

**KADIN İŞGÜCÜNÜN EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ:
ÜST ORTA GELİRLİ VE DÜŞÜK GELİRLİ ÜLKELER
ÜZERİNE PANEL VERİ ANALİZİ**

(Yüksek Lisans Tezi)

Emine Betül DEMİRCİ

Kütahya - 2019

T.C.
KÜTAHYA DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İktisat Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**KADIN İŞGÜCÜNÜN EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ:
ÜST ORTA GELİRLİ VE DÜŞÜK GELİRLİ ÜLKELER
ÜZERİNE PANEL VERİ ANALİZİ**

Danışman:
Dr. Öğr. Üyesi Yavuz ODABAŞI

Hazırlayan:
Emine Betül DEMİRCİ

Kütahya – 2019

Kabul ve Onay

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından İktisat Anabilim/Anasanat Dalında YÜKSEK LİSANS
TEZİ ÇALIŞMA RAPORU olarak kabul edilmiştir.

Başkan.....

(İmza)

Dr. Öğr. Üyesi Yavuz ODABAŞI

Üye.....

(İmza)

Dr. Öğr. Üyesi Özer ÖZÇELİK

Üye.....

(İmza)

Dr. Öğr. Üyesi Adil AKINCI

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

İmza

Doç. Dr. Ayhan KAHRAMAN

Enstitü Müdürü

Bilimsel Etik Bildirimi

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım “Kadın İşgücünün Ekonomik Büyümeye Etkisi: Üst Orta Gelirli ve Düşük Gelirli Ülkeler Üzerine Panel Veri Analizi” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

...../...../2019

Emine Betül DEMİRCİ

Özgeçmiş

12 Haziran 1991 yılında Kütahya’ da doğdu. Sırasıyla Kütahya Cumhuriyet İlköğretim Okulu, Kütahya Azot İlköğretim Okulu, Kütahya Fatih Anadolu Lisesini bitirdi. Lisans eğitimini 2015 yılında Pamukkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat(İngilizce) Bölümünde tamamladı. 2016 yılı Şubat ayında Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalında Yüksek Lisans eğitimine başladı. 2019 yılında Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim dalı Yüksek Lisans programından mezun oldu.

*Hayatımdaki en değerli kadına,
Annem Nurfer' e...*

ÖZET

KADIN İŞGÜCÜNÜN EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ: ÜST ORTA GELİRLİ VE DÜŞÜK GELİRLİ ÜLKELER ÜZERİNE PANEL VERİ ANALİZİ

DEMİRCİ, Emine Betül

Yüksek Lisans Tezi, İktisat Ana bilim Dalı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Yavuz ODABAŞI

Ağustos, 2019, 126 sayfa

Kadın, ekonomik büyümenin kaynaklarından biri olan işgücü içerisindeki payı ile ekonomik sistemin bir parçasıdır. Ekonomik büyümeyi sağlamanın koşullarından biri kaynakları etkin kullanmaktır. Ülkelerin gelişmişlik düzeyleri farklı olsa da dengeli bir büyüme her ülkenin başlıca hedefidir. Dünya nüfusunun yarısını oluşturan kadın, yaşadığı toplumun ekonomik, sosyal ve kültürel yapısı dahilinde işgücüne katılabilmektedir.

Bu çalışmada kadın işgücünün üst orta gelirli ve düşük gelirli ülkelerde ekonomik büyümeye etkisi araştırılmıştır. Analiz için üst orta gelirli ülkelere Azerbaycan, Brezilya, Gürcistan, Güney Afrika, Meksika ve Türkiye; düşük gelirli ülkelere Gine, Haiti, Nijer ve Madagaskar olmak üzere 10 ülke seçilmiştir. Kadın işgücü ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki, 1990-2017 yıllarına ait kadın işgücü sayısı ve reel gayrisafi yurtiçi hasıla değişkenleri kullanılarak panel veri analizi ile incelenmiştir. Söz konusu ülke grupları için kadın işgücünün ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkili olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kadın işgücü, Ekonomik Büyüme, Üst Orta Gelirli Ülkeler, Düşük Gelirli Ülkeler

ABSTRACT**IMPACT OF FEMALE LABOR FORCE ON ECONOMIC GROWTH: PANEL DATA ANALAYSIS FOR UPPER MIDDLE INCOME AND LOW INCOME COUNTRIES****DEMİRCİ, Emine Betül****Master Thesis, Department of Economics****Supervisor: Asst. Prof. Dr. Yavuz ODABAŞI****August, 2019, 126 pages**

Women are a part of the economic system with its share in the labor force, which is one of the sources of economic growth. One of the conditions for achieving economic growth is to use resources efficiently. Even though the development level of the countries is different, balanced growth is the main target for every country. Women who make up half of the world's population can participate in the labor force within the economic social and cultural structure of the society in which they live.

In this study, the effect of female labor force on economic growth in upper-middle income and low income countries was investigated. From upper-middle income countries selected for analysis; Azerbaijan, Brazil, Georgia, South Africa, Mexico and Turkey. From low income countries selected for analysis; Guinea, Haiti, Niger and Madagascar. This analysis made for 10 countries. The relationship between female labor force and economic growth was examined by panel data analysis using the number of female labor force and real gross domestic product variables of 1990-2017. For these country groups, female labor force was found have a positive effect on economic growth.

Keywords: Female Labor, Economic Growth, Upper-Middle Income Countries, Low Income Countries.

ÖNSÖZ

Bu Yüksek Lisans Tez Çalışma Raporumda, kadın işgücünün ekonomik büyümeye etkisini panel veri analizi sonucunda elde ettiğim bilgiler ile dikkatinize sunmaktayım. Kadının vasıflı bir işgücü olabilmek için geçtiği aşamalara ve bu amaç doğrultusunda kendine yaptığı yatırımlara, yaşadığı topluma ve özellikle kendine sağladığı sosyo-ekonomik katkılarda da yer vermekteyim.

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinin her aşamasında bilgisini, tecrübesini ve değerli zamanını esirgemeyerek bana her fırsatta yardımcı olan ve çalışma süresi boyunca bana güvenen, inanan, yüreklendiren, stresimi minimuma indiren, yanına çekinmeden gidebildiğim, güler yüzünü ve ilgisini eksik etmeyen, sabrı ve mütevazı kişiliği ile örnek bir insan olan değerli danışman hocam, Sayın Dr. Öğr. Üyesi Yavuz ODABAŞI' na teşekkür ve şükranlarımı sunarım. Tez savunmamda değerli zamanlarını ayıran ve güler yüzlerini eksik etmeyen jüri üyeleri, Dr. Öğr. Üyesi Özer ÖZÇELİK ve Dr. Öğr. Üyesi Adil AKINCI' ya teşekkürlerimi sunarım.

Lisans eğitimim esnasında ve 4 yıllık üniversite hayatım boyunca, bana kazandırdıkları her şey için ve beni bugünlere taşıyan bilgilerle donattıkları için Pamukkale Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi başta İktisat Bölümü'ndeki hocalarım olmak üzere, bilgisinden ve tecrübesinden faydalandığım tüm hocalarıma teşekkürlerimi sunarım.

Hayatımın her aşamasında elleri üzerimde olan, eğitim-öğretim hayatım boyunca her türlü imkanı sunan, benden hiçbir zaman desteklerini esirgemeyen ve bu hayattaki en büyük şansım olan kıymetli annem Nurfer AYDIN ve kıymetli babam Bülent AYDIN' a sonsuz teşekkür ve minnetlerimi sunarım.

Doğduğu günden beri varlığı başlı başına mutluluk ve moral kaynağım olan, kardeşliğin anlamını yaşatan, benden küçük yaşına rağmen karakteriyle ve başarılarıyla bana örnek olan, çalışma boyunca beni yüreklendiren biricik kardeşim Aykut AYDIN'a teşekkür ederim.

Çalışmanın hazırlanma aşamasında, her fırsatta beni yüreklendiren, bana benden çok güvenen, yüklerimi hafifleten, zorlandığımda benim için ne kadar basit olduğunu telkin eden sevgili eşim Necati DEMİRCİ' ye, teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER	viii
TABLolar LİSTESİ.....	xi
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xiii
KISALTMALAR	xiv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM EKONOMİK BÜYÜME

1.1. EKONOMİK BÜYÜME KAVRAMI	6
1.1.1. Ekonomik Büyümenin Hesaplanmasında Kullanılan Ölçütler	7
1.1.1.1. Gayri Safi Milli Hasıla ve Gayrisafi Yurtiçi Hasıla.....	7
1.1.1.2. Safi Milli Hasıla ve Milli Hasıla	7
1.1.1.3. Milli Hasıla Hesaplama Yöntemleri	8
1.1.1.3.1. Üretim Yöntemi ile Hesaplama	8
1.1.1.3.2. Gelir Yöntemi ile Hesaplama	8
1.1.1.3.3. Harcama Yöntemi ile Hesaplama.....	8
1.1.1.4. Nominal Milli Gelir ve Reel Milli Gelir	9
1.1.1.5. Kişi Başına Gelir	9
1.1.1.6. Satın Alma Gücü Paritesi.....	9
1.1.1.7. İnsani Gelişim Endeksi	10
1.1.2. Büyüme Hızı	11
1.2. EKONOMİK BÜYÜMENİN KAYNAKLARI.....	12
1.2.1. Nüfus ve İşgücü	12
1.2.2. Fiziki Sermaye Birikimi.....	13
1.2.3. Beşeri Sermaye Birikimi.....	13
1.2.4. Teknolojik Gelişme ve Verimlilik	14
1.2.5. Doğal (Tabii) Kaynaklar	15
1.3. EKONOMİK BÜYÜME TARİHİ	16
1.3.1. Merkantilist Akım.....	16
1.3.2. Fizyokrasi Akım	17
1.3.3. Klasik Akım.....	18
1.3.4. Neoklasik Akım	19
1.3.5. Keynesyen Akım.....	20
1.4. EKONOMİK BÜYÜME TEORİLERİ	21

1.4.1. Klasik Büyüme Teorileri	21
1.4.1.1. Adam Smith	21
1.4.1.2. Thomas Robert Malthus.....	22
1.4.1.3. David Ricardo	23
1.4.2. Rostow' un Görüşü	24
1.4.3. Schumpeter Büyüme Teorisi	26
1.4.4. Karl Marx Büyüme Teorisi.....	27
1.4.5. Keynes' in Görüşü	28
1.4.6. Harrod-Domar Büyüme Teorisi.....	28
1.4.7. Neoklasik (Solow-Swan) Büyüme Teorisi	30
1.4.8. İçsel Büyüme Teorileri	32
1.4.8.1. Beşeri Sermaye Modeli.....	32
1.4.8.2. Araştırma Geliştirme Modeli	34
1.4.8.3. Kamu Politikası Modeli	35

İKİNCİ BÖLÜM KADIN İŞGÜCÜ

2.1. KADIN İŞGÜCÜNÜN TARİHSEL GELİŞİMİ.....	38
2.2. KADIN İŞGÜCÜNÜN EKONOMİ VE TOPLUM AÇISINDAN ÖNEMİ ..	40
2.3. TÜRKİYE' DE KADIN İŞGÜCÜNÜN TARİHSEL GELİŞİMİ	42
2.3.1. Cumhuriyet Dönemi Kadın İşgücü	42
2.3.2. Kentleşme Hareketleri ve Kadın İşgücü	43
2.3.3. 1980 ve Küreselleşme Sürecinde Kadın İşgücü	45
2.3.4. AB Uyum Aşamasında Kadın İşgücü	46
2.4. KADIN İŞGÜCÜNÜN BELİRLEYİCİLERİ	47
2.4.1. Eğitim Durumu	47
2.4.2. Medeni Durum.....	48
2.4.3. Cinsiyetler Arası Ücret Farklılıkları	49
2.5. KADINLARIN ÇALIŞMA HAYATINDA KARŞILAŞTIĞI SORUNLAR	50
2.5.1. Cam Tavan Sendromu	50
2.5.2. Mobbing.....	51
2.5.3. Kraliçe Arı Sendromu.....	53
2.6. DÜNYADA KADIN İSTİHDAMININ DURUMU.....	54
2.6.1. Gelişmiş Ülkeler ve Kadın İstihdamı.....	60
2.6.2. Gelişmekte Olan Ülkelerde Kadın İşgücü	61
2.6.3. Az Gelişmiş Ülkelerde Kadın İşgücü	65

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KADIN İŞGÜCÜNÜN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNE ETKİSİNİN ÜST
ORTA GELİR DÜZEYİNE VE DÜŞÜK GELİR DÜZEYİNE SAHİP OLAN
ÜLKELER İÇİN PANEL VERİ ANALİZİ İLE TEST EDİLMESİ

3.1. LİTERATÜR TARAMASI	70
3.2. VERİ SETİ VE EKONOMETRİK MODEL.....	73
3.3. EKONOMETRİK YÖNTEM	74
3.3.1. Panel Veri Analizi.....	75
3.3.1.1. Panel Birim Kök Testleri	76
3.3.1.2. Panel Koentegrasyon Testleri	79
3.3.1.2.1. Kao Panel Eşbütünleşme Testleri.....	79
3.3.1.2.2. Pedroni Panel Koentegrasyon Testleri	80
3.3.1.3. Panel Eşbütünleşme İlişkisi Katsayı Tahmin Yöntemleri	80
3.4. UYGULAMA SONUÇLARI	82
3.4.1. Üst Orta Gelir Düzeyine Sahip Ülke Grupları İçin Birim Kök Test	
Sonuçlarına İlişkin Bulgular.....	83
3.4.2. Üst Orta Gelir Düzeyine Sahip Ülkeler İçin Koentegrasyon Test	
Sonuçlarına İlişkin Bulgular.....	86
3.4.3. Üst Orta Gelir Düzeyine Sahip Ülkeler İçin Panel Uzun Dönem Katsayı	
Tahminine İlişkin Bulgular	90
3.4.4. Düşük Gelir Düzeyine Sahip Ülkeler İçin Birim Kök Analizine İlişkin	
Bulgular	93
3.4.5. Düşük Gelir Düzeyine Sahip Ülkeler İçin Koentegrasyon Analizine İlişkin	
Bulgular	95
3.4.6. Düşük Gelir Düzeyine Sahip Ülkeler İçin Panel Uzun Dönem Katsayı	
Tahminine İlişkin Bulgular	99
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	102
KAYNAKÇA	106
DİZİN	126

TABLOLAR LİSTESİ

Sayfa

Tablo 2.1: Dünyada Cinsiyete Göre İstihdam Oranları.....	54
Tablo 2.2: Dünya’ da Kadın ve Erkek İstihdamının Sektörlere Göre Dağılımı.....	54
Tablo 2.3: Dünya’ da Kadın ve Erkek İstihdamının Bölgelere ve Sektörlere Göre Dağılımı.....	56
Tablo 2.4: Gelir Düzeyine Göre Ülke Gruplarında Kadın ve Erkek İstihdamının Sektörlere Göre Dağılımı	58
Tablo 2.5: Bazı Gelişmekte Olan Ülkelerde Cinsiyetlere Göre İstihdam-Nüfus Oranı.	60
Tablo 2.6: Bazı Gelişmiş Ülkelerde Toplam İstihdamın Sektörlere Göre Dağılımı	60
Tablo 2.7: Bazı Gelişmiş Ülkelerde Cinsiyete ve Sektörlere Göre İstihdam Dağılımı..	61
Tablo 2.8: Gelişmekte Olan Seçilmiş Ülkelerde Cinsiyete Göre İstihdam Nüfus Oranı.....	62
Tablo 2.9: Gelişmekte Olan Seçilmiş Ülkelerdeki Toplam İstihdamın Sektörlere Göre Dağılımı.....	63
Tablo 2.10: Bazı Gelişmekte Olan Ülkelerde İstihdamın Sektörlere ve Cinsiyete Göre Dağılımı.....	64
Tablo 2.11: Seçilen Az Gelişmiş Ülkelerde Cinsiyete Göre İstihdam-Nüfus Oranı.....	66
Tablo 2.12: Bazı Az Gelişmiş Ülkelerde Toplam İstihdamın Sektörlere Göre Dağılımı.....	66
Tablo 2.13: Seçili Az Gelişmiş Ülkelerde Toplam İstihdamın Cinsiyete ve Sektörlere Göre Dağılımı.....	67
Tablo 3.1: Üst Orta Gelir Düzeyine Sahip Ülke Grupları İçin Birim Kök Test Sonuçları(Düzey Değerler İle)	83
Tablo 3.2: Üst Orta Gelir Düzeyine Sahip Ülke Grupları İçin Birim Kök Test Sonuçları(Birinci Fark Değerleri İle)	85
Tablo 3.3: Üst Orta Gelir Düzeyine Sahip Ülkeler İçin Pedroni Panel Koentegrasyon ve Kao Panel Koentegrasyon Test Sonuçları	89
Tablo 3.4: Üst Orta Gelir Düzeyine Sahip Ülkeler İçin Panel Uzun Dönem Katsayı Sonuçları.....	91
Tablo 3.5: Düşük Gelir Düzeyine Sahip Ülkeler İçin Birim Kök Testi Sonuçları (Düzey Değerler İle)	93

Tablo 3.6: Düşük Gelir Düzeyine Sahip Ülkeler İçin Birim Kök Testi Sonuçları (Birinci Farklarla)	94
Tablo 3.7: Düşük Gelir Düzeyine Sahip Ülkelerin Pedroni Panel Koentegrasyon Testleri ve Kao Panel Koentegrasyon Test Sonuçları	98
Tablo 3.8: Düşük Gelir Düzeyine Sahip Ülkeler İçin Panel Uzun Dönem Katsayı Tahmin Sonuçları	100

ŞEKİLLER LİSTESİ

Sayfa

Şekil 3.1: Üst Orta Gelir Düzeyine Sahip Altı Ülkenin Sabit Dolar Cinsinden GSYH Rakamları	87
Şekil 3.2: Üst Orta Gelir Düzeyine Sahip Altı Ülkenin Kadın İstihdam Sayıları	88
Şekil 3.3: Düşük Gelir Düzeyine Sahip Dört Ülkenin Sabit Dolar Cinsinden GSYH Rakamları	96
Şekil 3.4: Düşük Gelir Düzeyine Sahip Dört Ülkenin Kadın İstihdam Sayıları	97

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AGÜ	Az Gelişmiş Ülkeler
ADF	Augmented Dickey-Fuller(Arındırılmış Dickey-Fuller)
AR	An Autogressive Model (Otograsif Süreç)
BM	Birleşmiş Milletler
CEDAW	Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women (Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Yok Edilmesi Sözleşmesi)
DF	Dickey-Fuller
DOLS	Dynamic Ordinary Least Squares (Dinamik En Küçük Kareler Yöntemi)
EKK	En Küçük Kareler
FMOLS	Fully Modified Ordinary Least Squares (Tam Düzeltilmiş En Küçük Kareler Yöntemi)
GOÜ	Gelişmekte Olan Ülkeler
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
GSYH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
KİT	Kamu İktisadi Teşekkülleri
LSDV	Least Square Dummy Variable
NGSMH	Nominal Gayri Safi Milli Hasıla
OECD	Organisation for Economic Co-operation and Development (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü)
OLS	Ordinary Least Squares(Sıradan En Küçük Kareler)
PDOLS	Panel Dynamic Ordinary Least Squares (Panel Dinamik En Küçük Kareler Yöntemi)
POLS	Panel Ordinary Least Squares (Panel Sıradan En Küçük Kareler)
PP	Philips-Perron
TÜFE	Tüketici Fiyat Endeksi
VAR	Vector Autogression (Vektör Otoregresyon)

TEZ METNİ

GİRİŞ

Günümüzde kadın istihdamı birçok ülke için önem arz etmektedir. Yaşadığı toplumun aynası olan kadın, aynı zamanda yaşadığı topluma ayna tutan kişidir. Toplumlar için kilit bir konuma sahip olan kadın daima üretici olmuştur. Ekonomik sistem içinde ölçülen ve özellikle ölçülemeyen değerler içinde kadının önemli bir payı vardır. İş hayatında varlığını ortaya koymaya çalışan kadın, ev içi işlerin sorumluluklarını da fazlasıyla yüklenmektedir. Kadın, iş yaşamında yer alabilmek için pek çok mücadele vermesine rağmen halen birçok problemle karşı karşıya gelmektedir.

Tarihi çağlara bakıldığında kadın daima emekçi olmuştur. Ev içinde ayrı ev dışında ayrı emek veren kadınlara hak ettiği değer verilmemiştir. Sanayi devrimi öncesinde, kas gücü gerektiren üretim faaliyetleri için erkek bedeni ön plana çıkmıştır. Bu dönemde kadın, çoğunlukla ev işi ve çocuk bakımıyla ilgilendiği için erkek tarafından ötekileştirilmiş toplumda ikincil konuma itilmiştir. Üretim faaliyetlerine doğrudan katılan erkek, kadın üzerinde egemenlik kurmaya çalışmıştır.

Sanayi devriminin gerçekleşmesiyle erkeğin kas gücü önemini yitirmiş, kadın ücretli işçi olarak çalışmaya başlamıştır. Sanayi devrimi, kadına hem ekonomik hem sosyal olarak büyük getiriler sağlamıştır. Kadının ücretli işçi olarak çalışması hem ekonomik hem sosyal hayattaki konumunu değiştirmeye başlamıştır. Ancak toplumların kültürel yapısı, ön yargıları ve kadını ikincil konuma itmeleri, onları iş yaşamında da birçok zorlukla karşı karşıya bırakmıştır. Bunun bir göstergesi, kadın emeğinin ucuz işgücü olarak görülmesi ve ağır işlerde kullanılmasıdır.

İngiltere’de başlayan sanayileşme hareketleri önce batılı ülkelere yayılmış daha sonra diğer ülkelere yayılmaya başlamıştır. Her ülke aynı ölçüde sanayileşemediği için, ülkeler arasında bugün de var olan ekonomik gelişmişlik farkının temeli o dönemde atılmıştır. Sanayileşme ülke ekonomilerine katkı sağlarken bir taraftan ülkelerin sosyal ve kültürel gelişmelerine öncü olmuştur. Tüm bu gelişmeler kadının konumunu önce İngiltere’de sonra batılı devletlerde iyileştirmeye başlamıştır. Sanayileşmesini önce tamamlayan devletlere bakıldığında, kadının konumunun diğer ülkelere göre daha iyi olduğunu görmekteyiz.

Sanayileşmenin sonucunda oluşan sermaye birikimi dünyada ekonomik ve siyasi dengeleri bozarak 1. ve 2. Dünya savaşlarının çıkmasına neden olmuştur. Savaş döneminde erkek işgücü silah altına alınmış kadın, geçimini sağlamak için çalışmak zorunda kalmıştır. İşgücü piyasasındaki emek talebi ve ücretlerin yüksek olması da kadınları çalışmaya davet etmiştir. İki savaş arasında ortaya çıkan 1929 Krizi'nde işsizlik sebebiyle ev içi işlerine geri dönen kadınlar 2. Dünya savaşı ile tekrar çalışma hayatına katılmıştır. Savaş sonunda erkek işgücü sayısındaki azalış nedeniyle kadınların istihdama katılmaları hızlanmıştır.

Sanayileşmenin bir başka sonucu da kentlerin büyüklüğünde meydana gelen değişikliklerdir. 1900'lü yıllarda ekonomik gelişme düzeyleri farklılık gösteren 160' dan fazla bağımsız ülke meydana gelmiştir. Bazı ülkeler teknolojiye ilerleme kaydetmiş bazıları da sahip oldukları hammadde yatakları ile sömürge haline gelmiştir. Ülkeler arasında ürettikleri mallardan dolayı üstünlük farkları oluşmuştur. Ülkelerin artan ihtiyaçlarından dolayı kendi sınırlarını aşan arayışları, hem ayrışmanın hem bütünleşmenin habercisi olmuştur. Sanayi devriminin oluşturduğu bu durum, küreselleşme olgusunu meydana çıkarmıştır. Küreselleşmeyle, mal ve sermayenin serbest dolaşımının önündeki engeller kaldırılmış, dünya tek bir pazar haline gelmiştir. Bu yenilik, dünyada işgücü piyasasını etkilemiş, istihdam yapısı değişmiştir. Küreselleşmenin kadın işgücüne en dikkat çeken etkisi, esnek üretim biçimleri olmuştur. Kadının ev içi işleri ve sorumlulukları, çalışma hayatı önünde bir bariyer oluştururken, part time çalışma koşulları kadınlar için reddedilemez bir fırsat haline gelmiştir.

Dünden bugüne birçok aşamadan geçen kadın işgücünün, hem ekonomi hem toplum hem işletmeler için önemi büyüktür. Kadın işgücü, istihdama katılarak aile bütçesine ilave gelir sağlar, gayrisafi yurtiçi hasılanın artışında rol alır. Kadın, çalışma hayatında elde ettiği kazancı çoğunlukla evi için ve çocuğunun sağlık ve eğitim giderleri için harcayarak, topluma sağlıklı ve bilinçli bireyler kazandırmaya yardımcı olur. Bünyesinde kadın işgücü çalıştıran işletmeler, eşitlik politikalarına uymak ve ayrımcılıktan kaçınmak durumundadır. Böylece kadın işgücü, işletme profilinin iyileşmesine de katkı sağlar.

Kadın işgücünün önemi ve topluma sosyo-ekonomik katkıları tüm dünyada bilinmektedir. Bu nedenle dünyanın birçok ülkesinde, kadın istihdamının artırılmasına ve kadın eğitime yönelik birçok proje geliştirmiştir. Kadın-erkek eşitliği ve kadının konumunun iyileştirilmesi ülkelerin önemli amaçları arasındadır. Kadının erkeklerle beraber eşit haklara sahip olması ve sahip olduğu haklardan eşit şekilde yararlanması cinsiyet eşitliği politikalarının temelini oluşturmaktadır.

Çalışmanın birinci bölümünde ekonomik büyüme kavramı ele alınmıştır. Ekonomik büyümenin göstergeleri, kaynakları, büyüme hızının ölçülmesi ve geçmişten bugüne, A.Smith' den içsel büyüme teorilerine kadar, büyüme teorilerine değinilmiştir. İkinci bölümde, kadın işgücünün tarihsel gelişimi, önemi, Türkiye' deki gelişimi, belirleyicileri, karşılaştığı sorunlar ve kadın işgücünün dünyada, gelişmiş ülkelerde, gelişmekte olan ülkelerde ve az gelişmiş ülkelerde nasıl bir profil oluşturduğu üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde ise, 1990-2017 yıllarını kapsayan veriler kullanılarak söz konusu dönemler için yüksek-orta gelir ve düşük gelir düzeyine sahip ülkeler için kadın işgücünün ekonomik büyümeye etkisi panel veri analizi ile tespit edilmiştir.

Çalışmanın amacı, üst orta gelirli ve düşük gelirli ülkeler için, kadın işgücünün ekonomik büyümeye olan katkısını panel veri analizi ile ortaya koymaktır. Ülkelerin, üst orta gelirli ve düşük gelirli ülke gruplarından seçilmesinin sebebi, gelişmesini tamamlayamamış ülkeler olmalarıdır. Ekonomik büyüme söz konusu ülkeler için, gelişmişlik düzeyine yükselebilmek açısından önem taşımaktadır.

Çalışmada, üst orta gelirli ülkeler arasından 6; düşük gelirli ülkeler arasından 4 ülke olmak üzere, toplamda 10 ülke seçilerek, 1990 ile 2017 dönemlerine ait veriler kullanılarak kadın işgücü ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmanın veri seti, toplamda 10 ülkeyi kapsayan yatay kesit serisi ve 28 yılı kapsayan zaman serisinden oluşan 280 verinin bir araya gelmesiyle oluşturulmuştur. Modelde bağımlı değişken olarak 2010 sabit ABD doları cinsinden GSYH değeri, bağımsız değişken olarak işgücü içerisinde bulunan kadın sayısı kullanılmıştır. Uygulama aşamasında yapılan bütün analizler, hem düşük gelirli hem de üst orta gelirli ülkeler için ayrı ayrı uygulanmıştır. Bu sayede düşük gelir ve üst orta gelir düzeyine sahip ülke grupları arasında kıyaslama yapılmasına imkan sağlanmıştır. Öncelikle serilerin durağanlık analizleri için panel birim kök testleri uygulanmıştır. Seriler düzey

değerlerinde durağan olmayıp birinci farklarında bütün serilerde durağanlık sağlanmıştır. İkinci aşamada, kadın işgücü ve GSYH arasında uzun dönemli bir ilişkinin bulunup bulunmadığını belirlemek için Pedroni panel ve Kao panel eş bütünleşme testleri uygulanmıştır. Üçüncü aşamada ise, panel FMOLS ve panel DOLS testleri ile katsayı tahmini yapılmıştır. Bu katsayılar kadın işgücünün GSYH üzerindeki gücünü belirlemeye yardımcı olmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK BÜYÜME

1.1. EKONOMİK BÜYÜME KAVRAMI

Ekonomik büyüme, bir ülkede, belli bir dönemde üretilen tüm nihai mal ve hizmetlerin piyasa fiyatı olarak ifade edilen GSYH' deki gözlenen artıştır. Bu ifadeye göre, üretim faktörlerinde meydana gelen artış veya azalış ekonomik büyümenin sınırlarını belirlemektedir (Öztürk, 2019: 69-70). Bir ülkede iktisadi büyümeden söz edebilmek için hasılda bir artış olması şarttır. Bu artış iki şekilde gerçekleşebilir. Birincisi, üretimde kullanılan faktörlerdeki artış; ikincisi, ekonomi tam kapasitedeyken üretim faktörlerin verimliliğindeki artıştır (Yılmaz, 2008: 45).

Ekonomik büyüme aynı zamanda kişi başına düşen milli hasıladaki artışın da göstergesidir. Bu artış ancak uzun dönem sonunda ortaya çıkar. İktisadi büyüme, makroekonomik olarak arz cephesi tarafından belirlenir. Bir ülkenin toplam arz eğrisinin sağa kayması yani üretim olanakları eğrisinin dışarıya kayması, ekonomik büyüme teorilerinin konusunu oluşturur. Fiziki sermaye stokunu arttıran altyapı yatırımları, üretim faktörlerindeki verimlilik artışı, eğitim ve teknoloji politikaları bu kaymaların kaynağıdır (Kibritçioğlu, 1998: 207-209).

Kişi başına artan milli hasılanın eşit dağıtılması bir sonraki dönemde büyümenin kaynaklarını artırmaktadır. İktisat biliminde ekonomik büyüme ve ekonomik kalkınma kavramları bağlamda birbirinden farklıdır. Büyüme, rakamsal artışı ifade ederken; kalkınma, artan gelirin adil bir şekilde dağıtılarak refah düzeyinin yükselmesini ve yapısal değişimleri ifade eder (Arslan, 2013: 46).

Ülkelerin temel amacı bireylerin refah düzeyini artıran büyüme rakamlarını yakalamaktır. Gelecek nesillerin bugünkü nesillerden daha yüksek bir refah düzeyinde yaşatmak, büyüme oranlarını yakalamak ve sürdürmekle mümkün olmaktadır (Doğan, 2014: 365).

Toplumlar geçmişten bugüne sürekli daha iyi şartlarda yaşamayı hedeflemiştir. Bu hedef doğrultusunda bilim insanları yüzyıllar boyunca sınırsız ihtiyaçların kısıt kaynaklarla nasıl daha etkin karşılanabileceğini ve üretim kapasitesinin nasıl artırılabilceğini araştırmaktadır. Bu süreç içinde, üretim kapasitesini artırarak ekonomik olarak daha üst düzeylere çıkmak için sosyal ve kültürel bazı dönüşümlerin gerçekleştirilmesi gerektiğini ortaya koymuştur (Kubar, 2016: 66).

Dünden bugüne var olan gelişmişlik farklılıkları sanayi devrimiyle ortaya çıkmış, 2.Dünya Savaşı sonrası önemi artmıştır. Bu farklılıklar gelişmekte olan ülkelerde daha fazla hissedilmektedir. 2.Dünya Savaşı sonrasında ekonomik ihtiyaçlar nedeniyle geri kalmış ülkelerin ekonomik gelişme çabaları ve çalışmaları artmıştır (Beyazlı ve Özkan, 2018: 23).

1.1.1. Ekonomik Büyümenin Hesaplanmasında Kullanılan Ölçütler

1.1.1.1. Gayri Safi Milli Hasıla ve Gayrisafi Yurtiçi Hasıla

Gayri safi milli hasıla, bir ülkede belirli bir dönemde ülke vatandaşları tarafından üretilen tüm nihai mal ve hizmetlerin parasal değeridir. Tanımdan anlaşıldığı üzere, GSMH hesaplanırken dünyanın neresinde olursa olsun ülke vatandaşları tarafından üretilen tüm mal ve hizmetler hesaplama dahil edilmektedir. Gayri safi yurtiçi hasıla, bir ülkede belirli bir dönemde ülke sınırları içerisinde üretilen tüm nihai mal ve hizmetlerin parasal değeridir. GSYH hesaplanırken yalnızca ülke sınırları içerisinde üretilen mal ve hizmetler hesaplama dahil edilmekte, ülke vatandaşlarının başka bir ülkede ürettikleri mal ve hizmetlerin değeri hesaba katılmamaktadır. Ekonomik büyüme hesaplanırken GSYH veya GSMH değerleri kullanılmaktadır (Özsoy ve Tosunoğlu, 2017: 286).

1.1.1.2. Safi Milli Hasıla ve Milli Hasıla

Ekonomide her dönem üretilen mal ve hizmetlerin üretim aşamasında kullanılan teçhizatlar da meydana gelen aşınma ve eksilme açığı ortaya çıkmaktadır. Bu durumda, belirli dönemde üretilmiş olan tüm mal ve hizmetler ekonomiye ilave bir gelir sağlamamaktadır. Net katkıyı hesaplayabilmek için, üretim sürecinde teçhizatlar da meydana gelen eskime, yıpranma ve aşınma paylarının düşülmesi gerekir. GSMH değerinden bu pay çıkarıldığı zaman safi milli hasıla değerine ulaşılır. Milli gelir ise, safi milli hasıla değerinden dolaylı vergiler çıkarıldığında elde edilen değerdir (Acar, 1990: 9).

1.1.1.3. Milli Hasıla Hesaplama Yöntemleri

Milli hasıla hesaplanırken başvurulan üç yöntem vardır. Bunlar üretim yöntemi, gelir yöntemi ve harcama yöntemidir.

1.1.1.3.1. Üretim Yöntemi ile Hesaplama

Milli hasıla içinde hesaplanan nihai mallar, tüketici ihtiyaçlarına doğrudan cevap veren mallardır. Ara mal ise, üreticilerin nihai mala ulaşabilmek için üretim sürecinde kullandıkları diğer malları ifade eder. Üretim yöntemi ile hesaplanan milli gelir, nihai mal ve hizmetlerin parasal değeridir. Üretim sürecinde kullanılan katma değerlerin toplamı da nihai malların parasal değerine eşittir. Burada önemli olan ayrım, üretim sürecinde yalnızca katma değerlerin toplamı değerlendirilmekte ve ara malların değeri hesaplamaya dahil edilmemektedir (Abacı, 2018: 39).

1.1.1.3.2. Gelir Yöntemi ile Hesaplama

Milli hasıla gelir yöntemi ile hesaplanırken gelir akımı kullanılmaktadır. Üretime katılan faktörler (doğal kaynak, sermaye, emek, girişim) ve bu faktörlerin hizmetleri karşılığında üretimden aldığı payların toplamıdır. Doğal kaynak rant; sermaye faiz; emek ücret ve girişim kar geliri elde etmektedir. Bu değerlerin toplamı milli hasılanın değerini ifade eder. Fakat, bu gelirler toplanırken emeklilik ve işsizlik ödenekleri gibi transfer ödemeleri hesaba dahil edilmemektedir. Çünkü transfer ödemeleri üretime katılmanın karşılığı değildir (Acar, 2002: 28).

1.1.1.3.3 Harcama Yöntemi ile Hesaplama

Harcama yöntemi net ihracat, tüketim harcamaları, hükümet harcamaları ve yatırımların toplanması ile milli gelirin elde edilmesidir. Ülke vatandaşlarının konut harcamaları dışındaki mal ve hizmetlerin karşılığında yaptığı harcama tüketim harcamalarını; kamu sektörünün kamu hizmetlerini karşılamak için yaptığı harcamalar hükümet harcamalarını; ithalat ve ihracatın farkı olan net ihracat değeri; iş dünyası tarafından gerçekleştirilen makine-teçhizat, bina ve stoklar için yapılan harcamalar yatırım harcamalarını ifade etmektedir (Abacı, 2018: 38).

1.1.1.4. Nominal Milli Gelir ve Reel Milli Gelir

Nominal milli gelir, belirli bir yılda üretilen tüm nihai mal ve hizmetlerin parasal değerinin cari fiyatlar ile ifade edilmesidir. Örneğin Türkiye’ de 2019 yılında üretilen mal ve hizmetlerin 2019 yılına ait fiyatlarla çarpılarak elde edilen değer Türkiye’nin 2019 nominal milli gelirini ifade eder. Mal ve hizmetlerin belirli bir yıla ait (sabit) fiyatla çarpılarak hesaplanması reel milli gelirdir. Herhangi bir yılın nominal milli gelirinin nispi fiyat değişikliğine yani fiyat endeksine bölünerek 100 ile çarpılması o yıla ait reel milli gelir değerini göstermektedir (Öcal, 2008: 267).

1.1.1.5. Kişi Başına Gelir

Ülkelerin refah ölçütlerinden ve ekonomik gelişmişlik düzeylerinin bir göstergesi de kişi başına gelirdir. Bir ülkenin GSMH’ si o ülkenin nüfusuna bölündüğü zaman kişi başına gayrisafi milli gelir; bir ülkenin GSYH’ si o ülkenin nüfusuna bölündüğü zaman kişi başına gayrisafi yurtiçi hasıla değeri elde edilmektedir. Bu gelirin kişiler ve üretim faktörleri arasında adaletli ve dengeli dağılması asıl önemli olandır. Bir ülkenin kişi başına geliri çok yüksek olup bu gelir kişiler arasında adaletsiz dağılıyorsa o ülkede ekonomik sosyal ve siyasal dengenin sağlıklı olduğu söylenemez. Sağlıklı bir ekonomik büyüme için bu gelirin kişiler arasında adaletli ve dengeli dağılması gerekir (Akpolat, Ceyhan ve Peçe, 2016: 135).

1.1.1.6. Satın Alma Gücü Paritesi

Satın alma gücü paritesi, literatürde tek fiyat yasası terimiyle geçmektedir. Bu sebeple tek fiyat yasasının ne olduğunu bilmek gerekmektedir. Tek fiyat kanunu, ürünlerin taşıma maliyetlerinin ve ticari engellerin olmadığı ekonomilerde türdeş ürün fiyatlarının ayrı piyasalarda özdeş para birimi cinsinden ifade edildiğinde aynı seviyede olması gerektiğini belirtir. Bir ürün dünyanın hangi ülkesinde olursa olsun, piyasalarda ne koşulda satılırsa satılsın aynı fiyat düzeyinde olacağını belirtir (Yanar ve Zengin, 2018: 159). Satın alma gücü paritesi teorisinin geçerli olması, bir ulusal para biriminin dünyanın her yerinde aynı satın alma gücüne sahip olması demektir. Reel döviz kurlarının uzun dönemde sabit olduğu kabul edilir. Kısa dönemde, pariteden sapmalar toplam talebe yön vererek kilit bir rol üstlenir. Ancak yurtdışı ve yurtiçi fiyatlar genel seviyesi arasında önemli farklılıklar olmadığı varsayılır (Akçay ve Erataş, 2015: 83).

Satın alma gücü paritesi, ulusal para birimlerinin birbirlerine dönüştürüldüğünde elde edilen orandır. Satın alma gücü paritesi, ülkeler arasında mevcut fiyat farklılıklarını ortadan kaldırarak ülkeler arasındaki gelişmişlik seviyesinin daha güvenilir bir şekilde karşılaştırma imkanı tanır. Satın alma gücü paritesine ait iki farklı teorik yaklaşım vardır. Bunlar, mutlak yaklaşım ve nispi yaklaşımdır (Gürbüz ve Hasgür, 1997: 173). Mutlak satın alma gücü paritesi teorisi, bir ürün grubunun iki farklı ülkede belirlenen kurda fiyatlarının eşitlenmesi demektir. Nispi satın alma gücü paritesi teorisi, iki farklı ülkede, aynı ürün grubunun yıllar içinde fiyatlarındaki değişim hızının belirlenen kurda birbirine eşit olması demektir (Akçay ve Erataş, 2015: 84).

1.1.1.7. İnsani Gelişim Endeksi

Ülkeler arasındaki ekonomik gelişmişlik farklılıklarını tek bir ölçütle ifade etmek mümkün değildir. Ekonomik büyüme kişi başına üretim ve gelir artışı ile ifade edilirken; ülkeler arasındaki refah ve gelişmişlik farklılıklarını sağlıklı bir şekilde belirlerken sosyal refah göstergelerinin de ekonomik göstergeler kadar önemi büyüktür. BM Kalkınma Programı kapsamında, 1990 yılından beri milli gelir artışına ek olarak insani gelişme kavramı da gelişmişlik düzeyinin ölçütü olarak ön plana çıkmıştır (Erol, 2011: 99-100).

İnsani gelişme, insanların uzun ve sağlıklı bir yaşam sürmek, eğitilmiş olmak ve iyi bir hayat standardına sahip olabilmek imkanlarındaki seçenekleri artırma sürecidir. İnsani gelişme, bireylerin yaşam seviyelerini çağdaş yaşam standartları doğrultusunda yükseltmeyi amaçlayan, bireylerin bütün haklarını kullanarak yaşayabilmesine imkan veren bir süreçtir. Bu süreç, bireylerin kapasitesini maksimum düzeye çıkarmayı ve bu kapasiteyi ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel alanlarda en iyi biçimde kullanmayı amaçlayan bir süreçtir (Uçan ve Koçak, 2018: 56).

İnsani gelişme endeksi doğumda beklenen yaşam süresi, birleşik okullaşma oranı ve yetişkin okur-yazarlığı olmak üzere üç kriterden oluşmaktadır. Satın alma gücü paritesi kişi başına düşen GSYH' den yola çıkarak tespit edilmektedir. Kriterler için ayrı ayrı endeksler aşağıdaki formüle göre hesaplanmaktadır (Taban, 2008: 13-14):

$$\text{Endeks} = \frac{X_i - X_{\min}}{X_{\max} - X_{\min}}$$

Yukarıdaki formüle göre hesaplanan endekslerin ortalamaları da aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır:

$$\dot{IGE} = \frac{X_1 + X_2 + X_3}{3}$$

Bu denklemde, İGE: İnsani Gelişmek Endeksi, X_1 : doğumda beklenen yaşam süresi endeksini; X_2 : eğitim endeksini; X_3 : ise GSYH endeksini ifade etmektedir.

1.1.2. Büyüme Hızı

Bir ekonominin büyüme hızı, milli gelirin yüzde kaç arttığını gösteren değerdir. Başka bir ifade ile milli gelir artışının (Δy_t) dönem başındaki milli gelire (y_{t-1}) oranına büyüme hızı denir. Δy_t iki dönem arasındaki milli gelir farkını; y_{t-1} ise ilk dönem milli gelirini ifade ettiği için büyüme hızı (G) şu şekilde ifade edilebilir (Dilber ve Karakayalı, 2010: 13) :

$$G = \frac{\Delta Y}{Y}$$

veya;

$$G = \frac{Y_t}{Y_{t-1}} = \frac{Y_t - Y_{t-1}}{Y_{t-1}}$$

Büyüme hızının cari fiyatlarla yani nominal hesaplanması, fiyat artışlarını da kapsadığı için anlamsızdır. Bu sebeple nominal değer in reel değere dönüştürülmesi gerekir. Bu dönüşüm şu şekilde yapılır (Berber, 2011: 17-18) :

NGSMH = t dönemine ait nominal gayrisafı milli hasıla değeri,

TÜFE = t dönemine ait tüketici fiyat endeksi olmak üzere;

$$R = \frac{NGSMH}{TÜFE_t} \times 100$$

dönüşümü yapılır.

1.2. EKONOMİK BÜYÜMENİN KAYNAKLARI

1.2.1. Nüfus ve İşgücü

İktisat biliminde nüfusun ekonomik büyüme üzerindeki rolü tartışmalıdır. Nüfus üretim, bölüşüm ve tüketim sürecini gerçekleştirmekte ve etkilemektedir. Bir görüşe göre, nüfus artışı üretimi arz yönünden kolaylaştırmakta; talep yönünden daha geniş pazarlara ulaştırmaya yardımcı olmaktadır (Yurgiden, 2018: 30). Diğer görüşe göre, nüfus artışı kişi başına düşen milli geliri düşürmekte ve hızlı nüfus artışı yoksulluğa neden olmaktadır. Ekonomik büyüme ile nüfus ilişkisine dair diğer bir görüş de, nüfus artışının ekonomik büyümeyi dolaylı olarak etkileyebileceğidir. Şöyle ki, nüfus artışıyla piyasalar genişler ve ölçek ekonomilerine zemin hazırlar böylece büyüme pozitif yönde etkilenebilir (Telatar ve Terzi, 2010: 198). Nüfus ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki hakkında ileri sürülen görüşler tartışmalı olsa da ekonomik büyüme nüfus artışından büyük ölçüde etkilenmektedir (Yazıcı, 2018: 10-11).

Bir ülkede belli bir dönemde mal ve hizmetlerin üretimine katılan ve katılmaya hazır olan nüfusuna işgücü denir. Ekonomik büyüme bir ülkede mevcut olan işgücü sayısı ile işgücü verimliliğine bağlı olarak gerçekleşmektedir (Yurgiden, 2018: 30). Ekonomik büyümenin istikrarı ve sürekliliği açısından işgücü zorunlu bir üretim faktörüdür. Üretim fonksiyonunu meydana getiren diğer faktörlerin işgücüne olan bağımlılığı bu faktörü önemli kılmaktadır. İşgücü faktörü, üretimde kullanılan diğer faktörleri bir araya getiren ve onları kullanan tek faktördür (Daşcı, 2018: 17-18).

İşgücünün miktarı ve niteliği büyüme üzerinde etkili bir faktördür. Nüfusun artışı bir taraftan tüketimi tetiklerken bir taraftan işgücü miktarını artırır. Böyle bir durumda işgücünün doğru yönlendirilmesi, büyümeye pozitif yansımaktır (Tunalı ve Yılmaz, 2016: 300). Ekonomik büyüme, nüfus içindeki işgücünün niteliğine ve niceliğine bağlıdır. İşgücünün niteliğinde bir artış gözleniyorsa ve emeğin marjinal verimliliğinin ortalama verimlilikten daha hızlı artıyorsa, ekonomik büyüme üzerinde çarpan etkisi yaratacaktır (Sağın, 2018: 52).

1.2.2. Fiziki Sermaye Birikimi

Fiziki sermaye, emek faktörü tarafından üretilen üretim araçlarıdır. Sermaye birikimi, belli bir dönemde mal ve hizmet üretebilme kapasitesini yansıtmaktadır ve ekonomik büyümenin belirleyicilerinden biridir. Aynı zamanda üretimde kullanılan fiziki varlıkların değeri olarak ifade edilmektedir. Makineler, alt yapı unsurları, yollar, binalar sermaye stoku kavramı içerisinde yer alır (Çetin, 2012: 212)

Fiziksel sermaye işgücü verimliliğini artırmakla beraber doğrudan hizmetler de sağlar. Üretim faktörlerinden biri olan sermaye, işgücü verimliliğini doğrudan artırma gücüne sahip olabilmektedir. Önceden sadece emek faktörüyle üretilen bazı mallar bugün teknolojik makinelerle daha hızlı ve seri şekilde üretilmektedir. Ayrıca bugün üretilen sermaye ekipmanı gelecek yıllara da katkı yapabilmektedir (Demirhan, 2019: 37).

Üretim fonksiyonunda çıktıyı belirleyen bir unsur olan fiziksel sermaye stokundaki büyüme, mevcut sermaye stokuna ve yatırımların hacmine bağlıdır. Bu açıdan bakıldığında ülkeler arasındaki büyüme farklılıklarına fiziksel sermaye stokundaki farklılıklar neden olabilmektedir (Songur, 2017: 202). Uzun dönemde sabit sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkisi vardır. Bununla beraber makine yatırımları da büyüme sürecini belirleyen önemli unsurlardandır (Şahbaz, 2014: 3-9).

1.2.3. Beşeri Sermaye Birikimi

Beşeri sermaye, işgücünün sahip olduğu teknik bilgi, ustalık ve becerilerin toplamı olarak ifade edilmektedir. Bu bilgi, ustalık ve beceri ülkelerin refah düzeyleri üzerinde belirleyici rol alır (Cemaloğlu ve Daşçı, 2017: 3). Beşeri sermaye, ekonomide gelir yaratıcı faaliyetlerde emek faktörüne yapılan yatırımlarla artmaktadır ve üretim sürecindeki önemi belirginleşmektedir. İşte bu sebeple ekonomik büyümenin kaynakları incelendiğinde beşeri sermaye ilgi çekmiştir (Çakmak ve Güneş, 2005: 60). Ülkelerin istedikleri düzeyde hasıla elde edebilmeleri için büyümenin kaynaklarını üretim sürecine dahil etmeleri gerekir. Emeğe yapılan yatırımlarla emeğin üretim sürecindeki verimi artmakta ve beşeri sermayeye önem veren ülkeler büyüme açısından diğer ülkelere göre daha avantajlı konuma gelmektedir (Tunalı ve Yılmaz, 2016: 296).

Beşeri sermaye kavramının ortaya çıkması, klasik iktisadın ortaya çıktığı tarihlere kadar uzanmaktadır. Adam Smith, bu kavramı tanımlarken, beşeri sermaye ve vasıfsız emek arasındaki ayrıma dikkat çekmiştir. Smith, vasıflı ve bilgili kişilerin yalnızca kişisel kazanç elde etmediklerini aynı zamanda topluma da fayda sağladıklarını ifade etmiştir. Emeğin üretken gücünden yararlanmak için Smith, emeği eğitimden yoksun ve eğitilmiş işgücü olarak iki gruba ayırmıştır. Eğitimden yoksun olan grubun fiziksel güç gerektiren işlerde; eğitilmiş grubun ise eğitime ve becerisine uygun işlerde görevlendirilmesi gerektiğini savunmuştur (Algan, vd, 2015: 46-47).

Beşeri sermaye, 1980’li yıllardan sonra bilgi çağının başlamasıyla, ekonomik büyümede yarattığı içsel etkiler sebebiyle fiziksel sermaye gibi üretim faktörü olarak kabul görmüştür. Beşeri sermayenin bir ürünü olan bilgi, yeni büyüme modellerinde ekonomik büyümenin kaynakları arasında sayılmıştır. Bunların sonucunda, üretim faktörlerinden emeğin niteliksel özellikleri önemli bir dinamik haline gelmiştir (Danışoğlu ve Yılmaz, 2017: 119).

1.2.4. Teknolojik Gelişme ve Verimlilik

Teknoloji, üretim faktörlerinde, üretim yöntemlerinde farklılık yaratıp bu farklılıkların verimlilik ve üretim üzerindeki pozitif etkisiyle, gelir artışı ve rekabet üstünlüğü yaratmaktadır. Ekonomik gelişmenin tarihine bakıldığında, teknolojik gelişmelerle paralellik gösterildiği görülmektedir. Teknolojiyi sanayi devrimiyle beraber yakalayan ülkelere bakıldığında, bu ülkelerin gelişmişlik düzeylerini tamamladıkları ve diğer ülkelere örnek olduğunu görmekteyiz (Malatyali, 2016: 63).

Solow, ABD’nin 1909-1949 yılları arasındaki ekonomik gelişimini incelediğinde, bu gelişimin % 87.5’ inin teknolojik gelişme sonucunda gerçekleşebileceğini ifade ediyordu . Bu ifade iktisatçıların dikkatini çekti. Solow’ un görüşü hem eleştirildi hem konuyla ilgili daha geniş araştırmalara konu oldu (Öner, 1971: 214). Solow’ un teknolojiyi açıklamayan bir bakiye olarak görmesinden sonra, ortaya çıkan içsel büyüme modellerinde teknoloji içsel bir değişken olarak kabul edilmiştir. İçsel büyüme teorilerinin öncüsü olan Romer modeline göre, teknolojik yenilikler uzun vadede iktisadi büyümenin motoru olarak kabul edilmiştir. İçsel Büyüme Teorine göre, teknolojik gelişme iktisat sisteminin içinde oluşmaktadır ve ekonomik kararlardan etkilenmektedir. Ayrıca teknolojik gelişme sonucunda ortaya

çıkan bilgilerden diğer ekonomik birimlerin faydalanma derecesi de önemlidir (Özel, 2012: 69).

Küreselleşme ile ülkeler arasındaki rekabet gücü farklılıkları önemli ölçüde teknolojik gelişmelere bağlı olarak gerçekleşmiştir. Bu da teknolojik inovasyonun önemini artırmıştır. Günümüzde genellikle gelişmekte olan ülkelerin küresel piyasalarda tercih edilebilir konuma gelmeleri teknolojik inovasyon ile mümkün olmuştur. Gelişmekte olan ülkeler teknolojik yenilik sayesinde yüksek büyüme oranları yakalamıştır (Yıldız, 2018: 42).

Ekonomik büyümenin bir diğer kaynağı olan verimlilik, iktisat okullarında farklı yaklaşımlarla ele alınmıştır. Toplumsal gelişmenin ilk zamanlarında üretimde kullanılan gereçler ilkeldi ve dolayısıyla işgücünün verimliliği düşüktü. O çağlarda bile insanlar üretimi artırmanın yolunu aramaktaydı. Asırlar sonra üretimin gelişmesiyle işbölümü kavramı ortaya çıkmış; üretim araçlarının gelişmesi ve teknolojik yeniliklerle toplumsal işbölümü derinlik kazanmıştır (Suiçmez, 2013: 35).

Günümüzde gelişmişlik farkı gözetmeksizin tüm dünya ülkelerinde verimliliğin ulusal refah üzerindeki olumlu rol oynadığı görüşü kabul görmektedir. Verimlilik oranı, üretimde kullanılan faktör başına düşen ürün miktarı ile ifade edilir ve üretim faktörlerinin ne derece etkin kullanıldığını gösterir (İleri, 1999: 9-10). Verimlilik artışı sonucu GSYİH, üretim faktörlerindeki artıştan daha hızlı artacaktır. Günümüzde sosyal ilerleme, hayat standartlarındaki iyileşme ve adil bölüşüm büyük ölçüde ekonomik büyümeye; ekonomik büyüme büyük ölçüde verimlilik artışına bağlıdır (Aksu, 2017: 41).

1.2.5. Doğal (Tabii) Kaynaklar

Doğal kaynak, doğada kendiliğinden oluşmuş ve oluşum aşamasında herhangi bir insanın rolünün olmadığı tüm zenginlik kaynaklarına verilen isimdir. Doğada var olan ve insan ihtiyaçlarını karşılamak için kullanılabilen ya da kullanmaya hazır bulunan bütün varlıklar doğal kaynak sayılmaktadır (Daşcı, 2018: 18). Doğal kaynakların yenilenebilir-yenilenemez ve yaşıyor-yaşamıyor şeklinde birçok çeşidi vardır. Hava, toprak, su yenilenebilir kaynaklar; doğal gaz, petrol ve madenler ise yenilenemez doğal kaynakları oluşturmaktadır (Yurgiden, 2018: 32).

Bir ekonomide tabii kaynakların çok olması iktisadi büyümeye pozitif katkıda bulunabilir, fakat doğal kaynaklar tek başına bu büyümeyi gerçekleştiremez. Örneğin, Brezilya ve Arjantin doğal kaynak bakımından zengin ülkeler olmasına rağmen, bu kaynakların üretim aşamasında kullanılmasında pek başarılı olamamışlardır. Buna karşın Japonya doğal kaynak zenginliği bakımından az bir paya sahip olmasına rağmen son yıllarda oldukça başarılı bir büyüme performansı gerçekleştirmiştir (Taban, 2008: 19-20).

Üretim faktörlerinden biri olan emek, ekonomik bir aktör olarak doğal kaynakların yöneticisi konumundadır. Doğal kaynaklar sabit varsayılmaktadır. Bu sebeple iktisadi büyüme teorilerinde model dışında bırakılmıştır (Daşcı, 2018: 18).

1.3. EKONOMİK BÜYÜME TARİHİ

1.3.1. Merkantilist Akım

Merkantilizm, Fizyokrazi ve Ortaçağ arasında 1450 ile 1750'li yıllar arasındaki dönemde gelişen bir iktisadi düşüncedir. Merkantilizm, devlet idaresini ekonominin merkezine koyan bir akımdır. Merkantilistlere göre, hem ekonomik büyümenin hem devletin büyümesi için devlet idaresi en uygun araçtır (Aydemir ve Güneş, 2006: 136).

Merkantilizm teorik değil politik bir doktrindir. Bu doktrin güçlü devlet, kıymetli maden stoku ve dış ticaret olmak üzere üç unsura dayanmaktadır. Ekonomik olayların sebep-sonuç ilişkisi içinde değerlendirilmesi Merkantilizm akımına dayanmaktadır. Merkantilistlerin gümüş ve altına yönelmesinin sebebi, herhangi bir savaş durumunda bu madenlerin taşıdığı önemdir. Bu dönemde paranın yerine değerli madenler özellikle altın külçesi kullanılmıştır (Peker, 2015: 2).

Merkantilizmde büyümenin kaynağı dış ticarettir ve malların gerçek değerinin üzerinde satılması gerekmektedir. Ticaret, bir tarafın kazanabilmesi için karşı tarafın kaybetmesi gereken sıfır toplamı bir oyundur. Merkantilistlere göre, üretim yeni zenginlikler katmaz (Eren, t.y: 51). Merkantilist akımda ekonomik büyüme, ülkede mevcut olan değerli madenlerin ve paranın artmasıdır. Ülkelerin zenginleşmesi, dış ticaretteki zenginlikten geçer. İthalatı kısıtlayıp ihracatı artırmaya yani dış ticarete fazla

vermeye yönelik politikalar devlet tarafından uygulamaya konulmalıdır. Merkantilistler için devlet iradesi bu yüzden çok önemlidir (Özsağır, 2008: 334).

Sonuç olarak, korumacı ve müdahaleci dış ticaret politikalarının yürütülmesi iktisadi refah artışı ve büyüme süreci için önemli unsurlardır. Merkantilist düşüncede altın, gümüş gibi değerli madenler servetin ve gücün kaynağıdır. Servet biriktirmenin yolu dış ticarettir. Dış ticarete para yerine değerli madenler kullanılır. İhracat teşviki ve ithalat kısıtlamalarıyla dış ticaret fazla verir ve değerli madenlerin miktarı artar (Erdoğan, 2016: 55-56).

1.3.2. Fیزیokrasi Akım

Fیزیokratik düşünce 18. Yüzyılda Fransa’ da doğmuştur. Sözcük olarak doğa, düzen ve gerçek gibi anlamları taşımaktadır. Dönemin Fransız düşünürleri, bilinen maliyetlerle bilinmeyen fiyatlar arasındaki farkla ilgilenmişlerdir (Öztopçu, 2016: 370). Fیزیokrasi düşünce Merkantilist düşünceye tepki niteliğindedir. Merkantilistler servet biriktirmenin yani büyümenin ticaret yoluyla meydana geleceğini öne sürerken; Fیزیokratlar bunun tarımsal üretim yöntemiyle mümkün olacağını savunmuşlardır (Urhan, 2011: 181).

Fیزیokrasi düşüncenin kurucusu François Quesnay’ in Ekonomik Tablo adlı temel eseri 1758 yılında yayınlanmıştır. Eser, 1760’ lı yıllarda pek çok kitap ve Fیزیokratik inceleme içerisinde tekrar ele alınmıştır (Kaymak, 2005: 3). Quesnay’ in Ekonomik Tablo’ su safi hasılanın dolaşımını anlatır. Bu tabloya göre, tarım artı değer meydana getiren tek faaliyet alanıdır. Sanayi ve ticari faaliyetler artı değer yaratmadığı için kısır sınıf içinde yer almaktadır (Zünbül, 2002: 7). Fیزیokratlara göre, evrende doğal bir düzen vardır ve bu düzene uyum sağlamak en yüksek faydayı sağlayacaktır. Ekonomide arz ve talebin kendiliğinden denge noktasına ulaşacağı, bu yüzden müdahalenin gereksiz olduğu görüşü hakimdir. Onlara göre, insan kişisel menfaatini düşünür. İnsan her davranışın getirisini ve zararını hesap ederler. Fیزیokratların benimsediği Laissez faire Laissez passer (bırakınız yapsınlar bırakınız geçsinler) sloganı bu görüşün bir ifadesidir (Güngör, t.y: 4).

Bu akıma göre, tarımda 1 ekip 5 verim alma imkanı vardır. Ayrıca ekonomide ticaret ve sanayinin gelişmesini tarım sektörünün gelişimine bağlamışlardır. Servet ve

zenginliğin yani ekonomik büyümenin topraktan geçtiğini savunmuşlardır. (Taş, 2016: 13). Fizyokrat düşüncenin merkezinde olan doğal düzen, fizik yasalarıyla gerçekleşmektedir ve bu düzene müdahale yapılmaması her şeyin dengesini bulmasını sağlar. Toplumun doğaya uyum sağlaması toplumsal refahı arttıracaktır (Eren, 2015: 14).

1.3.3. Klasik Akım

Klasiklerde iktisadi büyüme ve kalkınma aynı anlamdadır. İktisadi büyüme ve kalkınma üretim artışı, verim artışı, sermaye birikimi demektir ve kendiliğinden oluşan doğal bir olaydır. Klasikler, iktisadi büyüme için üretimin ve uluslararası ticaretin önemi üzerinde durmuşlardır. (Özgüven, 1987: 159-160).

Klasik iktisatta, devlet ekonomiyi müdahale etmemeli, devlet bütçesi küçük olmalı ve devlet yalnızca temel hizmetleri gerçekleştirmelidir düşünceleri hakimdir. Klasik iktisat fizyokratların bırakınız yapsınlar görüşünü kabul ederler. Devletin başlıca görevi, toplumun iç ve dış güvenliğini sağlamak, adalet mekanizmasını yürütmek ve toplumdaki sorunları kanunlar ışığında çözmektir (Kırmızıoğlu ve Zorlu, 2018: 80-83).

Klasik iktisadın kurucusu ve en önemli politik iktisatçılardan Adam Smith, Ulusların Zenginliği eserinde toplum refahının ve ulusların zenginliğinin kaynaklarını incelemiştir (Uçak, 2013: 29). Smith, bu eserde merkantilist akıma karşı liberal düşüncesini ortaya atmış ve bir ekonomik büyüme teorisi geliştirmeye çalışmıştır. Smith' in analizine göre, iktisadi büyüme ve rekabet birbirini güçlendiren olgulardır. Ekonomik büyümenin ancak siyasi alanlardaki serbestleşme ile başarılabileceğini savunan Smith' in merkantilizme eleştirisi, rekabetin iktisadi büyümeyi artıracığı öngörüsüne dayanır. Etkin rekabet ekonomik gelişme ortamında mümkündür (Günaydın, 2009: 34-35).

Smith' e göre, piyasanın düzenini sağlayan görünmez el, toplumu iyiliğe sevk etmektedir. Bireylerin doğasında var olan menfaat ve bencillik gibi kötü duygular, görünmez el sayesinde toplumların iyiliği için hizmet etmektedir. İnsanlar kendi iyiliklerini maksimize etmeye çalışırken farkında olmadan toplumun da iyi seviyeye çıkmasına hizmet ederler (Gündoğdu, 2017: 269).

Smith' in iktisadi büyüme analizinde, büyümenin sınırlılığı emeğin üretkenliği ile alakalıdır. Tarım sektörünün ön plana çıktığı bir iktisadi sistemde, kaynaklarının sınırlı olması, emeğin verimsiz olması ve sermaye birikimin yetersiz olması üretim olanaklarını kısıtlamaktadır (Aytekin, 2017: 30). Smith Ulusların Zenginliği adlı eserinde işbölümünü ayrıntılı bir şekilde incelemiş ve ekonomik büyümeye entegre etmiştir. Adam Smith' e göre, işbölümü emeğin verimliliğini artıran ve işçinin yapabileceği iş miktarını artıran bir olaydır. Üretimde emeğin ustalığı, el yatkınlığı ve kavrayışı işbölümü sayesinde gerçekleşmektedir. İşbölümü arttıkça emeğin verimliliği artacak, işçi başına düşen üretim miktarı artacaktır (Erdem, 2019: 31).

1.3.4. Neoklasik Akım

Neoklasik akım 1870'li yıllardan 1920'lere kadar hakimiyetini sürdürmüş bir akımdır. Klasiklerin emek değer teorisini eleştirerek birçok iktisadi faktörü marjinal yasalara dayandırmıştır (Eren, 2017: 137). Neoklasik büyüme teorileri 1950 ile 1960' larda ortaya çıkan ve günümüz büyüme teorilerine öncülük eden modellerdir. Temel olarak sermaye birikiminin iktisadi büyüme üzerindeki pozitif etkisi vurgulanmakta ve teknolojik gelişmelerin dışsal olduğu varsayılmaktadır (Çiftçi, 2015: 22).

Neoklasik büyüme modeline göre, teknoloji, iktisat bilimi içinde değerlendirilmemiştir. Modelde, büyümenin temel belirleyicileri olan nüfus artış hızı ve teknoloji dışsal kabul edilmiştir. Solow, Swan ve Tobin' in katkılarıyla geliştirilen ve azalan verimler kanununa dayanan Neoklasik büyüme modelinde özellikle Solow' un katkıları dikkat çekmektedir (Yeşiloğlu, 2018: 18). Solow, büyüme modelinde ülkelerin neden zengin veya yoksul olduklarını açıklamış ve modeli temel olarak üç varsayıma dayandırmıştır. Birincisi, ölçeğe göre sabit getiri varsayımı; ikincisi, dışsallıkların olmadığı varsayımı; üçüncüsü, hanehalkı ve firmalar tam rekabet koşullarında fiyat alıcı konumdadır ve piyasa fiyatını etkileyemezler varsayımıdır. Nüfus artışındaki değişimler ve teknolojik gelişmeler karşısında yatırımlar, tasarruflar ve iktisadi büyümenin verdiği tepkiyi açıklamaya çalışan modelde tek mallı bir ekonomi olduğu varsayılır (Evcim, 2017: 33-34).

Neo-klasik büyüme modellerine göre, sermaye birikimi ve tasarruf düzeyi büyümeyi yalnızca geçiş dönemlerinde etkiler. Solow modelinde sermaye makine,

teçhizat ve fiziksel sermaye olgularıyla açıklanırken; beşeri ve sosyal sermaye göz ardı edilmiştir (Yeşiloğlu, 2018: 19).

Neo-klasik akımın ekonomik büyüme modelinde, nüfus artış hızı dışsal bir değişken olarak kabul edilmiştir. Uzun dönemde, gelişmekte olan ve gelişmiş ülkeler arasındaki farkın, gelişmiş ülkeler az büyüyerek gelişmekte olan ülkeler daha hızlı büyüyerek kapanacağı ifade edilmiştir. Konuyla ilgili yapılan çalışmalar sonucunda bu farkın kapanmadığı tersine daha da açıldığı ve neoklasik modelin yetersiz kaldığı anlaşılmıştır (Ağır ve Kar, 2006: 52).

1.3.5. Keynesyen Akım

1929 Krizi ile istihdam seviyesindeki büyük düşüş, işsizliğin artması ve ekonomik gelirin azalması kısa sürede tüm dünyayı etkilemiştir. John Maynard Keynes, klasik akımın iktisat politikalarını ve mükemmel işleyen piyasa mekanizmasını sorgulayarak aşırı birikime karşı efektif talebi canlandıracak iktisat politikaları önermiştir (Altıok, 2009: 76).

Keynesyen görüş, ekonomik büyümeyi tasarruf ve yatırım dengesi açısından sorgulamaktadır. Bu akımda temel amaç ekonomiyi tam istihdam dengesine ulaştırırken dinamik şartların belirlenmesidir. Keynesyen akımda ekonomik istikrarsızlıkların temel sorunu hasıla için yeteri kadar talep yaratılamamasıdır. Kamu müdahaleleri yatırımlardan ziyade tüketici talebini artırmaya yönelik uygulanmalıdır (Dumrul ve Erdem, 2014: 52). Keynes'in yatırım ve tasarruftan oluşan efektif talep kuramı ekonomideki çıktı, istihdam seviyesi ve yatırım miktarına bağlıdır. Geleceğe dair beklentiler ve geleceğe bakış açısı bireylerin yatırım kararını etkileyen ve belirleyen faktörlerdir. Belirsizlik bu açıdan oldukça önemlidir ve dikkate alınması gerekmektedir (Çakmaklı, Özkan ve Yıldırım, 2011: 159).

Keynesyen görüşe göre, devletin kamu harcamalarını artırması ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkileyecektir. Bunun nedeni, kamu harcamalarının özel sektörün gerçekleştiremediği altyapı, savunma, sosyal güvenlik, sağlık, eğitim ve kamu mallarının üretimine yönelik olmasıdır. Devletin kamu harcamaları pozitif bir dışallık yaratarak iktisadi büyümeyi olumlu yönde etkileyecektir (Güder, Şenyurt ve Yücekaya, 2016: 48).

1.4. EKONOMİK BÜYÜME TEORİLERİ

1.4.1. Klasik Büyüme Teorileri

Klasik büyüme modeli klasik Adam Smith, David Ricardo, Malthus, John Stuart Mill ve James Mill gibi klasik iktisatçıların ortak ürünüdür. D. Ricardo' nun modele büyük katkı yapmasından dolayı Ricardo modeli olarak da bilinmektedir. Model 19. Yüzyıl' da İngiltere' nin yaşadığı sorunlardan esinlenmiştir (Acar, 2002: 61).

1.4.1.1. Adam Smith

Smith' e göre, işbölümü ve sermaye birikimi ekonomik büyümenin temel faktörlerindendir. İş bölümü üç sebepten dolayı üretimi artırır (Taban, 2008: 23):

- İşçinin tek bir işe yoğunlaşması onun o işteki yeteneğini artırır.
- İşçilerin bir işten diğerine geçerken meydana çıkacak zaman kaybını engelleyerek, zaman tasarrufu sağlar.
- İşçiler işgücü verimliliğini artıran makineleri geliştirirler ve bunları işe uygularlar.

Smith' e göre, işbölümü, beraberinde teknolojik gelişmeyi getirecek bu da emeğin verimliliğini artıracaktır. Emek verimliliğindeki artışla ülke zenginleşecektir. Hasıladaki artış talep artışını beraberinde getirecek ve pazar büyüyecektir. Bu büyüme, yeniden işbölümü oluşumuna zemin hazırlayacaktır (Sağdıç, 2018: 13).

Smith istihdamı, büyüme ve verimliliği artıran faktör olarak görmektedir. Üretken işgücü değer yaratmaktadır ve zenginliğin temeli buna bağlıdır. Sermaye, işgücünün çalıştırılması sonucu elde edilen gelirden ayrılan tasarruf ile mümkündür. Tasarruf edilen sermaye yine işgücü istihdamı için kullanılır. Bireylerin sermayesi yıllık gelirinden ayrıldığı tasarruf kadardır ve toplumu oluşturan bireylerin sermayesinin artması toplumun sermayesinin artması demektir (Taban, 2008: 27).

Smith'e göre, ulusal refahı artıran diğer faktör de doğal özgürlüktür. Bireylerin piyasada kendi çıkarları doğrultusunda davranış sergilemeleri toplumsal düzenin oluşmasına vesile olacaktır. Böylece hem bireyin hem çevresinin serveti artacaktır. Servetin artmasıyla refah da artacaktır. Smith' in bu düşüncesi, bireysel çıkarlar ile toplumsal çıkarlar arasındaki uyumu göstermektedir (Çalcalı, 2013: 93-94).

Smith' in iktisadi büyüme analizini toparlayacak olursak (Gürak, 2006: 75):

- Teknolojik gelişmeler vardır, fakat büyümenin kaynağı üretimde işbölümüdür.
- İşbölümü, verimliliği artıracığından kişi başına artan verimler yasası geçerlidir.
- Emegın niteliğı bakımından eğitim önemlidir. Bu yüzden fakir ailelerin çocukları ücretsiz eğitim imkanından yararlanabilmelidir.
- Nitelikli emek ile iktisadi büyüme arasında doğrudan bir ilişki yoktur. Ancak işbölümü sonucu yaparak öğrenme ile iktisadi büyüme arasında ilişki vardır.

1.4.1.2. Thomas Robert Malthus

Malthus' un yaşadığı dönemde İngiltere' de nüfus aşırı şekilde artmıştır. Sanayiciler maliyeti düşürmek için çocukları ve kadınları ağır işlerde çalıştırarak istihdam etmişlerdir. Birçok yetişkin işsiz kalmış; şehirlerde açlık ve sefalet ortaya çıkmıştır. Malthus, bu dönemde yayınladığı eserde, nüfus ile gıda fiyatları arasında bağlantı kurmuştur (Güneş, 2009: 134).

Malthus' a göre, nüfus artış hızı gıda arzının artış hızından büyüktür ve bu yoksulluğun başlıca sebebidir. Malthus, modelinde üç varsayımdan yola çıkmaktadır. Birincisi, her toplumda doğurganlığı tertip eden geleneklerce belirlenen bir doğum oranı mevcuttur, fakat bu oran maddi yaşam standartları düzeldikçe yükselmektedir. İkincisi, toplumdaki ölüm oranı hayat şartları yükseldikçe düşmektedir. Üçüncüsü, maddi yaşam şartları, nüfus arttıkça düşmektedir (Görevdere ve Türkoğlu, 2016: 428).

Malthus, büyümenin sınırını büyük ölçüde kıtlık olgusuna dayandırmıştır. Nüfus oranının sınırlandırılması gerektiğini vurgulamıştır (Çetin, 2006: 3). Nüfus artış hızının sürdürülebilir kapasitenin ötesinde olması durumunda nüfusun artışına karşı önleyici ve pozitif önlemler bulunmaktadır. Hastalık, savaşlar ve kıtlık gibi doğanın aracılığıyla ölümü artıran önlemler pozitif önlemlerdir. Doğurganlığın bilinçli olarak azaltılması ise önleyici kontroldür (Erdem, 2019: 33).

Malthus'a göre, mantığının sesini dinleyen insanlar, ileride ihtiyaçlarını karşılayamayacağı çocuklara sahip olma korkusuyla kendini frenler. Eğer insanlar içgüdülerini dinlerlerse, nüfus artışı gıda maddelerinden daha hızlı gerçekleşecek ve gıda miktarı asla artmayacaktır. Nüfus her 25 yılda kolaylıkla iki katına çıkabilmektedir. Buna karşın gıda üretimi artmayacaktır. Bütün verimli topraklar ekilse bile, gıda bulan

nüfus çoğalacaktır. Sonuç olarak kendini frenlemeyen toplumlar yeterli gıda maddesi bulamayacaklar ve sürekli yoksullukla karşılaşacaklardır (Turanlı, 1977: 31-37).

1.4.1.3. David Ricardo

David Ricardo' nun büyüme modeli soyuttur. Ricardo, modelde az sayıda iktisadi ilişkiler ve varsayımlardan yola çıkarak toplumun genel gelişmeleri hakkında bir sonuca varmıştır. Ricardo teorisinde, İngiltere' de sanayi devriminin yaşandığı ilk zamanlarda, İngiltere' de yaşanan sorunlardan yola çıkılmıştır. O dönemde tasarruf ve sermaye birikimi yüksekti ve teknolojik ilerlemeler belirgindi. Buna karşın tarım sektöründe üretim trendi düşüktü (Hiç, 1960: 25).

D. Ricardo' ya göre, ekonominin temel sorunu, toplam hasılanın; emek sahipleri, toprak sahipleri ve sermaye sahipleri arasında nasıl bölüşüleceğini düzenleyen yasaların belirlenmesidir. Toplam üretim emek sahipleri, toprak sahipleri ve sermaye sahipleri olmak üzere üç sınıf arasında; ücret, rant ve kar olarak bölüşülmektedir (Tanyeri, 2000: 3). Rant, topraklar arasındaki verimlilik farkından dolayı toprak sahiplerince elde edilen haksız kazançtır. Tarımda azalan verimler yasasının geçerli olması verimli toprak sahiplerinin diğerlerine göre daha çok rant elde etmesini sağlar. Ücret, kısa dönem emek arzına ve emek talebine göre belirlenmektedir, fakat uzun dönemde en az geçim seviyesinde sabitlenmektedir. Ricardo' ya göre, nüfus artışı tarım ürünlerine olan talebi artıracak ve bu artış sonucu verimsiz topraklar işlenerek rantlar da artacaktır. Uzun dönemde nüfusun ve işçi sayısının artması ücretleri de artıracaktır. Bu aşamalar sonucunda artan ücret ve rant, karı düşürerek sermaye birikimini ve yatırımları düşürecektir (Dilber ve Karakayalı, 2010: 54).

Ricardo modelinin varsayımlarını sıralayacak olursak (Kıraçlar, 2005: 27) :

- Kar sermaye birikimini uyarmaktadır. Kar oranı başlangıçta yüksek olduğu için, sermaye ve tasarruf birikimi de hızlıdır.
- Tarım sektöründe teknik gelişme hızı düşüktür. Toprağın kıt kaynak olması ve daha düşük kalitedeki toprakların işlenmesi sonucunda azalan verim kanunu ortaya çıkmaktadır. Sanayide artan verim; tarımda azalan verim kanunu caridir.

- Kısa dönemde emek faktöründeki arz ve talebe göre belirlenen ücret, uzun dönemde Malthus' un nüfus teorisi gerçekleştiğinde asgari ücret düzeyinde sabit kalacaktır.
- Girişimciler sermaye birimi ile yatırım yapmaktadır. Ekonomik faaliyetleri düzenleyip, büyümeyi harekete geçirecek en önemli unsur girişimcidir. Yatırımların uyarıcısı, sermaye sahibi olan girişimcinin elde ettiği kardaki artıştır. Ricardo' ya göre, işçiler ve toprak sahipleri elde ettikleri geliri tüketim harcamalarında kullanırken; sermayedarlar ekonomide tasarrufta bulunan tek sınıftır.
- Toprağın sahip olduğu güçten dolayı sahibine sağladığı gelir ranttır. Nüfus arttıkça tarımın verimsiz topraklarda yapılmaya başlanması rant gelirinde azalan verim halini doğurur.

1.4.2. Rostow' un Görüşü

19. Yüzyıl, başta batı ülkeleri olmak üzere hızlı sanayileşme süreci sayesinde hızlı bir ekonomik gelişmeye tanık olmuştur. Bir taraftan ücretli çalışanların artması bir yandan işletmelerin artması bir yandan da kitle tüketimin oluşması batı ülkelerinde başarılı bir ekonomik büyüme sürecine zemin hazırlamıştır. Rostow, sanayi devrimini yaşayan batılı ülkelerin deneyimlerinden yola çıkarak, endüstriyel gelişme seviyesine ulaşabilmek için ülkelerin sıra sıra bazı aşamalardan geçmesi gerektiğini savunmuştur (Parasız, 2008: 79-80).

Rostow, ekonomik gelişim sürecinde her toplumun geçeceğini varsaydığı beş safha vardır. Bunlar (Berber, 2011: 262) :

- Geleneksel toplum aşaması,
- Kalkış öncesi hazırlık safhası veya gelişmenin ön koşullarının hazırlandığı safha,
- Kalkış veya hızlı kalkınma aşaması veya ekonomiyi kendi kendine besleyen kalkınma sürecine taşıyan safha,
- Olgunluk safhası veya oldunluğa gidiş safhası,
- Kitle tüketim çağı veya kitlevi refah çağı.

Geleneksel toplum safhasında bulunan ülkelerde tarım sektörünün oldukça büyük bir payı vardır. İşbölümü gelişmemiş ve kişi başına düşen gelir çok düşüktür. Tarım sektörü büyük ölçüde hava şartlarına bağlı olduğu için üretimde büyük dalgalanmalar olmaktadır. Bu dalgalanma ekonominin bütününe etkilemektedir. Geleneksel toplum safhasındaki toplumların sosyal, ekonomik, siyasi ve hukuki kurumları gelişmemiştir. Politik ve ekonomik bakımdan hakim olan güç, büyük toprak sahiplerinin elindedir (Örnek ve Yıldırım, 2012: 4).

Kalkış öncesi hazırlık safhası, gelişme sürecine girebilmek için gerekli ön şartların, toplumun bünyesindeki iç dinamikler tarafından veya harici güçler tarafından hazırlandığı süreçtir. Geçmiş tarihlere bakıldığında bu süreçte harici kuvvetlerin daha etkili olduğu görülmüştür. Gelişmiş toplumların bir takım müdahaleleri, geleneksel toplumu şiddetle sarsmakta ve bu toplumların çözülmesine yol açmaktadır. Fakat, geleneksel toplumlarda bu değişimin gerçekleşebilmesi için çok uzun zamana ihtiyaç vardır (Berber, 2011: 264).

Kalkış safhasında olan toplumlarda, teknolojik gelişme atmaktadır. Kalkış safhasındaki ülkelerde tasarruflar artmaya ve yatırımlar milli gelirin önemli bir payına sahip olmaya başlamaktadır. Bu aşamadaki bir ülke veya toplum, istikrarlı bir büyüme hızına 20-30 yıl gibi bir sürede ulaşabilmektedir (Yıldırım, 2014: 221).

Olgunluk safhası, kalkış aşamasının başlangıcından 60 yıl ya da kalkış aşamasının bitiminden 40 yıl sonra başlamaktadır. Bu aşamadaki toplumlarda tüm kesimlerde teknolojinin uygulanmaya başlandığı, dış ticaretin geliştiği, ulusal gelirin %10 ile %20' lik kısmının sürekli yatırımlar için kullanıldığı, her malın üretilebildiği, ihracata dayalı endüstriyel malların üretiminin ağırlık kazandığı, kalkış safhasındaki öncü sektörlerin arttığı, tarım sektöründe çalışan işgücü oranının %40' lardan %20' lere düştüğü dördüncü aşamanın en önemli göstergeleridir. Ekonomide ihracat ve ithalat imkanı artmıştır. Bu sayede ekonomi artık uluslararası ekonomide yerini almıştır. İstenilen üretimi gerçekleştirecek yetenekler ve girişimler, bu safhada kendini hissettirmektedir. Olgunluk safhasındaki toplumlarda gerçekleşen yapısal değişimler endüstriyel gelişim ve değişimlere eşlik etmektedir. (Örnek ve Yıldırım, 2012: 5-6).

Kitle tüketim çağı olan son aşamada, toplum üretim yerine tüketimle, arz yerine taleple, bir adım daha ileri gidilirse tüketim yerine refahın maksimizasyonu

ilgilenir. Bu aşamadaki toplumlarda, kişiler artık asgari fiziki düzeyin çok üzerinde bir düzeyde gelir elde etmeye başlarlar. Bu dönemde üretim dayanıklı tüketim mallarına doğru yönelir. Her bireyin satın alabileceği seviyede uygun fiyatta arabalar, kaliteli gıda tüketimi, ömürlük beyaz eşyalar, tek aileye yönelik evler bu safhanın göstergeleridir. Nüfusun yapısında ve niteliğinde de değişimler olur. Kentli nüfusun payı ve kentleşme oranı hızlı bir şekilde artarken, tarım sektöründe çalışanların payı azalır. Genel itibariyle vasıflı işgücünün oranında artışlar görülür (Berber, 2011: 279).

1.4.3. Schumpeter Büyüme Teorisi

Schumpeter'in teorisinde yenilikler temel unsurdur. Schumpeter, örgütsel ve teknolojik yenilikleri ve girişimcilik faaliyetlerini devresel veya akım ekonomisini yeniliklere iten güçler olarak ele almıştır. Schumpeter' e göre, yenilikler olmasaydı ekonomik hayat statik dengesini sürdürür ve devresel akım her sene aynı kanaldan kendini tekrarlar. Schumpeter yeniliklerin kümeler halinde ortaya çıktığını, bazı girişimcilerin faaliyetlerinin onları izleyen diğer girişimciler için de uygun bir zemin hazırladığını, yenilikleri izlemeyenlerin ise piyasadan silindiğini savunmuştur. Bu yaklaşım yaratıcı yıkım olarak ifade edilmektedir (Dolanay, 2009: 171).

Schumpeter'e göre, gelişmenin ve ilerlemenin ana gücü yeniliktir. Davranışları ve düşünceleri rasyolize eden kapitalist süreçtir ve bu rasyonalitenin ortaya çıkardığı eleştirel düşünce biçimi sınır tanımaz, tüm kabul edilmiş gelenekleri, tüm otoriteri karşısına alır. Eleştirmen ve ütopyacı olan entelektüelin ortaya çıkmasıyla bu süreç son bulur. Entelektüel sistemin karşısında durur ve topluma hayal kırıklığı aşılar. Kapitalist düzen yalnızca içerden değil dışarıdan da tehdit altında kalır. Girişimcinin yerini alan yöneticilik, teknik seviyede uzman kişilerin işi haline geldiğinde yenilik rutinleşmiştir. Bu sebeple ekonomik süreç insansız bir şekilde otomatikleşme yolundadır. Schumpeter' in savunduğu teze göre kapitalizm, ekonomik durgunluk yerine kendi başarısının sosyal kurumlarını çürütmekte ve bu durumda kendi yıkımına neden olan şartları hazırlamaktadır. Buradaki yaratıcı yıkım gelişimi kapitalist sistemin esas temelidir. Kapitalist girişimciler ise bu gelişime ayak uydurmak zorundadır (Levent, 2019:72). Ekonomik hayatın bir dengeden başka bir dengeye geçmesine imkan tanıyan nüfus değişikliği, doğa olayları gibi dış faktörler değildir. Hayatın döngüsü içinde varlığını sürdüren faktörlerdir. Bu faktörlerin başında girimci gelir (Ülgener, 1951: 7).

Schumpeter, 1900' lü yıllarda bankaların sunduğu kredilerin iktisadi büyüme ve gelişme için önemli olduğunu vurgulamıştır. Modern bankacılık sektörünün sahip olduğu kredi sunma potansiyeli, Schumpeterin finans sektörünün reel iktisadi büyümeye olan katkısını analiz ederken dikkat çektiği noktalardandır. Schumpeter' e göre girişimci yenilik için yeterli paraya sahip olmayabilir. Bu noktada önemli olan, girişimcinin bankaları ikna ederek yeni projesini finanse edecek kaynaklara ulaşabilmektir (İçke, 2014: 18).

1.4.4. Karl Marx Büyüme Teorisi

Karl Marx kapitalizmin hızlı yükseliş gösterdiği 19. Yüzyıl' da toplumdaki değişikliklerin nasıl gerçekleştiğini ve nedenini materyalist tarih anlayışıyla anlamaya çalışmıştır. Sınıfsız bir toplumu kapitalizmin karşısına öneri olarak sunmuştur. Marx, insanı, kapitalizmin egemenliğinden kurtararak özgürleştirmek istemiştir ve düşüncelerini bu çerçevede ifade etmiştir (Yurdakul, 2018: 1).

Karl Marx' ın analizine göre, kapitalist sistemde bölüşümü iki farklı eksenle değerlendirmek mümkündür. Bunlar üretim sürecinde meydana çıkan artı değer oluşumu ve sınıflar arasındaki bölüşümü açıklığa kavuşturan emek değer teorisidir. Emek değer teorisinde vurgulanan nokta, kapitalist üretim ilişkileri sonucunda ortaya çıkan artı değer kaynağı ve sınıflar arası bölüşüm kurallarıdır. Artığın kapitalist sınıf içinde paylaşılmasına karşı çıkan Marx, kapitalist ve işçi sınıfı arasındaki etkileşimin önemini açıkça belirtmiştir (Turan, 2017: 146). Karl Marx' ın emek değer teorisi Klasiklere dayanmaktadır. Marx da D.Ricardo gibi emeği, değer tek üreticisi olduğunu savunarak harcanan emeğin yanına zamanı da dahil etmiştir. Ricardo, ücret farklılıklarının nedenini olarak emeğin homojen olmamasıyla açıklarken; Marx ücret farklılıklarını emek-zamanla açıklamıştır. Kuramın temelini oluşturan artı değer teorisi, bir işçinin çalıştığı süre ile aldığı ücret arasındaki fark olarak ifade edilmektedir (Çağlayan ve Genç, 2016: 675-676).

Marx' a göre, emekten tasarruf ettiren yeni buluşlar ve makineleşme kar oranlarının ve sermaye birikiminin azalmasına neden olur. Kar oranı uzun dönemde düşüş trendine girer. Kar oranı, artı değer artmasıyla artar; sermayenin organik bileşiminin artmasıyla azalır. Kapitalistler emeğe daha az, hammaddelere ve makinelere

daha çok yatırım yaptıklarında sermayenin organik bileşimi artar. Marx' a göre bu sonuç çok önemlidir (Bocutoğlu, 2012: 138-140).

1.4.5. Keynes' in Görüşü

1929 Krizi klasiklerin görüşlerinin sarsılmasına neden olmuştur. Keynes bu krizden esinlenerek İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi adlı eseriyle iktisadi düşünceye çok önemli bir yenilik getirmiştir. Keynes, yaptığı araştırmalar ve çalışmalar sonucunda krizden kurtulmanın yolunun talebin genişletilmesinden geçtiğini ifade etmiştir. Talebin genişlemesiyle stok yatırımlar eriyecek, eriyen stok yatırımlar yeni yatırımları teşvik edecek, artan yatırımlar ekonomik büyümeyi hızlandıracak ve bu sayede ekonomi eksik istihdam düzeyinden tam istihdam düzeyine doğru yol almaya başlayacaktır (Acar, 2002: 77-78).

Keynes' in yoğunlaştığı noktalardan biri de ekonominin eksik istihdamda da dengede olabileceğidir. Keynes' e göre, ekonomi eksik istihdamdayken devletin efektif talebi artırmaya yönelik kamu müdahaleleri üretimi ve istihdamı artıracaktır. Keynes' in uzun dönem büyümeye dair görüşü yoktur. Özellikle kısa dönem konjonktürel dalgalanmalarla ilgilenmiştir (Gürak, 2006: 85-86).

Keynes' e göre, otonom yatırımlardaki artış geliri çarpan katsayısı kadar çoğaltmaktadır. Yatırım artışına ΔY dersek (Acar, 2002: 78-79) :

$$\Delta Y = k \cdot \Delta I$$

eşitlikteki k çarpan katsayısıdır.

Keynes, özellikle durgunluk halinde seyreden bir ekonominin bu durgunluktan kurtulup büyümeye başlayabilmek için ilk ivmeyi nereden ve nasıl alabileceği konusuna yoğunlaşmıştır. Büyüme halinde olan bir ekonominin sorunları, Keynes için ikinci plandadır. Bu sebeple, Keynes' in büyüme hakkındaki görüş ve düşünceleri statik bir özellik taşımaktadır (Acar, 2002: 81).

1.4.6. Harrod-Domar Büyüme Teorisi

Harrod-Domar büyüme teorisi, Evsey Domar ve Roy Harrod tarafından gerçekleştirilen, Keynesyen teorisinin büyüme hakkındaki eksikliklerini gidermek adına ortaya attıkları savlardan oluşmaktadır. Modele göre, tüketim ve yatırımda

kullanılabilecek tek bir mal üretilbildiği için, model tek mallı ve iki faktörlü piyasa ekonomisi sınırlarında oluşturulmuştur. Roy Harrod' a göre, ekonomide tam istihdam büyüme düzeyine ulaşabilmenin yolu eksik istihdam denge düzeyinden geçmektedir. Modelde değişken olarak yer alan yatırımlar ve tasarruflar belirleyici konumdadır (Özden, 2014: 27).

Teoride gerekli büyüme hızı, doğal büyüme hızı ve fiili büyüme hızı olmak üzere üç farklı büyüme hızından söz etmek mümkündür. Gerekli büyüme hızı, s/v oranına eşit olup yatırım ve tasarruf eşitliğinin, tam sermaye kullanımıyla beraber gerçekleşebilmesi için gerekli büyüme oranıdır. Doğal büyüme hızı, emek piyasasındaki tam istihdam dengesini sağlayan büyüme oranı olup n oranına eşittir. Fiili büyüme hızı, bir ekonomide gerçekleşen büyüme hızına eşittir (Bayraktaroğlu, 2018: 7).

Harrod-Domar modelinde, tüm yatırımların uyarılmış olduğu varsayılmış ve otonom yatırımlara yer verilmemiştir. Modelde, üretim, toplam talep ve istihdam arasındaki ilişkiler açıklanarak ekonominin büyüme hızı belirlenirken sermaye-hasıla katsayısı ve marjinal tasarruf oranı kavramları öne çıkmıştır. Bu modele göre, ekonomideki büyüme hızı sermaye-hasıla katsayısı ile negatif; marjinal tasarruf oranı ile pozitif yönlü ilişki içindedir. Buna göre, bir ekonomide sermaye-hasıla katsayısı ne kadar düşük, marjinal tasarruf oranı ne kadar yüksekse o ekonominin büyüme hızı da o derece yüksek olacaktır. Bu model gelişmiş ekonomiler için kurulmuştur. Teorinin başlıca amacı ekonomiyi enflasyon ve işsizlik ortamına sokmadan ilerletebilmektir (Yılmaz, 2005: 66).

Harrod-Domar teorisi, etkinliği doğrudan etkileyecek olan üretim fonksiyonuna, emek arzına ve tasarruf davranışına dair üç varsayıma dayanmaktadır. Modele göre, büyümekte olan bir ekonomide, sermayenin tam olarak kullanılması diğer bir ifadeyle tam kapasite büyüme için, gerekli büyüme hızının fiili büyüme hızına eşit olması; emeğin tam kullanılması diğer bir ifadeyle tam istihdam düzeyindeki büyüme için hasılanın doğal hızda büyümesi ve doğal büyüme hızının fiili büyüme hızına eşit olması gerekmektedir. Dolayısıyla bu modelde, tam istihdam ve tam kapasite büyümenin beraber gerçekleşebilmesi için gerekli büyüme hızı ve doğal büyüme hızı birbirine eşit olmalıdır. Şu var ki, gerekli büyüme hızı üretim teknolojisine ve tasarruf

alışkanlıklarına; doğal büyüme hızı ise işgücünün büyüme hızına olduğu için bu durumun gerçekleşmesi pek mümkün değildir (İsabetli, 2017: 82-83).

1.4.7. Neoklasik (Solow-Swan) Büyüme Teorisi

Neoklasik büyüme kuramı ekonomik büyüme, tasarruf ve yatırımın teknolojik gelişmeye, nüfus artışına nasıl tepki verdiğini açıklamaktadır. Neoklasik teori Solow ve Swan tarafından birbirinden bağımsız olarak 1956’ da geliştirilmiştir. Bu sebeple model Solow-Swan olarak da adlandırılmaktadır (Parasız, 2008: 131). Azalan verimler yasasının geçerliliği altında geliştirilen Neoklasik büyüme teorisinde, büyümenin asıl belirleyicileri nüfus artışı ve teknolojik gelişmelerdir. Ancak bunlar modelde dışsal kabul edilmiştir. Teknoloji, iktisat bilimi dışında değerlendirilmiş ve iktisat disiplini için kara bir kutu olarak görülmüştür (Yeşiloğlu, 2018: 18). Neoklasik büyüme teorisi, bir ekonomide mevcut sermaye stokunun, iktisadi büyüme, işgücünde gerçekleşen büyüme ve teknolojiye gerçekleşen büyümenin birbirleri ile ilişkisinin ülke ekonomisindeki büyümeyi nasıl etkilediğini incelemek amacıyla tasarlanmıştır. R. Solow’ un, İktisadi Büyüme Teorilerine Bir Katkı adlı makalesi ekonomik büyüme sürecinin anlaşılmasında katkıda bulunmuştur ve Solow bu çalışmasından dolayı 1987 yılında Nobel Ekonomik Ödülü’ nü almıştır (İspirlioğlu, 2018: 44).

Neoklasik büyüme teorisinin varsayımları şu şekilde sıralanabilir (Taban, 2008: 67-68):

- Ekonomi daima tam istihdam ve potansiyel çıktı seviyesinde olup, piyasa düzeneği sağlıklı çalışmaktadır.
- Ekonomide üretilen ve tüketilen homojen yapıda tek bir mal vardır. Bu mal ülkenin GSYH’ sini oluşturmaktadır.
- Yatırımlar tasarruflara eşittir ($S=I$ ve $S=S_y$). Bu sebeple modele ayrıca bir yatırım fonksiyonunu dahil etmeye gerek yoktur.
- Nüfusun artması iktisadi faktörlerden bağımsızdır.
- İşgücü veridir ve işgücü, n kadar sabit hızla büyümektedir ($\Delta L/L=n$). Başlangıçta ise teknolojik gelişme yoktur.
- İşgücü stoku yaklaşık olarak nüfusun sabit bir oranı kadardır ($L=\theta p$).

- Piyasa koşullarında sermaye ve işgücü birbiri için ikame edilebilirdir. Bu sebeple işgücü başına düşen sermaye (K/L) artabilmekte ya da azalabilmektedir.

Solow modelinde, çıktı Y ; sermaye K ; işgücü L olmak üzere $Y = F(K, L)$ şeklinde üretim fonksiyonu yazılabilir. Fonksiyonda ölçeğe göre sabit getiri koşullarında, üretim faktörlerinin sayısının iki kat artması çıktı miktarını iki kat artırmaktadır. Bu üretim fonksiyonu Cobb-Douglas şeklinde üretim fonksiyonu olarak adlandırılmaktadır ve bu fonksiyon $Y = F(K^a L^{1-a})$ olarak ifade edilmektedir. $Y = F(K, L)$ şeklindeki üretim fonksiyonu, işgücü başına düşen çıktı sayısı olarak düzenlenebilir. Fonksiyondaki eşitliğin iki tarafı L ile bölünür ise üretim fonksiyonu $y = f(k)$ olarak ifade edilir. İşçi başına düşen sermaye arttığı zaman işçi başına düşen çıktı da artar. Sermaye için azalan verimler yasasının geçerli olduğunu unutmamak gerekir. Yani işçi başına düşen sermaye miktarının artışı, işçi başına çıktı miktarı sermayenin marjinal ürünü kadar artar (Berber, 2011: 116-117).

Solow' un büyüme teorisinin temelinde iktisadi büyümenin ülkelerin sahip olduğu sermaye stokuna bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Sermaye stokundaki artış, üretimi gerçekleştiren nüfusun artışına veya teknolojik gelişmeye dahil edildiğinde işgücünün etkinliğindeki artış ile gerçekleşmektedir. Modelde dışsal faktör olarak kabul edilen teknolojik gelişmenin işgücü etkinliğini artıran bir değişken olarak yer aldığı görülmektedir. Neoklasik büyüme modelinin iktisadi büyümeye olan katkıları şu şekilde sıralanabilir (Akyüz, 2018: 15-16) :

- Üretim sürecinde girdi olan emek faktörü etkin emek kavramı olarak öne sürülmüştür.
- Daha önceki büyüme teorilerine kıyasla daha kararlı ve dengeli bir büyümenin çerçevesini ortaya koymaktadır.
- Dışsal olan teknolojik gelişme, çıktı düzeyini artırmaktadır. Birikimli teknolojik gelişme, emekten yapılan tasarrufla ortaya çıkmaktadır ve emek arzından fazla oluşmaktadır.
- Azalan verimler kanunu gereği zengin ülkelerin iktisadi büyümeleri bir süre sonra duracaktır böylece fakir olan ülkeler onlara yaklaşılabilecektir.

- Durağan durumda iktisadi büyüme tasarruflardaki artışa bağlıdır. Böyle bir durumda tüketimin fazla olduğu ekonomilerde iktisadi büyümenin tek kaynağı teknolojik gelişme ve işgücü etkinliğinin artmasıdır.

1.4.8. İçsel Büyüme Teorileri

İçsel büyüme teorilerin temeli Lucas ve Romer' in çalışmalarına dayanmaktadır. Bu modelle ilgili çalışmalar iktisadi büyümenin, iktisadi sistemin kendi işleyişi içinde bazı faktörlerin etkileşimi ile içsel olarak gerçekleştiğini savunmakta ve bu yönüyle Neoklasik teoriden ayrılmaktadır. Lucas, Solow modelinin iktisadi büyüme modeli olmaktan daha çok ABD ekonomisinin büyümesini açıkladığını ve gelişmekte olan ülkelerin iktisadi büyümesini yansıtmadığını ifade etmektedir (Özel, 2012: 67).

Bu model İçsel büyüme teorileri neoklasik büyüme teorilerinin eksikliklerini ve sonuçlarını baz almaktadır. Neoklasiklerde teknoloji dışsaldır ve tümüyle açıklanamamaktadır. Solow modelinde ise, uzun dönem ekonomik büyümenin kaynağı teknolojik gelişmelerdir. İçsel büyüme teorileri, zaman içinde bir ekonominin nasıl büyüdüğünü açıklamaya çalışır. Bu çerçevede, iktisadi büyümenin kaynaklarına dair farklı iktisadi değişkenlerin ön plana çıktığı çeşitli modeller ortaya koyulmuştur. İçsel büyüme teorilerinde beşeri sermaye, kamu harcamaları, teknolojik gelişme ve bilgi birikimi gibi değişkenler modele dahil edilmiş, içselleştirilmiştir (Türker, 2009: 88).

Arrow, Romer ve Lucas' ın öncülük ettiği ve önemli katkılarda bulundu içsel modellerde, geleneksel büyüme teorilerdeki devlet anlayışı reddedilmiştir. Piyasalardaki iletişimi kolaylaştıran, mülkiyet hakkını koruyan, eğitimin gelişmesini teşvik eden ve Ar-Ge çalışmalarının maliyetini düşüren ve bu işlemleri kolaylaştıran aktif bir devlet görüşünü ortaya atmışlardır (Aykaç, 2011: 162).

1.4.8.1. Beşeri Sermaye Modeli

Lucas' ın beşeri sermaye modeli, Uzawa' nın modeline dayanmaktadır. Lucas, modelde bireylerin beşeri sermaye birikimine ayırdıkları zamanı baz alarak, beşeri sermaye ve dışsallıkların büyümenin en önemli belirleyicileri olduğunu savunmuştur. Modele göre, beşeri sermayenin kişilerin kendi üretimlerini arttırması içsel; insanlar arasındaki etkileşim sonucu ortaya çıkan sermaye dışsal etkidir (Danışoğlu, 2015: 48).

Beşeri sermayeyi Lucas, Rebella ve Mankiw üretim sürecine dahil etmiştir. Ancak, literatürde Lucas' ın beşeri sermaye modeli ön plana çıkmıştır. Modelde çıktı seviyesi (Y), etkin emeğin (N^e) ve sermayenin (K) fonksiyonu olmak üzere, çıktı fonksiyonu ve etkin emek (Kurt, 2014: 52) :

$$Y = F(K, N^e)$$

şeklinde gösterilmektedir.

Toplumun ortalama yetenek seviyesi, ülkelerin etkin emek stoku (h), ülkedeki işgücü arzı (N) ve işçinin üretim sürecinde harcadığı zaman (u) ile ifade edildiğinde etkin emek (Berber, 2011: 153) :

$$N^e = uhN$$

şeklinde gösterilir. Bu duruma göre üretim fonksiyonu etkin emek düzeyine göre tekrar düzenlendiğinde,

$$Y = F(K, uhN)$$

halini alır.

Lucas modeline göre, insan sermayesi birikimi için bir zaman harcanır. Bu zamanda meydana gelen bir artış beşeri sermaye büyüme oranını artırır. Bir ülkede, üretim sürecinde yaparak öğrenme sonucu ortaya çıktığında, iktisadi büyüme bundan pozitif etkilenecektir. Bunlara ek olarak, Lucas' a göre, eğitim düzeyi yüksek olan işgücünün göç etmesini destekleyen politikalar da ekonomik büyümeyi artıracaktır (Dilber ve Karakayalı, 2010: 96).

Lucas, bireylerin beşeri sermayesinde meydana gelen yükselişin kendi kişisel verimliliklerini yükseltmesinin yanı sıra üretim faktörlerinin üretkenliğine de katkı sağladığını belirtmiştir. Hükümetlerin eğitim ve teknolojik altyapı gelişimine yönelik yapacakları her türlü yatırımın, beşeri sermaye birikimi üzerinde olumlu etki meydana getireceğini ve bunun büyüme üzerindeki etkisinin fiziki sermaye yatırımlarının etkisinden daha fazla olacağını ifade etmiştir (Yavuziğit, 2019: 41).

Lucas' ın yaklaşımı, ülkeler arasındaki iktisadi büyüme farklılıklarının nedenlerini de yorumlamaktadır. Fiziki sermaye başına beşeri sermaye, sermaye marjinal verimliliği artmaktadır ve dışsallığın olup olmadığı durumuna göre sermayenin

marjinal verimliliği aynı şekilde beşeri sermaye seviyesiyle beraber artmaktadır. Sermayenin marjinal verimliliğindeki bu fark iki sonuç doğuracaktır. Bir taraftan zengin ülkelerdeki büyüme fakir ülkelerdeki büyümeye göre daha fazla olacaktır. Diğer taraftan fiziki sermayenin ulaşılabilirliği bir engel ile karşılaşmıyorsa, fiziki sermaye fakir ülkeden zengin ülkeye doğru yer değiştirecektir. Bu durumda, kişi başına sermaye değerlerinin eşitlenmesi bir yana, sermayenin ulaşılabilirlik farklılıkları artacaktır. Modelde, fiziki sermaye birikiminin ve büyümesinin gelişmekte olan ülkelere nazaran endüstriyel ülkelerde daha kuvvetli olduğunu ifade edilmektedir (Parasız, 2008: 196).

1.4.8.2. Araştırma Geliştirme Modeli

İçsel büyüme teorilerinin kurucularından Romer, 1986 ve 1990 yıllarında yaptığı çalışmalarla büyüme kuramına katkı sağlamıştır. Romer, neoklasiklerin, azalan verimler kanununa dayanan, durağan dengeli büyüme teorisine ciddi eleştirilerde bulunmuştur. Romer'e göre, ülkelerin büyüme ve zenginleşme süreci durağan değil dinamiktir (Gülmez, 2009: 22).

Romer modelinde, kar maksimizasyonu amaçlayan firmalar yatırım yapar. Bu yatırımlar sonucunda teknolojik değişimler yaratılır. Yaratılan bu değişimler büyümenin kaynağıdır (Çiftçi, 2008: 69).

Romer' e göre, modelin dayanakları şunlardır (Çoban, 2010: 26-27) :

- Teknolojik yenilik, büyümenin merkezidir ve iktisadi karar birimlerini daha fazla sermaye birikimine teşvik eder. Bu iki unsur işgücü başına çıktı miktarını artırır.
- Teknolojik yenilik, ekonomik karar vericilerin bilinçli davranış biçimlerinden kaynaklanması nedeniyle içseldir.
- Hammaddeleri bir araya getirme teknikleri diğer iktisadi mallarda olduğundan çok daha farklıdır. Yeni tekniğin üretilmesi bir defalığa mahsustur ve bir kez maliyete katlanılır. Ancak, üretilen yeni teknik defalarca kullanılabilir. Yeni ve daha üst düzey tekniklerin geliştirilmesi, yalnızca sabit bir maliyete katlanmayla denk olacaktır.

Romer' e göre, büyümenin ana dinamiği teknolojidir. Teknolojik yenilik, iktisadi karar birimlerini daha fazla sermaye birikimine sevk eder. Bu iki unsur, işgücü

başına düşen üretimi artırır. Romer' in dikkat çektiği teknolojik gelişmenin önemli bir özelliği de, yeni teknolojinin yeni bir malın ve yeni bir bilginin üretiminde de kullanılmasıdır. Ayrıca yeni bir malın üretim sürecinde oluşan bilgi, üretime bir defaya özel katılan maliyetten başka bir maliyet yüklemeyiz (Kıraçlar, 2005: 77).

Romer' in teorisinde iktisadi büyüme, içsel faktörlere özellikle araştırma geliştirme çalışmalarına ve teknolojik yeniliğe dayanmaktadır. Bu teori, yaratıcı fikirler iktisadi şeklinde de adlandırılmaktadır. Yaratıcı fikirler iktisatı, veri girdi seti ile daha yüksek fayda getirili çıktı üretmeyi sağlamaktadır. Buna göre, teknolojik yeniliğin kaynağını yaratıcı fikirler oluşturmakta ve teknolojiye artışı sağlamaktadır (Tiryakioğlu, 2006: 77)

Grossman ve Helpman da ekonomik büyümeyi teknolojik yeniliklere dayandıran isimlerdendir. Onların modelinde teknolojik yeniliğin yanı sıra ihracata dayalı büyümenin de üzerinde durulmuştur. Grossman ve Helpman' ın yaklaşımında, ülkeler tarafından üretilen yeni ve farklı ürünler, büyüme ile dış ticaret politikalarını ilişkilendirir. Ar-Ge yatırımlarına gerekli kaynağı ayıramayan ülkeler, serbest dış ticaret politikaları sayesinde ihtiyaç duydukları teknolojiyi diğer ülkelerden transfer edebilirler. Bu transferler zamanla dünya ticaretinin hacmini genişletir. Dış ticaretin getirilerinden yararlanan araştırma geliştirme sektörü, ekonominin rekabet gücünü artırarak büyümeye katkı sağlar (Canbay ve Erdoğan, 2016: 39).

Grossman ve Helpman' ın ifade ettikleri diğer bir görüş de, gelişmiş bir beşeri sermaye stokuna sahip firmaların kar maksimizasyonu elde edebilmeleri için, iki çeşit yenilik yapması gerektiğidir. Birincisi, üretim süreçlerinin geliştirilmesi; ikincisi, yeni tasarımlara yani yeniliklere sahip malların üretilmesidir. Grossman ve Helpman, teşviklerde meydana gelen bir artışın, yeni ürünlerden elde edilecek karları ve araştırma geliştirme çalışmalarını artıracığını belirtmektedir (Aykaç, 2011: 164).

1.4.8.3. Kamu Politikası Modeli

Barro, 98 ülke için 1960-1985 dönemlerini kapsayan çalışmasında, kamu harcamalarının GSYH içindeki payı ile kamu yatırımlarının GSYH içindeki payı, GSYH artış hızı ile beşeri sermaye ilişkilerini test etmiştir. Ampirik bulgulara göre, kamu harcamalarının GSYH içindeki payı büyümeyi negatif etkilerken; kamu

yatırımlarının verimlilik kanalıyla büyümeye pozitif etkisi olduğunu ortaya koymuştur (Altunç, 2011: 146).

Barro, kamu politikası modelinde, kamu sektörü tarafından sağlanan mal ve hizmetlerin, üretim faktörü olduğu varsayılmaktadır. Üretim fonksiyonunun, bu mal ve hizmetlere veya sermayeye bağlı olduğu kabul edilmektedir (Mere, 2006: 32). Kamu harcamalarının üretimdeki görevi, hükümet politikaları ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki kurmaktır. Kamu harcamaları ve sermayenin beraber ölçeğe göre sabit getirisi, yalnızca sermayenin ise ölçeğe göre azalan getirisi olmasının büyük önemi vardır. Bu durumda, özel sermaye artışı kadar tamamlayıcı bir kamu harcaması (özellikle altyapı yatırımları) artışı olmaz ise üretimde azalan getiri ortaya çıkacaktır (Taban, 2008: 105-106). Bu sebeple hükümetler iktisadi büyümeyi sağlamak adına hem yatırım yapacak hem yatırımların artması için özel sektör sübvansiyonları ve vergi teşvikleriyle katkı sağlayacaktır. Özel sektör yatırımları bir yandan sermaye stokunu artırırken, dolaylı olarak artan vergi gelirleri de kamu mallarının arzını artıracaktır (Yavuziğit, 2019: 40).

Barro, hükümetlerin büyüme üzerindeki etkisinin niyetlerine göre farklı etkiler meydana getireceğini ifade etmiştir. Kar amacı gütmeyen, iyi niyetli, toplumun fayda maksimizasyonunu amaç edinmiş bir hükümet ekonomik büyüme üzerinde olumlu etki yaratacaktır. Ancak, kendi fayda maksimizasyonunu amaçlayan bir hükümet ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etki yaratacaktır. Bunlara ek olarak Barro, yaptığı çalışmalar sonucunda siyasi istikrarın büyüme üzerinde pozitif etkili olduğu sonucuna ulaşmıştır (Sümer, 2019: 60-61).

Kamu politikası yaklaşımına göre, devlet, bilgi ve mal alış verişini sağlayan serbest ticaretin altyapısını oluşturmalıdır. Ar-ge ve yeni bilgi üretimi faaliyetlerinin sosyal getirisi özel getirisinden fazla olacağından, ekonomide pareto optimumu sağlamak üzere devlet müdahale etmelidir. Devlet, yeni bilgiyi kullanacak bireylerin, beşeri sermayesini artırmak amacıyla eğitime önem vermelidir. Kamu politikası yaklaşımına göre devletin üç önemli görevi vardır. Birincisi, üretken sektörlerin girdileri için tamamlayıcı özelliği olan kamusal mal ve hizmet üretmek; ikincisi, eğitim yatırımlarını artırmak; sonuncusu, ar-ge sektörüne teşvik sağlayarak bilginin üretimi ve yayılmasında öncü olmaktır (Berber, 2011: 156).

İKİNCİ BÖLÜM

KADIN İŞGÜCÜ

2.1. KADIN İŞGÜCÜNÜN TARİHSEL GELİŞİMİ

İnsanlık tarihinin başlangıcı ana soyluluğa yani kadına dayanmaktadır. Bu dönemde kadının baskın olduğu bilinmektedir. Doğanın yetersiz kalmasıyla, başta tüketim olmak üzere, ortaya çıkan ihtiyaçları karşılamak için erkeklerin fiziksel gücüne başvurulmuştur. Bu süreç sonunda, erkek kadını ötekileştirerek her alanda kendi egemenliğini ilan etmiş ve kadını kendi hakimiyeti altına amaya çalışmıştır (Özkoçak ve Tavuz, 2014: 187).

Sanayi devriminin gerçekleşmesiyle üretim tarzı değişmiş; insan gücüne dayanan üretim yerine makineye dayalı seri üretim süreci başlamıştır. Bu sürecin başlamasıyla erkeklerin fiziksel gücü önemini yitirmiştir. Seri üretim yapabilen makinelerin hakimiyeti altında çalışabilecek insan gücü değerlendirilmiştir. Bu da kadınların işgücüne katılımı önündeki büyük bir engeli ortadan kaldırmıştır (Küçükkalay, 1997: 62).

Sanayi devriminin kadınlar için önemi, ilk kez ücretli işçi olarak çalışmalarıdır. Artan işgücü ihtiyacı kadınların işgücüne katılmasını zorunlu kılmıştır. Kırdan kente göçler hızlanarak tarım sektöründe çalışan kadınlar sanayi sektörüne doğru yol almıştır. Kadınlar imalat sanayide düşük ücret karşılığı kötü koşullarda çalıştırılmıştır (Günday, 2011: 11). İşgücü talebinde meydana gelen artış kadınları işgücüne katılmayı zorlasa da kadınlar çalışma hayatı ve çalışma koşulları bakımından ikincil konumda bırakılmıştır. Kentselliğin ivme kazanması toplumunda kadınların kişisel etkinliklerini arttırırsa da onların ikincil konumlarını ortadan kaldırmaya yetmemiştir (Afşar ve Öğrekçi, 2015: 67-68).

Sanayi devriminin bir sonucu olan kapitalizm ile işbölümünün yaygınlaşması, en başta toplumun en küçük birimi aile kurumunu değiştirmiştir. Ev içi ve ev dışı üretim farklılıkları ortaya çıkmıştır. Ev içi işler üretim değerlendirmesinden çıktığı için ev içinde çalışan kadınlar üretken sınıf dışında kalmıştır. Aile ihtiyaçlarının karşılanması büyük ölçüde kadın sorumluluğuna bırakılmış ve kadının ücretsiz aile işçisi olması kaçınılmaz olmuştur (Fidan, 2000: 119).

Sanayi kapitalizmi dünya ekonomisinin sürekli ve dengesiz büyümesine neden olmuştur. Üretimin fazlalaşması ve teknolojik ilerlemeler dünya savaşlarının çıkmasına zemin hazırlamıştır. Dünya, 1914 ile 1945 yılları arasında ekonomik, siyasi ve sosyal

dengelesizlikler yaşanmıştır. Sermaye artışı, güç kazanma çabaları sonucu 1914 Birinci Dünya Savaşı ortaya çıkmıştır (Çelik ve Dağ, 2017: 50-70). Savunma ihtiyacına doğrudan katılan erkek, toplumsal cinsiyet kimliği açısından önemli bir statü elde derken, kadın karşısında bir kere daha üstünlük kazanmıştır. Erkeklerin savaşa katılması kadın işgücüne ihtiyacı arttırsa da, kadınlara ekonomik üretimden önce toplumun devamlılığını sağlaması görevi önem teşkil etmiştir. Savaş sonrası, yeniden üretim için gerekli olan sağlıklı nüfus bakımından kadın bedeni önemli bir politika haline gelmiştir (Eşitti ve Işık, 2015: 657-660).

1939’ da 2. Dünya Savaşı’ nın başlamasıyla erkek nüfusu savaş ölümleri nedeniyle azalırken, kadın çalışma hayatında gözle görülür biçimde yer almaya başlamıştır. Kadınların hem ekonomik hem ev içi sorumlulukları onlara toplum içinde yeni roller yüklemiştir. 1940’lı yıllarda OECD ülkelerinin birçoğunda kadın işgücünde büyük artışlar olmuş ve kadınlar istihdama ciddi katkılar sağlamışlardır (Durmaz, 2016: 39).

Ekonomik olarak değişen dünya düzeni, küreselleşme olgusunu ortaya çıkarmıştır. Ülkeler arasındaki ekonomik ilişkilerin yoğunlaşması ve gelişmesi işgücünü önemli ölçüde etkilemiştir (Erdoğan, 1999: 112). Küreselleşme tüm dünyada işgücü piyasasını etkilemiştir. Ülkeler üretimde teknoloji yoğun ve katma değeri yüksek ürünlere yöneldiği için, nitelikli işgücüne talep artmıştır. Küresel eğilimler karşısında kadın istihdamında artışlar olsa da kadınlar genellikle düşük ücretli ve sosyal güvencenin olmadığı işlerde çalıştırılmıştır. Kadınlar mevcut işlerini nitelikli erkeklere bırakmış ve teknik bilgi gerektiren işlerden yoksun kalmışlardır (Kılınç, 2015: 122).

Kadınların ihracata dayalı sektörlerde çalışması, ithal ikameci sanayileşme modelinin uygulandığı imalat sektöründe kadın istihdamını artırmıştır. Esnek çalışma biçimlerinin yaygınlaşması kadın işgücünü cazip hale getirmiştir. Aile ve iş yaşamını beraber yürütmek zorunda olan kadınlar esnek çalışma biçimini tercih etmiştir. Çalışma hayatında kadın istihdamındaki artış beraberinde kadın hakları alanındaki gelişmeleri getirmiştir. Birleşmiş Milletler, kadınların haklarını kısıtlayan yasaların ortadan kaldırılması için ‘Kadına Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi’ sözleşmesi imzalamıştır (Yayla, 2017: 340).

Kadınlar 19. ve 20. Yüzyılda ucuz işgücü olarak tercih edilmiş fakat 21. Yüzyıl’ da bu durum değişime girmiştir. Teknolojinin gelişmesi ve hizmetler sektörünün ön plana çıkması, kadına çalışma hayatında avantaj sağlamıştır. Hukuki, sosyo-kültürel ve sektörel değişimler de kadının iş hayatında yer almasını kolaylaştırmıştır. Kadın yedek işgücü olmaktan çıkıp, çekirdek işgücü olma yolunda hızla ilerlemiştir. 21. Yüzyılda öncelikle OECD ülkelerinde ve ABD’ de kadınlar, profesyonel ve yönetici gibi geniş iş sahalarında aktif olarak yer almaya başlamışlardır (Yorgun, 2010: 169).

2.2. KADIN İŞGÜCÜNÜN EKONOMİ VE TOPLUM AÇISINDAN ÖNEMİ

Dünya nüfusunun yarısını oluşturan kadınların, işgücüne katılarak istihdama katkı sağlamaları ekonomiyi doğrudan etkilemektedir. Günümüzde ekonomik büyüme üzerinde kadın istihdamının etkisi, ülkeler açısından önemli bir konu haline gelmiştir. Geçmişten bu yana kadınların çalışma hayatında karşılaştıkları sorunlar büyük önem taşımaktadır. Gelişmiş ülkelerde, kadınların istihdam içindeki yüksek oranı sayesinde ev içi işler piyasaya yansımaktadır ve ekonomi hesaplamalarına dahil edilmektedir (Serel ve Özdemir, 2017: 133). Gelişmiş ülke ekonomilerinde büyüme, kadınların istihdama katılmalarını artırmaktadır. Buna karşılık geri kalmış ülkelerde ekonomik büyümenin daha düşük olması sebebiyle kadın istihdamı daha düşüktür (Savrul ve Zeren, 2017: 101-102).

Ülkelerin gelişmişlik düzeylerini belirleyen diğer bir gösterge ekonomik kalkınma seviyesidir. Ekonomik kalkınma, ülke ekonomilerinin büyümesinin yanı sıra sosyo-kültürel, siyasi ve hukuki gelişimi de ifade eder. İnsanların yaşam düzeyi, özgürlüğü, satın alma gücü, insani gelişmişlik endeksi kalkınmanın hesaplamalarına dahil olan unsurlardandır (Şaşmaz ve Yayla, 2018: 250-251). Kalkınmanın göstergelerinden insan vazgeçilmez bir unsur olduğuna göre, kadın olmadan kalkınmayı sağlamak olanaksızdır. Kadınların toplumdaki yerini güçlendirmek ülkelerin önemli hedefleri arasındadır. Toplumdaki üyelerin cinsiyet ayrımı gözetmeden, üretimin her safhasına katılmasını sağlamak ekonomik kalkınmanın devamlılığı için önemlidir. Gelişmiş ülke ekonomilerinde, kadın işgücünün sektörel dağılımı ile kalkınma teorileri uyumaktadır. Bu ülkelerde sanayi ve hizmet sektöründe çalışan kadın sayısı, tarım sektöründe çalışan kadın sayısından fazladır (Tutar ve Yetişen, 2009: 117-121).

Kadın işgücü ülkelerin yerel ekonomileri için de önemli bir faktördür. Gerekli aktörler içinde yer alan kadınlar, ekonomik hayatın itici gücü olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadınlar yerel ekonomilerde genelde girişimci olarak karşımıza çıkmaktadır. Girişimciler ulaştıkları toplumun sosyo-kültürel ürünüdür ve toplumda etkili kişiler olarak görülmektedir. Kadın girişimciler, özgür olabilme, risk alabilme ve başarılı olabilme ihtiyacı doğrultusunda harekete geçmektedir. İşinden sağladığı kazancın kullanımı ve yatırımı üzerinde söz sahibi olan kadınlar, toplumların gelişmişlik düzeylerini ve gelir dağılımındaki adaletsizliğin önlenmesine yardımcı olur (Can ve Karataş, 2007: 251-260).

Kadının iş hayatında yer alması aile birimine ilave gelir sağlar. Bu gelir, harcama ve tasarruf olarak kullanılır. Bununla beraber kadın, yetiştirdiği çocuklara harcama ve tasarruf bilincini yerleştirerek akılcı bir nesil yetişmesinde etkili olur. Kadınlar kazançlarının büyük bir kısmını çocuklarının sağlık ve eğitim giderleri için kullandıkları için, aile ekonomisinin refahı yanında ülke ekonomisine yaptığı katkı ile milli kalkınmayı pozitif etkilemektedir. Bu bakımdan gelişmişlik düzeylerine göre ülke ekonomileri içinde kadın ve kadın işgücü önemli bir yere sahiptir (Esen ve Torun, 2010: 550-553).

Toplumu oluşturan en küçük yapı taşı olan ailenin şekillenmesi açısından kadın istihdamı kilit bir konumdur. Ailenin devamlılığını sağlayan ekonomik kaynaklara ulaşması ve bu kaynakların hane halkı içindeki bölüşümü farklı disiplinlerin yoğunlaştığı konular haline gelmiştir. Bu ilginin nedeni cinsiyet kimlikleri, cinsiyete dayalı toplumsal eşitsizliklerdir. Bununla beraber Ailenin biçimlendirilmesi, uygulanacak ekonomi politikalarının sonuçlarını etkileyecek olması, ailenin kavramsallaştırılmasını önemli kılmaktadır (Dedeoğlu, 2000: 140). Modern ve çağdaş bir toplum inşa edilmesinde kadın, yaşadığı toplumun hem geçmişini hem geleceğini içinde taşımaktadır. Geçmiş tarihlerden ders çıkararak kadının şimdiki konumunu iyileştirmek, cinsiyetler arası eşitsizliği gidermeye çalışmak, toplumun menfaati için gereklidir. Kadın, gelecek nesillerin garantörü, sağlıklı ve bilinçli bireylerin yetişmesinde teminat olarak toplumun şekillenmesinde büyük önem arz etmektedir (Gökkaya, 2015: 348).

2.3. TÜRKİYE’ DE KADIN İŞGÜCÜNÜN TARİHSEL GELİŞİMİ

2.3.1. Cumhuriyet Dönemi Kadın İşgücü

Osmanlı döneminde kadınlar hem kırsal hem kentsel yaşamında ekonomik hayatın içinde, 16. ve 17. Yüzyıl’ da Osmanlı’ nın ekonomik yapısının iç dinamikleri arasında yer almıştır. Sanayi Devrimi ile Osmanlı Devleti’ndeki çoğu atölyenin kapanması kadınları ev hayatına itmiştir. Ekonomik geçimini sağlamak için çalışmak isteyen kadınlar bir çok engelle karşılaşmıştır, fakat kadının uzmanlık alanına giren bazı meslek grupları yine kadınlar tarafından yürütülmüştür (Yılmaz ve Zoğal, 2015: 8).

Kadın işgücü, cumhuriyet döneminin başlarında yani erken cumhuriyet döneminde de, Osmanlı dönemiyle benzerlik göstermiştir. Erken cumhuriyet döneminde sanayi sektöründeki kadın işgücü oranı yaklaşık %25 civarındadır. Kadınlar başta İstanbul ve İzmir olmak üzere, sanayinin geliştiği büyük kentlerde; genellikle dokumacılık ve gıda sanayiide çalışmaya devam etmiştir. 1930’ lu yıllarda devletçi ekonomik politikaların benimsendiği dönemde geliştirilen İktisadi Devlet Teşekkülleri, kadın işçiliğinin artmasına katkı sağlamıştır. Bu kurumlar, işçilere sağladığı sosyal olanaklar ve eğitim ile kadın işgücünün niteliğini geliştirmek için girişimlerde bulunmuştur (Makal, 2010: 13-14).

1926 yılında kabul edilen Türk Medeni Kanunu ile kadınlar toplumda eşit vatandaş olarak yer almaya başlamıştır. Kadının ev içine sıkışıp kalan özel alanı, kamusal alanda da varlığını göstermeye başlamıştır. Zorunlu karma eğitim, kadınlara verilen seçme ve seçilme hakkı, kadın ve erkeğin toplumsal yaşamda kaynaşmasını zorunlu hale getirmiştir. Çağdaşlaşma vizyonunda kadınlar, ulusal aktör, anne, eğitimci, işçi ve savaşçı olarak toplumsal hayata katılmaya davet edilmiştir. 1930 yılında savaşlar nedeniyle yaklaşık olarak 1 milyon kadın dul kalmıştır. Bu kadın nüfusu kendi geçimini sağlamak ve kalkınma sürecine giren bir millete kalkınmayı hızlandırıcı bir faktör olarak çalışma yaşamı içerisine alınmıştır (Bakacak, 2009: 635).

Cumhuriyetimizin kurucusu, Ulu Önder Mustafa Kemal Atatürk, savaş yıllarında milletin güç aldığı ve büyük yardım gördüğü Türk kadınına hiç unutmamıştır. Kadınların özgür olması, eğitim görmesi, okullar kurması ve toplumda erkeklerle eşit konuma sahip olması gerektiğini dile getirmiştir. Yaptığı devrimlerle kadının toplumsal

yaşam içindeki yerinin gelişmesine büyük katkı sağlamıştır. Mustafa Kemal Atatürk, kadınların yararına aktif olarak mücadele başlatmış ve her fırsatta kadının ekonomik, siyasal ve sosyal hayat içinde güçlü bir şekilde yer alması gerektiğini vurgulamıştır. Ülkelerin kalkınmasının kadın-erkek eşitliği ile mümkün olduğunu gören Atatürk, gelişmelere ve ulusal adımlara bu görüş ile yön vermiştir. Böylelikle Türk kadını, o dönemde birçok Avrupa ülkesinde yaşanan ücret eşitsizliklerinden uzak, emeğinin karşılığını alabilmiştir (Sağ, 2001: 18-21).

1923 İzmir İktisat Kongresi'nde kadınlara her ay üç gün izin, doğum öncesi ve sonrası ücretli izin hakkı verilmiştir. 1930 Umumi Hıfzıssıhha Kanunu ile kadınların çalışma koşulları, izin süreleri, çalıştıkları işin niteliği ve çalışma yaşına özgü koruyucu hükümler getirmiştir. 1945 yılı itibariyle yürürlüğe giren, İş Kazaları ve Meslek Hastalıkları Kanunu'nda, kadınların annelik durumunda güvence altına alınması düzenlenmiştir (Aslan, 2016: 79). Bu gelişmeler ışığında, cumhuriyet döneminden itibaren kadınların iş sahalarında yer almaya çalıştığı görülmektedir. Kadın işgücü, günümüzden çok farklı olmayan şekilde, imalat ve tekstil sektöründe yaygın biçimde çalışmıştır. Ayrıca kadın emeği, devlet sektöründe ciddi biçimde yer almaya başlamıştır (Kılıç ve Öztürk, 2014: 112).

2.3.2. Kentleşme Hareketleri ve Kadın İşgücü

Türkiye'de kadın istihdamı incelendiğinde, 1950'li yıllarda köyden kente göçlerin artması, kadın istihdamını istenilen seviyeye ulaştıramamıştır. Ancak, kadın istihdamında kısmen artış olmuştur. Kadın istihdamının istenilen seviyeye ulaşamamasının en önemli sebeplerinden biri yetersiz eğitim seviyesidir. Eğitim seviyesinin düşük olması, kadınların çok emek gerektiren, düşük ücretli işlerde çalışmasına neden olmuştur (Erdoğan ve Yaşar, 2018: 18).

1955 yılında Türkiye genelinde, kadınların işgücüne katılma oranı %72.01 iken kadınların işgücü içerisindeki oranı %43.11; 1960 yılında kadınların işgücüne katılma oranı %65.35 iken kadınların işgücü içerisindeki oranı %40.76; 1965 yılında kadınların işgücüne katılma oranı %56.62 iken kadınların işgücü içerisindeki oranı %37.89 olarak seyretmiştir. Bu oranlar kentleşme ile kadınların işgücüne katılım oranı arasında negatif korelasyon olduğunu göstermektedir. İç göçler, tarım kesiminde ücretsiz aile işçisi olarak çalışan kadını kentlerde işgücü dışına itmiştir. Kentsel kesimin ekonomik

faaliyetlerinde çalışmak için yeterli eğitim ve nitelikten yoksun olan kadınlar, yaşamlarının büyük çoğunluğunu ev kadını olarak devam ettirmiştir (Makal, 2001: 122-123). Kır yaşamında üretim, aile fertlerinin hemen hemen hepsi tarafından düzenli bir şekilde gerçekleştirilirken, kent yaşamında üretim, kadın ve erkek arasında iş bölümü çerçevesinde gerçekleşmektedir. Kırdan kente göç eden aileler, kendilerini farklı bir ekonomik ve sosyal örüntü içinde bulmuşlardır. Eğitim düzeyinin yetersizliği hem kadını hem erkeği vasıfsız işlerde çalışmaya mecbur bırakmıştır. Geleneksel aile yaşamından kopamayan kadın, kent yaşamına uzun zaman boyunca tam olarak uyum sağlayamamıştır (İçli ve Öğün, 1988: 19).

Kırdan kente göçler sonucunda, aile yapısında değişiklikler meydana gelmiş, kadının çalışma ve toplum yaşamındaki yerini etkilemiştir. Kadın, toplum yapısında meydana gelen gelişmelerle bilinçlenmeye başlamıştır. Toplum içindeki konumunun farkına varmaya başlayan kadın, kendine yeni roller yüklemiş, eğitim almaya başlamış, hizmet ve diğer sektörlerde çalışmaya yönelmiştir. Tüm bu gelişmelere rağmen, toplum sosyo-kültürel yapısı gereği kadının iktisadi hayata katılmasını olumsuz bir bakış açısıyla karşılamıştır (Berber ve Eser, 2008: 3).

Kentleşme sürecinin hızlı yaşandığı gelişmekte olan ülkelerde, kırdaki geleneksel değerlerin kentlere taşınması, eğitim düzeyinin yetersizliği, kadının çalışma hayatının önündeki en büyük engeller haline gelmiştir. Sosyal güvencesi olan ve düzenli gelir getiren işler kadın için sınırlı olmuştur. Kadınlar, bu süreçte genellikle vasıfsız ve marjinal nitelikli işlerde istihdama katılabilmektedir. Alternatif olarak, esnek çalışma biçimleri kadınları part time çalışmaya itmiştir (Adak, 2007: 141). Türkiye’ de sanayileşme hareketlerinin ve köyden kente göçün hız kazandığı 1950’li yıllarda, ekonomi dönüşüm sürecine girmiş, GSMH içinde tarım sektörünün payı azalırken; sanayi ve hizmetler sektörünün payı artmıştır. Tarım sektöründen ayrılan kadın işgücü, sanayi sektöründe yeteri kadar yer bulamamıştır. 1955 ve 1980 yılları arası, sanayi sektörü içindeki kadın istihdam oranının %12.3’ den %10.7’ ye düşmesi bu durumun bir göstergesidir (Biçerli ve Özer, 2003-2004: 64).

Kentleşme gelişmiş ülkelerde kadın istihdamı açısından lehte sonuçlar meydana getirirken sanayileşmesini tamamlayamamış ülkelerde problemleri çeşitlendirmiştir. Kente göç eden çoğu kadın ya ev kadını olarak ya da resmi olmayan işlerde çalışarak

yaşamını devam ettirmiştir. Kır ve kent yaşamının sosyal karmaşasının yaşandığı bu süreçte, kadınlar eşlerinin izin verdiği ölçüde çalışabilmişlerdir. Toplumda hakim olan ve geleneksel olarak benimsenmiş olan, kadının yeri evidir düşüncesi kadınların çalışma hayatına önemli ölçüde sınır getirmiştir. Kadınlar hem ev içinde hem ev dışında fiziki ve sözlü şiddete maruz kalmışlardır (Kovacık ve Gökkaya, 2005: 200). Bu geleneksel yargılar kadına aile içi anne ve eş sorumluluklarını yüklerken, işgücüne katılımını engellemiştir. Kent hayatında, eğitim ve ücret ayrılıkları da kadınları iş piyasasına girmekten alıkoymuştur (Doğrul ve Yıldırım, 2008: 243). 1870 ile 1996 yılına kadar kadınların işgücüne katılma oranında azalma olmuştur. Kadınların işgücüne katılım oranları sırasıyla 1970 yılında %33.30; 1975 yılında %31.67; 1980 yılında %31.43; 1990 yılında %31.05; 1996 yılında %22.73 olarak gerçekleşmiştir (Bürgin ve Çınar, 2015: 20).

2.3.3. 1980 ve Küreselleşme Sürecinde Kadın İşgücü

Türkiye ekonomisi 24 Ocak 1980 Kararları ile birçok açıdan yapısal dönüşüm sürecine girmiştir. İthal ikameci ekonomi politikalarının yerini ihracata dayalı büyüme almıştır. Türkiye ekonomisi dışa açılmış, döviz ve faizin piyasa koşullarında belirleneceği serbest piyasa koşulları benimsenmiştir. Kamu İktisadi Teşekkülleri (KİT) reformuyla ekonomi içinde verimsiz olan bazı KİT' ler özelleştirilmiştir. Atılan bu adımlar Türkiye ekonomisinin dünya ekonomisiyle olan ilişkisini güçlendirmiştir (Acar, 2016: 55). Ekonominin dışa açılması ticaret değer kazanmış, sanayi ve hizmetler sektörünün önüne geçerek paranın değerinin artmasına sebep olmuştur. İnsan ilişkilerine saygın kişi para kazananların lehine tanımlanmıştır. Ücretli emeğin değeri düşünce, eğitilmiş erkekler güçlülükte elde ettikleri konumlarından vazgeçip iş hayatına atılmıştır. Erkeklerin vazgeçtiği, prestiji azalan konumlarda eğitilmiş kadınlar yer almaya başlamıştır. Buna rağmen, yeterli eğitime sahip, profesyonel, deneyim sahibi kadınların yönetim kademesine ulaşması beklenen seviyede gerçekleşmemiştir (Akdeniz, Balcı ve İzgi, 2011: 10-11).

1980 yılından itibaren toplumda kendini göstermeye başlayan bir başka hareket de feminist oluşumlardır. 1950' de başlayıp 1970'lerde hız kazanan göç hareketleri, kadın haklarını tartışılan bir konu haline getirmiştir. Kadınların lehine olan her türlü hareket ve oluşum, toplumdaki kadınların uyanışını hızlandırmıştır. 1986 yılında

imzalanan Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW) ve 1990 yılında kurulan Kadın Statüsü Genel Müdürlüğü kadınların toplumsal yaşam içindeki yeri açısından önemli gelişmelerdir. Kentlerde yaşayan, ekonomik ve sosyal statü bakımından kazanım elde eden kadınlar, kırsal kesimde yaşayan kadınlar tarafından bir sembol olmuştur. Kırsal kesimde yaşayan kadınlar, aynı statüyü elde etmek istemişlerdir (Aydın, 2016: 246).

2.3.4. AB Uyum Aşamasında Kadın İşgücü

Türkiye-AB ilişkileri, 2005 yılında başlayan üyelik müzakereleri ile yeni bir boyut kazanmıştır. Bu tarihten itibaren, AB' ye uyum doğrultusunda birçok alanda düzenlemelere adım atılmıştır (Bozkaya, 2012: 151). Türkiye-AB uyum aşamasında, söz konusu düzenlemelerden bir tanesi de istihdam politikalarıdır. İstihdam, ülke ekonomilerinin düzgün işleyişi bakımından küresel bir önem taşır. Avrupa İstihdam Stratejisi' ne bakıldığında fırsat eşitliğini sağlamak ve her türlü ayrımcılığı önlemek ilkesi, kadın istihdamına yönelik belirgin bir ifade olduğu görülmektedir. 2000 yılı itibariyle kabul edilen Cinsiyet Eşitliği İçin Çerçeve Stratejisi' nde de kadın istihdamının artırılması planlanmıştır. Bu dönemde fakir ve kırsal kesim kadın için gelir sağlayacak 24' den fazla proje desteklenmiştir. Avrupa Toplumsal Antlaşması, BM Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi, Uluslararası Çalışma Örgütü Sözleşmesi Türkiye'nin bu konuda imza attığı sözleşmeler içindedir (Kutluay ve Şahin, 2017: 45-46).

AB' ye uyum aşamasında cinsiyet eşitliğine yönelik bazı mevzuatlarda da düzenlemeler yapılmıştır. Toplumsal cinsiyet eşitliğini geliştirmek amacıyla Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü'nün kurumsal kapasitesini güçlendirmek, Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Kurumu modelinin oluşturulmasında katkıda bulunmak T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü tarafından uygulanacak olan projenin amaçları arasındadır (Göçmener, 2008: 140-141).

2.4. KADIN İŞGÜCÜNÜN BELİRLEYİCİLERİ

2.4.1. Eğitim Durumu

Toplumların ekonomik hayatı içinde, en yüksek değer insana aittir. Sosyal düzenlemeler, insanların özgürlüğünü ve özgünlüğünü mümkün kılmak üzere geliştirilmektedir. Bu düzenlemeler içinde en önemli etken eğitimidir (Özken, 2011: 341). Eğitim, hem gelişmiş hem gelişmekte olan hem de geri kalmış ülkeler için önem taşır. Çünkü, eğitim her şeyden önce çok güçlü ve iyi bir yatırım aracıdır. İnsana uzun vadede yüksek kazanç sağlayan en iyi yatırım, kendine yaptığı eğitim yatırımdır (Büyükaslan, 1995: 1).

Eğitim, ekonomiye doğrudan ve dolaylı olarak katkı sağlar. Üretimde insan faktörünün katkısını artırır ve insan kaynaklarını geliştirir. İnsan gücünün niteliği, bilgi ve beceri olarak ekonomik değer kazanır. Eğitim, beşeri sermaye yatırımı olarak bireye ve topluma daha çok üretim ve gelir sağlar (Yağmur, 2009: 6). İşgücüne katılmada eğitim, en önemli etmenler arasında yer almaktadır. Küreselleşen dünya piyasasında, gelişen teknolojiye ve çalışma şartlarına bakıldığında, eğitimin önemi daha da belirginleşmiştir. Üretimde vasıflı işgücüne olan talebin artması, eğitimsiz ve vasıfsız bireyleri işgücü dışına itmektedir (Korkmaz ve Korkut, 2012: 47).

Kişilerin işgücüne katılımında bilgi birikimi, tecrübe ve eğitimin etkili olmasına kadınlar açısından bakıldığında, eğitilmiş kadınlar katma değeri yüksek ve nitelikli işlerde istihdama katılabilmektedir. Ancak, ekonomik olarak ihtiyacı olmadığı takdirde çalışma hayatına katılmayı tercih etmeyebilmektedir (Göcen, 2018: 320).

Günümüzde gelişmişlik düzeyinin ölçütlerinden biri de kadın eğitimidir. Kadın eğitimi, gelişmiş ülkelerin eğitim sistemleri içinde önemli bir yerdedir. Ülkemizde temel eğitim zorunlu ve parasız olmasına rağmen bölgeler arasında eğitime katılımı cinsiyetler arası farklılıklar bulunmaktadır. Kırsal bölgelerdeki anne babaların, okul çağına gelen çocukları için eğitim tercihlerini erkek çocuklardan yana kullanması bu farklılığın en belirgin nedenlerinden biridir (Ağlı ve Tor, 2016: 68-72).

Dünyada kadının, istihdama katılmasını artırmaya yönelik politikalardan biri de eğitim düzeyinin artırılmasıdır. Eğitim seviyesi artan kadınlar yüksek katma değer yaratan ve nitelikli işlerde istihdam edilmektedir. Bu nedenle kadının *insana yaraşır*

işler' de istihdam edilebilmesi ve istihdamının artırılabilmesi için ilk olarak yeterli eğitim düzeyine sahip olmaları gerekmektedir. Gelişmiş ülkelerdeki kadın işgücü oranının kadın eğitim düzeyi ile güçlü bağlantısına bakıldığında, eğitim önemi açıkça görülmektedir (Kılınç, 2015: 12).

2.4.2. Medeni Durum

Kadınların işgücüne katılımını etkileyen bir unsur da medeni durumdur. Kadın ve erkek arasındaki iş bölümü toplumların tarihsel oluşumlarına ve sahip oldukları kültüre göre değişiklik gösterir. Topumlarda genellikle kabul gören görüş, ev işleri ve çocuk bakımı gibi ev içi üretim etkinliklerini kapsayan görev kadının sorumluluğu altındadır. Bu durumda kadınların işgücüne katılımında ev içi üretim faaliyetlerin eşler arasındaki dağılımı belirleyici etkindir. Kadının ekonomik hayatta üretim faaliyeti içinde yer alabilmesi, aile içi üyelerin kadına yüklenen görevleri destekleyip desteklemediği ile ilişkilidir (Güçlü, 2016: 18).

Medeni durum çoğu kadının çalışma hayatına katılmasını etkilemektedir. Evlilikle beraber kadınların işgücüne katılımı genellikle azalmaktadır. Kadın sahip olduğu özelliklere göre evlilik ile iş hayatı arasında karar vermektedir. Kanada' da yapılan bir araştırma sonucunda iş ve aile konusunda farklı görüşe sahip üç kadın tipi vardır (Adak, 2007: 144-145) :

- Tip 1: Bu gruptaki kadınlar için öncelikli olan iş evi ve erkeğidir. Kadının ev dışı çalışmasına karşıdırlar. Bu kadınlar ev dışında çalışmanın ev içi işlerin aksamasına ve kadının asıl görevlerini gerçekleştirmelerine engel olduğunu düşünürler.
- Tip 2: Bu gruptaki kadınlar için erkek ve kadın bir bütünün parçasıdır. Bu kadınlar, kadının ve erkeğin sahip olduğu farklılıklarla birbirini tamamladıklarını ve bu farklılıkların bütünleştirici olduğunu savunurlar. Onlara göre, erkek ve kadının birlikteliği ortaklaşa bir paylaşımı ve çalışmayı beraberinde getirir. Bu paylaşımda erkek ev dışı işlerin sorumluluğu ile görevlendirilirken kadın ev işlerinden sorumludur.
- Tip 3: Bu gruptaki kadınlar paylaşımcı yaşam görüşüne sahiptir. Bu grup, kadının bir işte çalışabileceğini savunur. Böylelikle evin geçimini kadın ve erkek

beraber paylaşacaktır. Geçim sağlamanın paylaşılabilişine ek olarak ev içi işlerin de paylaşılabilir olduğuna inanmaktadırlar.

İş hayatı ve aile hayatı arasında kalan kadın, bu iki önemli karar arasında ikilemde kalmaktadır. Çalışan kadınların birçoğı, iş hayatı ve aile yaşamındaki rolünü tam olarak yerine getiremediklerini düşünür. Bu durumdaki kadın, rol çatışması içine düşer. Bireyin üstlendiğı roller arasındaki baskınlığın çelişmesinden dolayı meydana gelen çatışma, roller arası çatışma olarak adlandırılır. İş hayatı ve aile çatışması, çalışma yaşamındaki sorumluluklar sebebiyle aile hayatındaki sorumlulukların yerine getirilememesi; aile ve iş hayatı çatışması, aile yaşamındaki sorumluluklar sebebiyle iş hayatındaki sorumlulukların yerine getirilememesidir. Kadın, bu durumda büyük bir teraziyi dengeleme çabası içine girmektedir (Yağcıoğlu, 2018: 101-102).

2.4.3. Cinsiyetler Arası Ücret Farklılıkları

Cinsiyetler arasında yasal eşitlik olmasına rağmen, iş hayatında kadın ve erkek arasında ücret düzeyinde farklılıklar olmaktadır. Bu farklılığın, eşit işe farklı ücret ödenmesi ve kadının genellikle düşük ücretli niteliksiz işlerde yoğunlaşması gibi nedenleri vardır. Ücret farklılıkları sektör, bölge veya ülkeye göre değişiklik göstermektedir. Genelde büyük işletmelerde ve kamu sektöründe kadınla erkek arasında büyük ücret farklılıkları olmadığı söylenebilir. Buna karşın, tarım sektöründe kadının daha düşük ücret aldığı da bir gerçektir (Günday, 2011: 48-49).

Dünyadaki birçok ülkede kadının hem eşit işte kazandığı ücret hem ortalama geliri erkeğe göre daha düşük olabilmektedir. Kadın ve erkeğin belirli iş bölümlerinde yoğunlaşması, eğitim ve iş tecrübesi bakımından erkeğin kadına göre daha avantajlı konumda olması, kadına düşük ücret ödenmesi sonucunu doğurmuştur. Kadının yoğun olduğu iş kollarındaki bu özellik esnek çalışma biçimleri ile daha da artmıştır. Esnek çalışma, yasal düzenleme ve koruyucu mevzuattan mahrum olduğu için, çalışan kadının kariyerlerinde erkekle eşit ilerlese bile, ücret konusunda ayrımcılıkla karşılaşmasına neden olmaktadır (Acar, 2017: 15).

Kadının düşük bir ücret alması, iş hayatına katılma kararı olumsuz etkilenmektedir. Kadın elde edeceği ücretin yetersiz olduğunu düşündüğünde iş hayatına katılmaktan kolaylıkla vazgeçebilmektedir. Buna ek olarak kadınların

erkeklerle oranla daha düşük bir ücret düzeyinde istihdam edilmesi kadının iş yaşamındaki verimliliğini ve iş tatminini azaltmaktadır. Çalışma isteği azalan kadın yaptığı işten soğumaktadır (İçin, 2012: 39).

2.5. KADINLARIN ÇALIŞMA HAYATINDA KARŞILAŞTIĞI SORUNLAR

Kadın, dünya nüfusunun yarısını oluşturmaya rağmen çalışma hayatında aynı paya sahip olamamıştır. Kadınların erkeklerle göre stratejik öneme sahip ve üst yönetimlerde temsil gücü daha azdır (Kılıç ve Kılıç ve Örüçü, 2007: 117-118).

Günümüzde kadınlar yönetimde erkeğin gerisinde değil yanında yer almak istemesine rağmen kadına olumsuz bakan çevrenin negatif etkisi devam etmektedir. Kadınların özellikler ev, çocuk ve eş döngüsü içinde ve erkeklerden geride görüldüğü toplumsal düşünce yapısı, söz konusu çevrenin temel dayanağıdır. Bu düşünce yapısı ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre belirginlik göstermekle beraber az gelişmiş ülkelerde daha fazladır. Böyle bir toplumsal yapı içindeki kadınlar, iş yaşamında da toplumsal yaşamda da belli bir yerde var olma sürecini tamamlayamadığı için, yönetim statüsüne yükselmeleri engellenmektedir (Karcıoğlu ve Leblebici, 2014: 3).

2.5.1. Cam Tavan Sendromu

Cam tavan sendromu, rütbeli veya astlık üstlük düzen içinde kadınların daha üst bir pozisyona çıkmasını engelleyen, somut olarak var olmayan yapay bir bariyerdir. Bu sendrom genel olarak kadın çalışanlar için söz konusudur. Cam tavan sendromu, kadınların çalışma hayatında ve kariyer geliştirme serüvenlerinde üst düzey yönetim adımları önünde görünmeyen bir engel olarak karşımıza çıkmaktadır (Akdemir ve Duman, 2017: 517).

Günümüzde yapılan araştırmalarda, kadınların daha çok alt düzey kadrolarda çalıştığı, üst düzey kadrolara yeteri kadar yüксеlemedikleri görülmüştür. Kadınların istihdamını artırmak, iş hayatındaki sorunlarını çözmek ve statülerini yükseltmek için dünyada birçok uygulama gerçekleştirilmiştir. Ancak, kadınların iş yaşamında beklenen düzeyde yer alması sağlanamamıştır (Karcıoğlu ve Leblebici, 2014: 2).

Hymowitz ve Schellhardt 1986' da İş Yaşamı ve Kadın adlı yazıda cam tavan sendromuna yer vermiştir. Bu yazıda cam tavan, örgütlerde daha üst bir pozisyon elde

etmek için çaba sarfeden kadınların karşı karşıya kaldıkları tüm haksızlıklar ve engeller olarak tanımlanmıştır. Ancak yeni ve daha kapsamlı bir tanımla, cinsel azınlık grupları, yaşlılar ve engellileri de içine almaktadır. Cam tavan kavramı, hem kadınların hem azınlık grupların çalıştıkları yerde üst düzeye çıkarken karşılaştıkları görünmeyen engelleri kapsamaktadır (Güleç, 2015: 39).

Cam tavan sendromuna neden olan faktörler; bireysel, toplumsal ve örgütsel olarak gruplandırılmaktadır. Bu engeller şu şekilde açıklanabilir (Erdirençelebi ve Karakuş, 2018: 98-99) :

- Bireysel Faktörler: Kadınların toplumsal cinsiyet etkisiyle ev içinde yapması gereken sorumluluklar ile iş hayatı arasında bırakan durumlardır. İş ve aile çatışması yani çoklu rol üstlenme, kadınların bireysel algı ve tercihlerini kapsamaktadır.
- Toplumsal Faktörler: Toplumda kabul görmüş cinsiyet kalıpları engel oluşturmaktadır. Ataerkil düzen, kadın ve erkek arasında belirgin bir ayırım yaparak cinsiyet rollerini şekillendirmiştir. Kararlarda, erkekleri etkin kılmıştır.
- Örgütsel Faktörler: Danışman eksikliği, örgüt politikaları, örgüt kültürü gibi engeller bütünüdür. Genellikle üst yönetim kültürü erkekler lehine oluşturulduğu için yöneticilik zor bir iş olarak görülmekte ve kadınlar bu düzeye uygun görülmemektedir.

Yönetici kadrolardaki uzun çalışma saatleri, ailesine karşı sorumlulukları, iş seyahati, yaşadığı yeri değiştirmeyi gerektirmesi gibi unsurlar kadınların yönetici pozisyonunu tercih etmemesine neden olmaktadır. Üst yönetimde kadın sayısının azlığı; kadınların tarih boyunca kalıplaşmış konumu, iş yerindeki erkek iş arkadaşlarıyla iş dışında iletişim kurmakta zorluk çektikleri, kariyer kavramının erkek değerlerine yönelik tanımlanmış olması, ulaşabildikleri yöneticilik makamlarında yeteri kadar imkan tanınmaması ve erkeklerin kadınlarla beraber çalışmaktan duyduğu memnuniyetsizlik ile yakından alakalıdır (Öğüt, 2006: 59-60).

2.5.2. Mobbing

İş yaşamı, çalışanlar arasındaki ilişkileri düzenleyen sosyal ortamı oluşturur ve bireyler bu ortamdan etkilenmektedir. İş yaşamında farklı karakterlerde bireyler bir

araya gelmektedir. Sergilenen davranışlar çoğu zaman normal algılansa da rahatsız edici davranışlar, devamlı aynı kişi üzerine ve belirli aralıklar yapıyorsa buna yıldırma hareketi denilebilir. Yıldırma hareketine maruz kalan kişinin verimi düşürmekte, kişiyi pasif konuma itmekte, ruhsal veya fiziksel olarak etkilemekte ve bu durum kişinin özel hayatına kadar uzanabilmektedir. Mobbing (psikolojik şiddet), böyle bir durumda kişiyi yıpratmaktadır (Şen, 2017: 135).

Çalışma hayatında psikolojik yıldırma kavramı ilk defa 1980'li yılların başında İsveç psikolog Heinz Leymann tarafından kullanılmıştır. H. Leymann, çalışan bireyler arasında benzer şekilde uzun dönemli düşmanca davranışların olduğunu saptamış ve bu kavramı kullanmıştır. Leymann psikolojik yıldırma kavramını, iş hayatında bir veya daha fazla bireye yönelik süreklilik gösteren etik dışı ve düşmanca iletişim kurma yöntemiyle psikolojik terör olarak tanımlamaktadır (Çelik ve Karcıoğlu, 2012: 61).

Psikolojik taciz sürecinde ilk olarak kurban belirlenir. İkinci aşamada mobbing başlar. Üçüncü aşamada kişide psikolojik rahatsızlıklar görülür ve kişi iş yerinde kendisine ve arkadaşlarına olan güvenini yavaş yavaş kaybeder. Dördüncü aşamada, yönetim mobbingi görmezden gelerek hatalı tutum sergiler. Beşinci aşamada kişi depresyona girer. Altıncı ve son aşamada kişi kovulma, erken emekliliğe zorlanma, işten ayrılma gibi eylemlerle sonuçlanabilir (Bulut ve Göktürk, 2012: 57).

İş hayatında psikolojik taciz, bireylerin performansından ziyade cinsiyet ayrımcılığına dayanmaktadır. Dünyada iş hayatında, cinsiyet ayrımcılığı genellikle kadınlar aleyhine gerçekleşmektedir. İş yaşamında erkekler, kararlı, saldırgan, acımasız gibi tanımlarla atfedilirken; kadınların zayıf ve aciz olarak tanımlanması bu sorunun bir göstergesidir (Dolmacı ve Türeli, 2013: 87).

Kadınlar mobbinge erkeklere göre daha fazla maruz kalmakta ve bu süreçten olumsuz etkilenmektedir. Kadınlara yönelik mobbing eylemi, toplumsal cinsiyet temelli ayrımcılık ve eşitsizlikten kaynaklanmaktadır. Toplumsal cinsiyet rollerinin kadına yüklediği sorumluluğa mobbingin eklenmesi, kadınları huzursuz etmekte, sağlık sorunları yaşamalarına neden olmakta, psikolojik olarak tükenmişlik hissi aşılama, yıldırma dayanamayarak işten ayrılmasına sebep olmaktadır. Mobbing, kadınları iş hayatından dışlayan, kadınların işgücüne ve istihdama katılmalarını etkileyen bir süreçtir (Aşkın ve Aşkın, 2018: 256).

Kadınlar, özellikle üst düzey yönetici pozisyonuna ulaştıkları 40' lı yaşlarda psikolojik tacize maruz kalmaktadır. Mobbinge maruz kalan kadın, işini kaybetmemek üzere bunu dile getirememektedir. Sonuç olarak psikolojik tacize uğrayan kadınlar da işyerinde verimli ve üretken olmamaktadır (Tiryaki, 2018: 53).

2.5.3. Kraliçe Arı Sendromu

Arı kovanındaki kraliçe arının egemenliğini devam ettirme mücadelesi herkesçe bilinmektedir. İş yaşamında da kraliçe arı özelliklerini taşıyan kadınların varlığı benzer bir durumdur. Kraliçe arı sendromuna kapılan kadınlar, altında çalışan kadınların iş hayatını zorlaştırmaktadır (Adıgüzel ve Er, 2015: 164). Erkeğin egemen olduğu bir iş ortamında, başarı ve iyi bir pozisyon elde eden kadınların hemcinsleriyle arasına mesafe koyması, onlardan uzak durması, iş ortamındaki hayatı onlar için güç hale getirmesi kraliçe kavramını özetlemektedir. Derks ve arkadaşlarına göre kraliçe arılar (Baykal, 2018: 162-163) :

- Kadına ait özelliklerden ziyade erkeğe ait özellik sergilerler.
- Hem psikolojik hem fiziksel anlamda diğer kadınlarla karşı mesafe koyarlar.
- Mevcut durumdaki cinsiyet hiyerarşisini kabul eder ve desteklerler.

Amerikan Yöneticiler Birliği' ne göre, kariyerlerinin bir döneminde başka bir kadın tarafından olumsuzluğa uğrayan kadınların oranı %95'dir. Almanya' da yapılan bir çalışmaya göre, kadın yönetici ile çalışan kadınların erkek yönetici ile kadınlara göre daha fazla sağlık sorunları yaşadığı görüşmüştür. İngiltere' de yapılan bir çalışmaya göre, üç kadından ikisi, erkeklerin daha açık iletişim kurması nedeniyle erkek bir yöneticiyle çalışmak istemektedir (Adıgüzel ve Er, 2015: 164).

Kadınların hemcinslerine karşı ön yargıları, kadınların yönetici konumuna ulaşmalarında bir engeldir. Toplumsal yargı çerçevesinde kadının yöneticilik ve liderlik vasıflarının sınırlı olması kraliçe arı sendromuna; kraliçe arı sendromu da kadınların üst düzey pozisyonlara kolayca yükselememelerine neden olmaktadır. Kadınların hemcinslerini engel olarak görmesi, kadınlarla beraber çalışmaktansa erkekleri tercih etmeleri de kraliçe arı sendromuna dikkat çekmektedir (Meriçelli, 2017: 53).

2.6. DÜNYADA KADIN İSTİHDAMININ DURUMU

Kadınlar, geçmişten bu yana birçok nedenle işgücü piyasasına girmekte güçlük çekmiş ve birçok engelle karşılaşmıştır. Kadınların karşılaştığı bu güçlük ve engeller dünyadaki hemen hemen birçok ülkede benzer özelliklerde olup, yaşadıkları toplumun gelişmişlik seviyesine göre farklılıklar göstermektedir. Ülkelerin sosyal ve ekonomik yapısına göre engellerin şiddeti değişmektedir(Durmaz, 2016: 37).

Tablo 2.1: Dünyada Cinsiyete Göre İstihdam Oranları

İstihdam-nüfus oranı, +15, (%)

Yıllar	Kadın	Erkek
2000	47.9	74.4
2004	47.1	73.3
2008	46.7	73.0
2012	45.4	71.9
2016	45.3	71.4

Kaynak: Dünya Bankası

Tablo2.1'e göre, dünya geneline bakıldığında, 2000-2016 dönemlerinde cinsiyetler arası istihdam oranları arasında açık bir fark vardır. Bu fark, 2000 yılından 2016' ya gelindiğinde de değişmemiş, yalnızca kadın istihdam oranı %47.9' dan %45.3' e; erkek istihdam oranı %74.4' den %71.4' e düşmüştür.

Tablo 2.2: Dünya' da Kadın ve Erkek İstihdamının Sektörlere Göre Dağılımı

(Kadın istihdamının %'si, Erkek istihdamının %' si)

Yıllar	Cinsiyet	Tarım	Sanayi	Hizmet
2000	Kadın	39.7	17.7	42.5
2000	Erkek	40.3	23.5	36.2
2004	Kadın	37.9	17.3	44.8
2004	Erkek	38.1	23,9	38.0
2008	Kadın	34.0	17.5	48.4
2008	Erkek	34.7	25.4	39,9
2012	Kadın	30.5	17.5	52.1
2012	Erkek	31.8	26.4	41.8
2016	Kadın	28,0	17.3	54.7
2016	Erkek	29.3	26.8	43.9

Kaynak: Dünya Bankası

Tablo 2.2' ye göre, dünyada kadın ve erkek istihdamının sektörlere göre dağılımı hakkında bir takım sonuçlara varılmıştır. Dünyada 2000 yılından 2016' ya kadar kadın işgücü ağırlıklı olarak hizmet sektöründe istihdam edilmiştir. 2000 yılında

hizmet sektöründe %42.5 olan kadın istihdamı, 2016 yılına gelindiğinde %54.7' ye yükselmiştir. Sanayi sektöründeki kadın istihdamı değerlerinde, göze çarpan bir değişiklik görülmemekle beraber 2000' den 2016 yılına kadar tarım sektöründeki kadın istihdam oranında dikkat çeken bir azalma vardır. Tabloya göre, kadın istihdamı tarım sektöründen hizmet sektörüne doğru kaymıştır.

Yukarıdaki tablo dünyanın genelini yansıtmaktadır. Dünya genelindeki ortalama değer, bölgeleri ve ülkeleri tam anlamıyla yansıtmayabilir. Bu sebeple öncelikle dünyada bölgesel olarak cinsiyetlere ve sektöre göre istihdam durumuna, daha sonra gelir düzeylerine göre ülke gruplarına bakmak daha belirgin bir çizgi çizecektir.

Tablo 2.3: Dünya’ da Kadın ve Erkek İstihdamının Bölgelere ve Sektörlere Göre Dağılımı

Kadın istihdamının %’si, Erkek İstihdamının %’si)

%	Tarım			Sanayi			Hizmet		
Kadın	2000	2008	2016	2000	2008	2016	2000	2008	2016
Doğu Asya ve Pasifik	43.9	34.9	25.2	23.1	23.9	24.3	32.9	41.2	50.5
Avrupa ve Orta Asya	14.3	10.1	8.3	17.4	15.2	13.3	68.4	74.8	78.4
Latin Amerika ve Karayipler	12.1	10.7	7.6	14.8	13.6	12.0	73.1	75.7	80.4
Orta Doğu ve Kuzey Afrika	31.6	29.1	22.5	15.8	13.8	12.5	52.5	57.0	65.0
Kuzey Amerika	0.9	0.7	0.8	12.6	9.6	8.7	86.5	89.6	90.5
Güney Afrika	8.5	4.2	6.9	15.3	13.1	11.9	76.3	82.7	84.2
Sahra Altı Afrika	63.9	60.9	55.5	7.4	7.4	7.9	28.7	31.7	36.6
Erkek	2000	2008	2016	2000	2008	2016	2000	2008	2016
Doğu Asya ve Pasifik	46.8	38.4	28.9	22.9	25.5	28.3	30.3	36.1	42.7
Avrupa ve Orta Asya	14.6	10.8	9.8	36.3	36.5	34.1	49.1	52.7	56.1
Latin Amerika ve Karayipler	25.1	21.5	18.6	25.9	27.6	27.4	48.9	50.9	54.0
Orta Doğu ve Kuzey Afrika	23.3	19.2	15.9	26.2	28.5	29.8	50.5	52.2	54.3
Kuzey Amerika	2.3	2.0	2.1	34.1	31.7	29.2	63.5	66.4	68.7
Güney Afrika	11.0	6.7	6.9	35.7	35.0	32.1	53.3	58.2	61.0
Sahra Altı Afrika	60.2	58.2	54.9	12.0	12.5	13.7	27.8	29.4	31.4

Kaynak: Dünya Bankası

Tablodaki değerler, kadın ve erkek istihdamının %’ si olarak ifade edilmektedir. Tablo 2.3’e bakıldığında kadın istihdamının sektörler arası dağılımının, bölgelere göre farklı olduğu görülmektedir. Sahra Altı Afrika bölgesinde kadınlar büyük oranda tarım sektöründe istihdam edilirken, Kuzey Amerika’ da yoğunlukla hizmet

sektöründe istihdam edilmektedir. Bu dağılımın erkek istihdam oranları için de aynı biçimde gerçekleştiği görülmektedir.

Tablo 2.3'e sektörler bazında bakıldığında, Doğu Asya ve Pasifik ve Sahra Altı Afrika bölgelerinde her iki cinsiyette de istihdamın tarım sektöründe baskın olduğu, kadın istihdamının Sahra Altı Afrika' da daha yüksek olduğu; sanayi sektöründe erkek istihdam oranının kadın istihdam oranından genel olarak yüksek olduğu, hizmet sektöründe bölgeler arasında farklılıklar olmakla beraber genel olarak kadın istihdamının daha yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 2.3' e yıllara göre bakıldığında, 2000' den 2016 yılına kadar, Sahra Altı Afrika bölgesinde kadın istihdam oranı tarım sektöründe %63.9' dan %55.5' e düşerken, hizmet sektöründe %28.7' den %36.6' ya yükselmiştir. 2000 ile 2016 arasında, cinsiyet ve sektöre göre istihdam oranlarında küçük değişiklikler dışında çarpıcı ve büyük değişiklikler meydana gelmemiştir.

Tablo 2.4: Gelir Düzeyine Göre Ülke Gruplarında Kadın ve Erkek İstihdamının Sektörlere Göre Dağılımı

(Kadın istihdamının %'si, Erkek istihdamının %'si)

%	Tarım			Sanayi			Hizmet		
Kadın	2000	2008	2016	2000	2008	2016	2000	2008	2016
Orta Gelirli Ülkeler	46.1	38.4	29.9	19.5	20.2	20.4	34.3	41.4	49.7
Yüksek Gelirli Ülkeler	3.8	2.7	2.0	15.6	12.4	10.9	80.6	84.9	87.0
Düşük Gelirli Ülkeler	75.2	72.3	67.3	6.4	6.9	7.9	18.4	20.7	24.8
Yüksek-Orta Gelirli Ülkeler	38.5	29.0	19.9	23.7	24.0	23.7	37.2	47.0	56.4
Erkek	2000	2008	2016	2000	2008	2016	2000	2008	2016
Orta Gelirli Ülkeler	46.3	39.0	31.7	21.4	24.5	26.9	32.2	36.5	41.3
Yüksek Gelirli Ülkeler	5.4	4.2	3.9	36.3	34.4	32.1	58.3	61.4	64.0
Düşük Gelirli Ülkeler	67.8	64.1	60.3	10.8	12.2	13.7	21.5	23.7	26.0
Yüksek-Orta Gelirli Ülkeler	10.8	33.1	24.3	24.6	27.5	29.5	33.2	39.4	46.2

Kaynak: Dünya Bankası

Tablodaki değerler kadın ve erkek istihdamının %' si olarak ifade edilmektedir. Tablo 2.4' de gelir düzeylerine göre ülke gruplarına bakıldığında, dikkat çeken öncelikli nokta, kadın istihdamının düşük gelirli ülkelerdeki yoğunluğu; yüksek gelirli ülkelerde ise hizmet sektöründeki yoğunluğudur.

Tablo 2.4' e göre, orta gelirli ülkelerde kadın istihdamı 2000 yılı itibari ile tarım sektöründe %46.1, hizmet sektöründe %34.3' dür. 2016 yılına gelindiğinde tarım sektöründeki kadın istihdamının %29.9' a düştüğü, hizmet sektöründe %49.7' ye

yükseldiği görülmektedir. Sanayi sektöründe istihdam edilen kadın oranlarında ise büyük bir değişiklik gerçekleşmemekle beraber bu sektörde erkek istihdam oranlarının daha yüksek olduğu görülmektedir. Tabloya göre, orta gelirli ülkelerde kadın istihdam oranı 2000 yılından 2016' ya gelindiğinde tarım sektöründen hizmet sektörüne doğru kaydığı söylenebilir.

Tablo 2.4' e göre, yüksek gelirli ülkelerde kadın istihdamının en fazla olduğu sektör hizmet sektörüdür. Bu ülkelerde 2000 yılında tarım sektöründe %3.8 olan kadın istihdam oranı 2016 yılında %2.0' a düşmüştür. Sanayi sektöründe ise 2000 yılında %15.6 oranında kadın istihdam edilirken 2016 yılında bu oran %10.9' a düşmüştür. Hizmet sektörüne bakıldığında 2000 yılında baskın olan kadın istihdam oranı (%80.6) 2016 yılında %87.0' a yükselmiştir. Sanayi sektöründe ise 2000' den 2016 yılına gelindiğinde, kadın istihdam oranının %15.6' dan %10.9' a düştüğü görülmektedir. Tablo 2.4' e göre, yüksek gelirli ülkelerde 2000 yılından 2016 yılına gelindiğinde kadın istihdam oranı tarım ve sanayi sektöründen hizmet sektörüne doğru kaydığı söylenebilir.

Tablo 2.4'e göre, düşük gelirli ülkelerde istihdam oranında tarım sektörünün hakim olduğu görülmektedir. 2000-2016 yılları arasında tarım sektöründe düşen kadın istihdam oranı hizmet sektöründe yükselmiştir. Burada en dikkat çekici nokta, hizmet sektöründe cinsiyetlere göre istihdam oranının yüksek gelirli ülkelerin tam tersi olmasıdır. Kadın istihdamı yüksek gelirli ülkelerde hizmetler sektörünün hakimiyetinde iken, düşük gelirli ülkelerde bu sektörde erkek istihdamı daha yüksektir.

Yüksek orta gelirli ülkelerdeki istihdam oranlarına tablo 2.4' e bakıldığında, 2000' den 2016 yılına gelindiğinde tarım sektöründe kadın istihdam oranının %38.5' den %19.9' a düştüğü, hizmet sektöründe ise %37.2' den %56.4' e yükseldiği görülmektedir. Bu tabloya göre, yüksek orta gelirli ülkelerde son 17 yılda kadın istihdamı tarımdan hizmetler sektörüne doğru yol almıştır. Bu ülkelerde, cinsiyetlere göre istihdam oranlarına bakıldığında, 2000 yılında tarım sektöründeki kadın istihdamı %38.5 iken 2016 yılına gelindiğinde %19.9' a düşmüş, hizmetler sektöründe ise %37.2' den %56.4' e yükselmiştir. 17 yıl içinde hizmet sektöründe erkek istihdamındaki artış kadın istihdamı artışının altındadır.

2.6.1. Gelişmiş Ülkeler ve Kadın İstihdamı

Gelişmiş ülkelerde kadın işgücüne katılım oranı, 20.yüzyılın başlangıcından beri artış göstermektedir. Bu artış, 2. Dünya Savaşı'ndan sonra hızlanmıştır. Günümüzde, gelişmiş ülkelerdeki kadın işgücüne katılım oranı erkek işgücüne katılım oranına yaklaşmıştır (Aldan ve Öztürk, 2019: 3).

Tablo 2.5: Bazı Gelişmekte Olan Ülkelerde Cinsiyetlere Göre İstihdam-Nüfus Oranı

(+ 15 yaş, %)

Yıl	Ülke	Kadın	Erkek
2016	ABD	53.3	65.2
2016	İngiltere	54.1	64.8
2016	Kanada	57.0	64.7
2016	Almanya	52.9	63.3

Kaynak: Dünya Bankası

Tablo 2.5' e göre, ABD, İngiltere, Kanada ve Almanya' da cinsiyetlere göre istihdam-nüfus oranları birbirine yakın olmakla beraber, bu yakınlık ülkeler arasında da benzerlik göstermektedir. Tablo 5' deki değerlere göre, bu ülkelerde kadının istihdam-nüfus oranı %52.9 ile %53.3 arasındadır. Erkek istihdam nüfus oranı ise, %63.3 ile %65.2 arasındadır.

Yukarıdaki tabloya göre, gelişmiş ülkelerdeki istihdam yapısının cinsiyetlere göre dengeli dağıldığını ve benzerlik gösterdiğini söyleyebiliriz.

Tablo 2.6: Bazı Gelişmiş Ülkelerde Toplam İstihdamın Sektörlere Göre Dağılımı

Yıl	Ülke	Tarım	Sanayi	Hizmet
2016	ABD	1.4	19.8	78.8
2016	İngiltere	1.1	18.5	80.4
2016	Kanada	1.9	19.6	78.4
2016	Almanya	1.3	27.4	71.3

Kaynak: Dünya Bankası

Tablo 2.6' ya göre, ABD, İngiltere, Kanada ve Almanya' da toplam istihdamın hizmet sektöründe yoğun olduğu görülmektedir. Hizmet sektörünü sanayi sektörü takip etmekte ve tarım sektörü toplam istihdamın en düşük payını almaktadır. Tabloda

görüldüğü gibi, toplam istihdamın sektörler arasındaki dağılımı hem genel olarak bütünde hem ülkeler içinde de tutarlı ve dengeli bir yapıya sahiptir.

Tablo 2.7: Bazı Gelişmiş Ülkelerde Cinsiyete ve Sektörlere Göre İstihdam Dağılımı

(Kadın istihdamının %' si, Erkek istihdamının %' si)

%	Tarım			Sanayi			Hizmet		
Kadın	2000	2008	2016	2000	2008	2016	2000	2008	2016
ABD	0.9	0.7	0.8	12.7	9.6	8.7	86.4	89.7	90.5
İngiltere	0.8	0.7	0.6	12.0	9.4	7.6	87.3	89.9	91.8
Kanada	1.7	1.2	1.1	11.4	9.7	8.5	86.9	89.1	90.3
Almanya	2.1	1.3	0.9	18.3	15.0	13.8	79.6	83.7	85.3
Erkek	2000	2008	2016	2000	2008	2016	2000	2008	2016
ABD	2.3	1.9	2.0	34.2	31.6	29.2	63.5	66.5	68.8
İngiltere	2.2	1.4	1.6	36.2	32.7	27.9	61.6	65.9	70.5
Kanada	3.2	2.6	2.7	33.3	31.9	29.7	63.5	65.5	67.6
Almanya	3.0	2.2	1.7	45.3	41.2	39.2	51.6	56.7	59.1

Kaynak: Dünya Bankası

Yukarıdaki tabloya göre, kadın istihdam oranı büyük ölçüde hizmet sektöründe yoğunlaşmıştır. Hizmet sektörünü, sanayi ve tarım sektöründeki istihdam oranı takip etmektedir. Tabloda hem kadın hem erkek istihdam oranlarının yıllara göre oldukça dengeli bir şekilde dağıldığını söyleyebiliriz. Tablonun genelinde 2000-2016 yılları arasında cinsiyet ve sektörler göre istihdam oranlarında da büyük değişiklikler olmamıştır. Hizmet sektöründe kadın istihdam oranının, sanayi sektöründe erkek istihdam oranının baskın olduğu görülmektedir.

2.6.2. Gelişmekte Olan Ülkelerde Kadın İşgücü

Kadınların işgücüne katılımının özellikle gelişmekte olan ülkelerde istenilen seviyede olmaması ekonomik büyüme ve kalkınmanın önünde bir engel olarak görülmektedir. Üretim faktörleri içinde var olan kadın işgücünü görmezden gelmek iktisadi bir kayıptır. Kadınların istihdamının artması, ülkeler için büyük bir kazanç; dengeli bir iktisadi büyüme ve kalkınma için de önemli bir unsurdur (Bayraktar, Özdemir ve Yalman, 2012: 115). Ekonomik büyüme ve kalkınmanın sağlanmasında, kadının işgücüne katılımı ve ekonomik büyümeden pay alması ve kadın eğitimi

gelişmekte olan ülkelerin dikkat etmesi gereken önemli bir konudur (Bayrakdar ve Özdemir ve Yalman, 2012: 115).

Gelişmekte olan ülkelerde kadınlar, gelişmiş ülkelere göre daha düşük oranlarda işgücüne katılmaktadır. GOÜ’deki kadınların çalışma sahası genellikle ücretsiz aile işçiliği, tarım sektörü ve küçük ev sanatlarıdır. Tarımda makineleşme ile köyden kente göç eden kadınlar düşük ücretlerle çalışmaktadır. Bu ülkelerde hizmet sektörü gelişme içinde olup, kadınlar bu sektör içinde nitelik gerektirmeyen işlerde veya büro işlerinde çalışmaktadır (Günday, 2011: 32).

Gelişmekte olan ülkelerde, kadınların işgücüne katılımını istenilen seviyelerde değildir. Kadının işgücüne katılımının iktisadi gelişmenin ilk safhasında düşeceği ve daha sonra artmaya başlayacağını ifade eden U-eğrisi hipotezi, bu durumun bir açıklamasını yapmıştır. U-eğrisi hipotezine göre, tarımsal ekonomilerde bütün aile bireyleri tarımsal işlerde çalıştığı için kadınların işgücüne katılımı yüksektir. İktisadi gelişmenin ilk safhalarında, kente göç eden ailelerdeki kadınlar yoğunlukla ev işlerinden ve çocuk bakımından sorumludur. Bununla beraber kente göç eden kadınların, yetersiz eğitim düzeyi ve kadının ev dışında çalışmasına karşı olan toplumsal yargılar işgücüne katılım oranını düşürmektedir. İktisadi gelişmenin sonraki aşamalarında, eğitim seviyesinin yükselmesi, okul öncesi eğitim ve kreş imkanlarının yaygınlaşması ve kadının ev dışında çalışmasına karşı benimsenmiş yargıların kırılması sayesinde kadınların işgücüne katılımı artmaya başlar (Aldan ve Öztürk, 2019: 3).

Tablo 2.8: Gelişmekte Olan Seçilmiş Ülkelerde Cinsiyete Göre İstihdam Nüfus Oranı
(+ 15 yaş, %)

Yıl	Ülke	Kadın	Erkek
2016	Azerbaycan	59.2	66.8
2016	Brezilya	46.1	67.3
2016	Meksika	42.2	76.0
2016	Türkiye	28.1	65.3
2016	Güney Afrika	33.9	46.8
2016	Gürcistan	51.5	64.7

Kaynak: Dünya Bankası

Tablo 2.8’de, gelişmekte olan ülke olarak adlandırılan aynı zamanda yüksek orta gelire sahip bu ülkelerde, istihdam nüfus oranlarının cinsiyetlere göre eşit ve dengeli dağılmadığı görülmektedir. Tablodaki ülkelerden kadın ve erkeğin istihdam

nüfus oranı bakımından birbirine en yakın olduğu ülke Azerbaycan; birbirine en uzak olduğu ülke Türkiye’ dir. Meksika’ da da bu fark, %76.0 erkek istihdam nüfus oranı ve %42.2 kadın istihdam nüfus oranı ile belirgindir. Bunların yanında Güney Afrika ve Gürcistan’ da da dengeli bir dağılım olduğu görülmektedir.

Tablo 2.8’de ülkeler arasında kadın istihdam nüfus oranına bakıldığında, kadın istihdam nüfus oranının en düşük olduğu ülke %28.1 ile Türkiye; en yüksek olduğu ülke %59.2 oranı ile Azerbaycan’dır. Azerbaycan’ dan sonra kadın istihdam nüfus oranının yüksekliğine göre ülkeler, sırasıyla, Gürcistan, Brezilya, Meksika, Güney Afrika ve Türkiye’dir.

Tablo 2.9: Gelişmekte Olan Seçilmiş Ülkelerdeki Toplam İstihdamın Sektörlere Göre Dağılımı

(Kadın istihdamının %’si, erkek istihdamının %si)

Yıl	Ülke	Tarım	Sanayi	Hizmet
2016	Azerbaycan	36.3	14.3	49.3
2016	Brezilya	10.2	20.9	68.9
2016	Meksika	13.1	25.8	61.1
2016	Gürcistan	46.8	12.3	40.9
2016	Güney Afrika	5.6	23.3	71.1
2016	Türkiye	19.5	26.8	53.7

Kaynak: Dünya Bankası

Tablo 2.9’a göre, gelişmekte olan bazı ülkelerdeki toplam istihdam oranını ağırlıklı olarak hizmet sektöründedir. Azerbaycan’ da toplam istihdamın %49.3’ ü hizmet sektörüne; %36.3’ ü tarım sektörüne ve %14.3’ ü sanayi sektörüne dağılmıştır. Buna göre toplam istihdamdan en fazla payı hizmet sektörü alırken, sırasıyla tarım ve sanayi sektörü hizmet sektörünü takip etmektedir. Brezilya’ da toplam istihdamın %68.9’ u ve en büyük kısmı hizmet sektörünü oluştururken; %20.9’ u tarım sektörünü, %10.2’ si tarım sektörünü oluşturmaktadır. Meksika’ nın istihdam yapısı incelendiğinde, toplam istihdamın %61.1’i hizmet, %25.8’ i sanayi ve %13.1’ i tarım sektöründedir. Meksika’ da istihdam dağılımından en büyük payı hizmet sektörü alırken, hizmet sektörünü sırasıyla sanayi ve tarım sektörü takip etmektedir. Gürcistan’ da toplam istihdamın en fazla olduğu sektör %46.8 ile tarım sektörüdür. Tarım

sektöründen sonra toplam istihdamın %40.9' u hizmet ve %12.3' ü sanayi sektörlerine dağılmaktadır. Güney Afrika' da toplam istidamın %71.1' i hizmetler sektöründe yoğunlaşmıştır. Bunun dışındaki istihdam sırasıyla sanayi ve tarım sektörüne dağılmıştır. Türkiye' de toplam istihdamın %53.7' si hizmet sektöründe, %26.8' i sanayi sektöründe ve %19.5' i tarım sektöründedir.

Tablo 2.9'a göre Azerbaycan, Brezilya, Meksika, Güney Afrika ve Türkiye' de toplam istihdamdan en fazla payı hizmet sektörü alırken Gürcistanda tarım sektörü almaktadır. Azerbaycan, Brezilya, Meksika, Güney Afrika ve Türkiye' de benzer şekilde sanayi sektöründe istihdam edilenler 2. Sırayı, tarım sektörü 3. Sırayı almaktadır. Gürcistan' da ise toplam istihdamın dağılımında hizmet sektörü 2.sırada, sanayi sektörü 3. Sıradadır.

Tablo 2.10: Bazı Gelişmekte Olan Ülkelerde İstihdamın Sektörlere ve Cinsiyete Göre Dağılımı

(Kadın istihdamının %' si, Erkek istihdamının %'si)

%	Tarım			Sanayi			Hizmet		
Kadın	2000	2008	2016	2000	2008	2016	2000	2008	2016
Azerbaycan	46.2	40.7	42.1	7.5	6.1	6.0	46.3	53.2	51.9
Brezilya	14.4	13.0	4.8	13.1	13.4	10.8	72.5	73.6	84.5
Meksika	6.6	4.3	3.6	22.1	17.4	17.1	71.4	78.2	79.3
Gürcistan	57.8	56.0	49.1	4.0	3.8	5.1	38.2	40.2	45.8
Güney Afrika	8.5	4.2	3.9	15.3	13.1	11.9	76.3	82.7	84.2
Türkiye	64.7	40.1	28.6	11.6	15.8	16.0	23.7	44.0	55.4
Erkek	2000	2008	2016	2000	2008	2016	2000	2008	2016
Azerbaycan	36.6	38.5	30.9	13.8	17.9	22.1	49.7	43.5	47.0
Brezilya	23.6	20.3	14.1	26.5	29.3	28.2	49.9	50.4	57.7
Meksika	22.6	18.9	18.5	29.5	30.0	30.7	47.9	51.2	50.8
Gürcistan	47.3	50.3	44.8	14.8	16.2	18.7	37.8	33.5	36.5
Güney Afrika	11.0	6.7	6.9	35.7	35.0	32.1	53.3	58.2	61.0
Türkiye	28.8	16.8	15.4	27.7	30.2	31.7	43.5	53.0	52.9

Kaynak: Dünya Bankası

Tablo 2.10'a göre, seçili ülkelerdeki kadın istihdamının 2016 yılı itibariyle, genel olarak hizmet sektöründe yoğunlaştığı görülmektedir. Yukarıdaki tabloya göre, kadın istihdam yapısının en fazla değişikliğe uğradığı ülke Türkiye' dir. 2000 yılında Türkiye' de tarım sektöründe kadın istihdamı %64.7, erkek istihdamı ise %28.8' dir. 2016 yılına gelindiğinde bu oranlar %28.6' ya ve %15.4' e düşmüştür. Kadın istihdamının dağılımı hizmetler sektörüne doğru büyük oranda değişmiştir. Brezilya, Meksika ve Güney Afrika' da 2000 yılından 2016' ya kadar hizmet sektöründe kadın istihdamı ağır basmaktadır. 2000 yılından 2016' ya kadar sanayi sektöründeki kadın istihdam oranları Türkiye' de %11.6' dan %16.0' a,; Gürcistan' da %4.0' dan %5.1' e yükselirken, diğer ülkelerde düşüş gözlenmektedir.

2.6.3. Az Gelişmiş Ülkelerde Kadın İşgücü

Küreselleşmenin etkisiyle insan hakları konusunda gelişmeler yaşanmış, günümüzde varlığını devam ettiren cinsiyet eşitsizliği önemini artırmıştır. Özellikle AGÜ ve GOÜ' de, cinsiyetçi politikalar ve toplumun geleneksel yapısı kadın istihdamını ciddi bir problem haline getirmiştir. Kadın istihdamı, azgelişmişliğin sorunu olmakla beraber, gelişmiş ülkelerde bile tam anlamıyla çözüme kavuşamamış bir problemdir. Bu nedenle, kadın istihdamının artırılmasına yönelik devletler ve kurumlar tarafından bir çok sosyal politika üretilmektedir (Sağlam, 2017: 9).

Az gelişmiş ülkelerin yasalarında kadın-erkek eşitliği olmasına rağmen, kadınlar sosyo-ekonomik sebeplerle ikinci plana itilmiştir. Kırsal kesimdeki kadınlar çok ağır işler yaparken, kentlerdeki kadınların belli bir meslekte başarı elde etme şansları sınırlıdır. Eğitim ve iş hayatı kısıtlı olan kadın, ekonomik bakımdan erkeğin egemenliği altındadır (Armağan, t.y: 5).

Az gelişmiş ülkelerin özelliklerini genel hatlarıyla şu şekilde sıralayabiliriz (Tezcan, 1979 : 29-30):

1. Ekonomide tarım sektörü hakim olup tarımsal teknoloji gelişmemiştir. Bu nedenle milli gelir düşüktür ve ekonomik olarak gelişmiş ülkelere bağlıdır.
2. Yüksek doğum oranları nedeniyle açık ve gizli işsizlik oranı yüksektir.
3. Yeterli sayıda okul ve eğitim programı yoktur. Bu nedenle okuma ve yazma bilmeyenlerin oranı yüksektir.

4. Kentleşme süreci sanayileşme sürecinden önce gerçekleştiği için sanayileşme sınırlı; hizmet faktöründeki artış fazladır.
5. Geleneksel değer sisteminde, maddi değerlerden ziyade manevi değerler önemlidir.

Tablo2.11: Seçilen Az Gelişmiş Ülkelerde Cinsiyete Göre İstihdam-Nüfus Oranı

(+ 15 yaş, %)

Yıl	Ülke	Kadın	Erkek
2016	Haiti	52.3	64.4
2016	Gine	62.1	62.5
2016	Madagaskar	82.0	87.9
2016	Nijer	67.3	90.3

Kaynak: Dünya Bankası

Tablo 2.11'e bakıldığında az gelişmiş ülkelerde istihdam nüfus oranının oldukça yüksek olduğu söylenebilir. Gine, Madagaskar ve Nijer' de kadın ve erkek istihdam nüfus oranları birbirine çok yakın olduğu; Haiti' de ise kadın ve erkek istihdam nüfus oranı arasında diğerlerine göre gözle görülür bir fark olduğu söylenebilir. Yukarıdaki tabloya göre, Haiti, Gine, Madagaskar ve Nijer' de yüksek oranda çalışan nüfus görülmektedir.

Tablo 2.12: Bazı Az Gelişmiş Ülkelerde Toplam İstihdamın Sektörlere Göre Dağılımı

(Kadın istihdamının %'si, Erkek istihdamının %' si)

Yıl	Ülke	Tarım	Sanayi	Hizmet
2016	Haiti	49.8	10.4	39.8
2016	Gine	68.0	6.4	25.7
2016	Madagaskar	68.6	7.2	24.2
2016	Nijer	76.2	8.0	15.8

Kaynak: Dünya Bankası

Tablo 2.12'ye göre, seçili az gelişmiş ülkelerde toplam istihdamdan en fazla payı tarım sektörü almaktadır. Haiti' de toplam istihdamın %39.8' i hizmetler sektöründe olup, diğer ülkelere göre farklılık göstermektedir.

Yukarıdaki tabloya göre, toplam istihdamın tarım sektöründe en fazla olduğu ülkeler sırasıyla, Nijer, Madakasgar, Gine ve Haiti' dir. Bu sıralama sanayi sektöründe

Haiti, Nijer, Madagaskar ve Gine olarak gerçekleşirken hizmet sektöründe Haiti, Gine, Madagaskar ve Nijer olarak gerçekleşmektedir.

Tablo 2.12’de toplam istihdamın dağılımı açısından bakıldığında, az gelişmiş ülkelerde tarım sektörünün hakim olduğu, hizmet sektörünün tarımı takip ettiği ve sanayi sektörünün oldukça pasif olduğu söylenebilir.

Tablo 2.13: Seçili Az Gelişmiş Ülkelerde Toplam İstihdamın Cinsiyete ve Sektörlere Göre Dağılımı

(Kadın istihdamının %’si, Erkek istihdamının %’ si)

%	Tarım			Sanayi			Hizmet		
Kadın	2000	2008	2016	2000	2008	2016	2000	2008	2016
Haiti	34.7	34.5	34.2	6.6	6.7	6.4	58.6	58.9	59.4
Gine	74.5	72.6	71.7	1.8	2.2	2.2	23.7	25.2	26.1
Madagaskar	79.0	75.3	65.5	6.1	3.9	7.2	14.9	20.8	27.3
Nijer	75.1	74.1	71.9	10.3	11.1	12.2	14.5	14.8	15.8
Erkek	2000	2008	2016	2000	2008	2016	2000	2008	2016
Haiti	63.7	63.3	63.1	13.2	13.6	13.8	23.1	23.0	23.1
Gine	67.0	65.0	64.2	8.7	9.9	10.5	24.3	25.1	25.3
Madagaskar	76.2	77.3	71.6	7.6	6.0	7.3	16.2	16.7	21.1
Nijer	80.7	80.6	79.5	3.8	4.2	4.7	15.5	15.2	15.8

Kaynak: Dünya Bankası

Tablo 2.13’ e göre, Haiti’ de hizmetler sektöründe kadın istihdamı, tarım ve sanayi sektöründe erkek istihdamı baskındır. 2000’ den 2016’ yılına gelindiğinde bu farklılık değişmemiştir. Gine’ de kadın ve erkek istihdam oranlarının tarım sektöründe ağırlıklı olarak fazla olduğu, hizmet sektörünün bunu takip ettiği söylenebilir. Ancak, tarım sektöründe 2000, 2008 ve 2016 yılında kadın istihdamının erkek istihdam oranından fazla olduğu görülmektedir. Madagaskar’ da ise istihdam dağılımı tarım sektöründe ağırlıklı olup, tarım sektörünü hizmet ve sanayi sektörleri takip etmektedir. Madagaskar’ da cinsiyetlere ve sektörler göre büyük bir farklılık görülmemektedir. Nijer’ e bakıldığında diğer ülkelerden farklı bir dağılım görülmektedir. Sanayi

sektöründeki kadın istihdam oranı, diğer ülkelerde erkek istihdam oranına göre düşükken Nijer’ de tam tersidir. Tablo’ ya göre, yalnızca Nijer’ de sanayi sektöründe kadın istihdam oranı erkek istihdam oranından yüksektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

**KADIN İŞGÜCÜNÜN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNE ETKİSİNİN ÜST
ORTA GELİR DÜZEYİNE VE DÜŞÜK GELİR DÜZEYİNE SAHİP OLAN
ÜLKELER İÇİN PANEL VERİ ANALİZİ İLE TEST EDİLMESİ**

Çalışmanın bu bölümünde düşük gelirli ülkeler ile Türkiye'nin de arasında bulunduğu yüksek orta gelirli ülkelerin büyümelerine kadın istihdamının etkisi araştırılacaktır.

3.1. LİTERATÜR TARAMASI

Dollar ve Gatti (1999) yaptıkları çalışmada, 1975-1990 yılları arası, Doğu Asya ve Pasifik, Avrupa ve Orta Asya, Latin Amerika ve Karayipler, Orta Doğu ve Kuzey Afrika, Güney Asya ve Sahra Altı Afrika bölgeleri için panel veri analizi ile cinsiyet eşitliği ve gelir artışının kadınları ne yönde etkilediğini araştırmıştır. Kız çocukların eğitimine yatırım yapmayan ülkelerin daha yavaş büyüdüğünü ve gelişen ülkelerde cinsiyet eşitsizliği ve adaletsiz gelir dağılımı olduğu sürece bunun gerçek bir büyüme olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Klasen (2000) çalışmasında, 1960-1992 yılları arasında Güney Asya, Orta Doğu ve Kuzey Afrika, OECD, Doğu Asya ve Pasifik, Doğu Avrupa, Latin Amerika ve Karayipler, Sahra Altı Afrika bölgeleri için cinsiyet eşitliği ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi panel veri analizi ile test etmiştir. Cinsiyet eşitsizliği ve ekonomik büyüme arasında ters yönlü bir ilişki bulunduğu sonucuna ulaşmıştır.

Mammen ve Paxson (2000) yapmış oldukları çalışmada, kadınların çalışması ve ekonomik gelişme arasındaki ilişkiyi Tayland ve Hindistan örneği ile incelemişlerdir. Doğrusal Olasılık Modeline göre, Tayland ve Hindistan' a ait 22-65 yaş arası çalışan kadınların verileri kullanılarak ekonomik gelişme ile tutarlılık durumu incelenmiştir. Kadınların çalışma hayatını etkileyen faktörlerden eğitim ve sağlığın ekonomik gelişme üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tansel (2002) yaptığı çalışmada, Türkiye' deki 67 ilde, 1980,1985 ve 1990 yılları için kadın işgücü ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada araştırılan hipotez, kadın işgücüne katılımı ile ekonomik kalkınma arasındaki ilişki, özellikle kadın işgücüne katılımın U şeklindeki hipotezidir. OLS yöntemi sonuçlarına göre, iller arası tahminler, kadın işgücüne katılım ve ekonomik gelişme arasındaki U şeklindeki hipotezi doğrulamıştır.

Luci (2009) çalışmasında, 1965-2005 yılları arasında kadın istihdamı ve ekonomik büyümeyi ilişkisini 184 ülke için panel veri analizi ile test etmiştir. Analiz

sonuçları kadınlaştırılmış U hipotezini kanıtlamıştır. Kadın istihdamının ekonomik büyümeyi artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Durnel (2010) çalışmasında, 1988-2008 yılları arasında Türkiye’ de ekonomik gelişme içinde kadın işgücü oranını incelemiştir. 1988 yılında kadın işgücüne katılım oranının çok yüksek olması nedeniyle bu tarih başlangıç olarak seçilmiştir. Seçilen zaman aralığında kadın işgücü katılım oranında azalma gözlenmiş bu da Türkiye’nin U şeklini aşağı çektiği, önümüzdeki on yıllar boyunca yukarı döneceği savunulmuştur

Er (2012) çalışmasında, kadın ve ekonomik büyüme ilişkisini Panel Veri Yaklaşımı ile incelemiştir. Kadının ekonomik oluşumunu etkileyen sağlık ve eğitim faktörlerinden yola çıkarak ekonomik büyüme üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Çalışmada 1998-2008 yıllarına ait 187 ülke değerlendirilmiştir. Çalışmada vurgulanan noktalardan biri, kadın göstergelerinden hangilerinin ekonomik büyümeyi iyileştireceğidir. Analize göre, yüksek gelirli ülkelerdeki kadınlar, malların üretimi için ayrılan kaynakların artması sonucu daha az verimli; üst orta gelirli ülkelerdeki kadınlar daha fazla istihdam edildikleri için büyüme hızını etkilemektedir.

Altuntepe ve Güner (2013) yaptıkları çalışmada, Türkiye’ de istihdam ile büyüme ilişkisini 1988-2011 yılları itibariyle ele almışlardır. Sırasıyla, otokorelasyon için Breusch-Godfrey, eşit varyans için White(W), normal dağılım için Jarque-Bera(J-B) testleri uygulanmıştır. Analiz sonuçlarına göre, toplam istihdamın ekonomik büyüme üzerinde etkili olduğu ortaya çıkmıştır.

Tsani (2013) yaptığı çalışmada, 1990-2008 yılları arasında 11 Güney Akdeniz ülkesi ve Türkiye için, kadın istihdamı ve ekonomik büyüme arasındaki U yönlü ilişkiyi panel veri analizi ile tespit etmiştir. Kadın işgücünün eğitim ve sosyal faktörlerden etkilendiğini de ifade etmiştir.

Alptekin ve Kasa (2015) yaptıkları çalışmada, Türkiye’ de kadın işgücünün büyümeye etkisini incelemiştir. Türkiye’ de 2000-2013 yıllarına ait kadınların eğitim durumlarına göre işgücüne katılımlarının ekonomik büyüme üzerinde etkisi VAR modeli ile araştırılmıştır. Araştırmanın bulgularına göre, kadın işgücü ekonomik büyümeyi, eğitim durumuna göre etkilemektedir.

Bozkurt, Sevinç ve Sevinç (2016) yaptıkları çalışmada, ekonomik büyümede kadın istihdamının rolünü incelemiştir. Çalışmada, üst orta gelirli ülke grubunda 40;

yüksek gelirli ülke grubunda 46 ülke baz alınmıştır. 1990-2013 yıllarına ait kişi başına düşen GSYİH, kadın işgücüne katılım oranı ve doğurganlık oranı verileri kullanılmıştır. Analiz, En Küçük Kareler (EKK) yöntemine dayalı yakınsamalar ile gerçekleştirilmiştir. Analiz bulgularına göre, yüksek gelirli ülkelerde kadın işgücüne katılım oranı anlamlı ve pozitif bir değişken olup; üst orta gelirli ülkelerde kadın işgücüne katılım oranı ekonomik büyümeyi artırmaya yönelik bir değişken değildir

Akbar, vd, (2017) yapmış oldukları çalışmada, kadının işgücüne katılma ve ekonomik büyüme ilişkisini Pakistan örneği ile incelemiştir. Uygulamada, kadın işgücü katılımı ve GSYİH verileri kullanılarak model kurulmuştur. Çalışmada, kadınların işgücüne katılım oranının düşük olması Pakistan ekonomisinin marjinal olarak düşük büyümesine neden olduğu görülmüştür.

Dücan ve Polat (2017) yaptıkları çalışmada, OECD ülkeleri için, kadın işgücüne katılımının GSYH üzerindeki etkisini panel veri analizi için araştırmıştır. Çalışmada panel veri analizi yapılmıştır. Analiz 2010-2014 yıllarını kapsamaktadır. Analiz için GSYH' nin yüzde artış oranı, kadın/erkek işgücüne katılım oranı, dışa açıklık, doğrudan yabancı yatırım girişleri, nüfus artış oranı, enflasyon oranı ve döviz kuru verileri kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, OECD ülkelerinde kadınların işgücüne katılım oranındaki artış GSYH artışı üzerinde negatif etkilidir.

Savrul ve Zeren (2017) yaptıkları çalışmada, kadınların işgücüne katılım oranı, ekonomik büyüme, işsizlik oranı ve kentleşme oranı arasındaki saklı korelasyon ilişkisini incelemişlerdir. 1991-2014 yıllarına ait verilerle ampirik analiz için, Saklı Korelasyon yöntemini kullanmışlardır. Elde edilen sonuçlara göre, ekonomik büyüme kadın istihdamını etkileyen önemli bir faktördür.

Serel ve Özdemir (2017) yaptıkları çalışmada, Türkiye için 2000:1-2013:4 dönemlerinde kadın istihdamı, kadın işsizliği ve reel gayrisafi yurtiçi hasıla değişkenleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada ADF ve PP birim kök testleri ve regresyon analizleri uygulanmıştır. Yapılan analizlere göre, kadın istihdamı GSYH' yi pozitif yönde etkilerken; kadın işsizliği GSYH' yi negatif etkilediği sonucuna ulaşılmıştır

Pata (2018) yaptığı çalışmada, 1988-2015 yılları arası Türkiye için, ekonomik büyüme kadın istihdamı arasındaki ilişkiyi simetrik ve asimetric nedensellik testleri ile araştırmıştır. Test sonuçlarına göre, kadın istihdamının toplam ve hizmetler sektöründe

yarattığı katma değer ile gayrisafi yurtiçi hasılaya doğru pozitif bir ilişkisi mevcuttur. Simetrik ve asimetrik nedensellik testinin bulgularına göre kadın istihdamı ile tarım ve sanayi sektörü arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi yoktur. Kadın istihdamı hizmet sektöründe yarattığı katma değer ile ekonomik büyümeyi desteklemektedir.

Türlüoğlu (2018) çalışmasında, kadın istihdamı ve büyüme ilişkisini VAR Modeli analizi ile incelemiştir. Analizde 1999-2017 yıllarına ait kadın istihdam oranları ve GSYH oranları kullanılmıştır. Test sonuçlarına göre, kadın istihdamı ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Kadın istihdamındaki artış ekonomik büyümeyi artıracaktır; ekonomik büyümedeki artışın kadın istihdamını artıracaktır sonucuna ulaşılmıştır.

Altuzzarra, Galvez-Galvez ve Gonzales-Flores (2019) yaptıkları çalışmada, 28 Avrupa Birliği ülkesi için 1990-2016 yıllarına ait dönemde, kadın işgücüne katılımı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Veri seti olarak, kişi başına düşen gayrisafi yurt içi hasıla ve 15 yaş üstü kadınların işgücüne katılım oranı kullanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda elde edilen bulgulara göre, analizin çok uzun dönem olmadığı vurgulanarak, kadın işgücü katılımı ile ekonomik gelişme arasında ilişki olduğu görülmüştür. Araştırmaya göre, analizi kapsayan tüm ülkeler için kadın eğitimi ile kadın işgücüne katılımı arasında pozitif; 13 ülke için doğum oranı ile kadın işgücüne katılımı arasında negatif korelasyon olduğu görülmüştür.

Karlılar (2019) yaptığı çalışmada, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için, kadınların işgücüne katılımı ve ekonomik büyüme ilişkisini incelemiştir. Kadınların işgücüne katılımı ve ekonomik büyüme ilişkisi U şekilli kadınlaştırma hipotezi ile incelenmiştir. Çalışmada 46 gelişmekte olan ve 48 gelişmiş ülke grubu için 1996-2017 yıllarına ait veriler kullanılmıştır. Kullanılan veriler ve ülke grupları için panel veri tahminleri yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, her iki ülke grubu için kadının işgücüne katılım oranı ile ekonomik büyüme arasındaki U şekilli ilişkinin varlığı kanıtlanmıştır.

3.2. VERİ SETİ VE EKONOMETRİK MODEL

Kadın istihdamının büyüme üzerinde etkisini, düşük gelirli ülkeler ve üst orta gelirli ülkelerde etkisini incelemek için düşük gelirli ülkeler içerisinde 4 (Gine, Haiti, Madagaskar, Nijer) yüksek orta gelirli ülkeler içerisinde ise 6 (Azerbaycan, Brezilya,

Gürcistan, Meksika, Güney Afrika ve Türkiye) ülke seçilmiştir. Çalışmanın veri seti yıllık olarak 1990 ile 2017 yıllarını kapsamaktadır. Böylece çalışmanın veri seti toplamda 10 ülkeyi kapsayan yatay kesit serisi ve 28 yılı kapsayan zaman serisinden toplamda 280 verinin bir araya gelmesinden oluşacaktır. Ancak düşük gelirli ülkeler ile yüksek orta gelirli ülkeler arasında karşılaştırma yapabilmek ve kesit veriler arasında gelir düzeyleri açısından homojenliği sağlayabilmek adına panel veri analizi düşük gelirli ülkeler için ve üst orta gelirli ülkeler için ayrı ayrı işletilecektir. Çalışmada kullanılan veriler Dünya Bankası web sitesinden ve Uluslar arası Çalışma Örgütü web sitesinden alınmıştır.

Modelde bağımlı değişken olarak büyümenin bir vekil değişkeni olarak kullanılan 2010 sabit ABD doları cinsinden GSYH değişkeni kullanılmıştır. Bağımsız değişken olarak kullanılan kadın iş gücü değişkeni ise istihdamda bulunan kadın sayısını göstermektedir.

3.3. EKONOMETRİK YÖNTEM

Kadın istihdamının Türkiye ve diğer gelişmekte olan ülke ve düşük gelirli ülkeler için analizi, yatay kesit ve zaman serilerinin birlikte kullanılmasına imkan sağlayan panel veri analiziyle yapılacaktır. Panel veri analizi ülkeler, firmalar, bireyler v.b. grupları içeren değişkenlerin zaman içinde gözlemlenmesini sağlayan bir yöntemdir. Bu çalışmada panel veri analizi yöntemi ile 4 düşük gelirli ve 6 üst orta gelirli ülke için kadın istihdamının 1990 ve 2017 yılları arasında büyümeye etkisi incelenecektir. Pedroni panel koentegrasyon testi ve kao panel koentegrasyon testi ile kadın istihdamı ile büyüme arasındaki uzun dönemli ilişki araştırılacaktır. Değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin bulunması halinde ilişkinin şiddeti ve yönü hakkında detaylı bilgi edinebilmek için Pedroni tarafından geliştirilen “Tam düzeltilmiş en küçük kareler yöntemi (dynamicmodifiedordinaryleastquares –FMOLS)” ve “dinamik en küçük kareler yöntemi (dynamicordinaryleastquares-DOLS)” yöntemine başvurulacaktır. Uzun dönemli ilişkinin belirlenmesi ve katsayı tahmininden önce sahte regresyon probleminin bulunmadığından emin olmak için Levin, Lin ve Chu (2002); ImPesaran ve Shin (2003) ve Breitung birim kök testleri uygulanacaktır. Çalışmada yapılan bütün analizler Eviews 9 paket programı kullanılarak yapılacaktır.

3.3.1. Panel Veri Analizi

Zaman serisi, kesit ve panel genellikle kullanılan veri türleridir. Zaman serisi içerisinde; bir ya da birkaç değişkenin zaman içerisinde gözlenen değerleri yer almaktadır. Kesit verilerinde değerler, bir veya birkaç serinin zaman içinde tek bir noktada çeşitli örneklem birimlerinden veya deneklerden derlenmiştir. Panel verilerde ise; kesit birimlerin zaman içerisindeki değişimi gözlemlenmektedir. Panel veriler literatürde değişik şekilde adlandırılmaktadır. Panel verisine karma veri, zaman serisi ile kesit verilerin bir araya getirilmesi, mikro panel verisi, uzun kesit verisi, olay geçmiş çözümlmesi gibi adlar verilmektedir. Bu terimler kendi aralarında ufak tefek ayrımlar taşısalar da hepsinin ortak özelliği kesit birimlerin zaman içerisinde değişimini ele almalarıdır. Bu çalışmada panel verisine dayanan bağlanım modellerine panel regresyon modelleri denmiştir. Panel verilerde her kesit aynı gözlem sayısına sahipse dengeli panel, her kesitin gözlem sayısı farklı ise dengesiz panel adını alır. Panel veriler ayrıca gözlem sayısının kesit birimlerine göre büyük ve küçüklüğüne göre de ikiye ayrılmaktadır. Kısa panellerde kesit birimler gözlem sayısından küçüktür. Uzun panellerde ise kesit birimler gözlem sayısından fazladır (Gujarati ve Porter, 2012: 591). Bu çalışmada dengeli ve uzun panel verisi kullanılmıştır. Diğer bir ifade ile her bir kesitin gözlem sayısı eşit; gözlem sayısı kesit sayısından da fazladır.

Panel verisinin kesit veya zaman serisine göre bazı avantajlara sahiptir. Bu avantajlar maddeler halinde sıralanmıştır (Gujarati ve Porter, 2012: 592-593) :

- Panel verisi, her bir kesit birimi zaman içerisinde ele aldığı için, bu birimler türdeş değildir. Panel verisi tahmin teknikleri kesit verilere özgü değişkenlere yer vererek türdeş olmamayı açıkça dikkate almaktadır.
- Ülkeler, firmalar, bireyler gibi kesit birimlerin zaman içinde gösterdikleri değişimi ele aldıklarından bu tür veriler daha fazla bilgi içermektedirler.
- Gözlemleri, birimleri tekrarlamalı olarak ele alan panel verisi, değişimin devingenliğinin incelenmesine daha uygundur. İşsizlik iniş çıkışları, işgücü devir hızı, iş gücü hareketliliği panel verisine daha uygundur.
- Sadece kesit veya zaman serilerinde gözlenemeyen etkiler, panel verisi ile daha iyi ortaya çıkabilecektir.

- Panel verisi daha karmaşık davranış modellerin incelenmesine imkan sağlamaktadır.

Panel veriler N sayıda yatay kesit ve her kesite ait T sayıda gözlemden oluşmaktadır. Panel veri regresyonunun da zaman ve kesit regresyonlarından farklı olarak değişkenlerde ayrıca iki alt indis (i ve T) yer almaktadır.

$$Y_{it} = \beta_{0it} + \beta_{1it}X_{1it} + \beta_{2it}X_{2it} + \dots + \beta_{kit}X_{kit} + u_{it}$$

Matrix formunda:

$$Y_{it} = \beta_{0it} + \sum_{k=1}^k \beta_{kit}X_{kit} + u_{it}$$

$$i=1,\dots,N; t=1,\dots,T$$

i yatay kesiti, T ise zaman kesitini temsil etmektedir.

3.3.1.1. Panel Birim Kök Testleri

Durağanlık testleri zaman, kesit ve panel verileri meydana getiren sürecin zaman içinde değişkenlik gösterip göstermediğinin belirlenmesi amacıyla yapılmaktadır. Birim kök taşıyan serilerde durağanlık gözlenemez. Birim kök içeren serilerle ekonometrik analizlerin yapılması sahte (düzmece) regresyona yol açmaktadır. Sahte regresyon, bağımlı ve bağımsız değişken arasında ilişki olmaması gerektiği halde anlamlı bir istatistiksel ilişkinin tespit edilmesidir. Zaman serilerinde sahte regresyon olgusu ilk kez Yule tarafından bulunmuştur. Yule birim kök içeren zaman serilerinin örnekleme çok büyük olmasına karşılık düzmece ilişkinin varlığının sürdürülebileceğini göstermiştir. Zaman serilerinde birinci dereceden çok güçlü ardışık bir ilişkiyi temsil eden çok küçük durbin Watson değeri durağanlık sorununun bulunabileceğine işaret etmektedir. Bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama oranını ifade eden R^2 değerinin durbin Watson değerinden küçük olması düzmece regresyonun varlığının önemli bir işaretidir. Düzmece regresyonun varlığı halinde t istatistikleri yanlıdır (Gujarati ve Porter, 2012: 748).

Zaman ve kesit serilerinde olduğu gibi panel verilerde de sahte regresyon sonucuyla karşılaşmamak adına analize dahil edilecek değişkenlerin durağan olup olmadıkları veya durağanlık dereceleri incelenmelidir. Panel birim kök testleri zaman

serilerin birim kök testleri için uygulanan Dickey-Fuller ve AugmentDickey-Fuller birim kök testlerinden uyarlanmıştır. Fakat, panel verileri oluşturan kesit verilerin her birinin aynı özellikleri oluşturmayacağı ihtimali göz önünde bulundurulduğunda panel birim kök testleri zaman serisi birim kök testlerine göre daha karmaşık bir hal almaktadır. Panel veri analizinde en yaygın kullanılan birim kök testleri: Levin, Lin ve Chu; Im, Pesaran ve Shin; Maddala ve Wu; Choi; Hadri ve Breitung testleridir. Bu testler panel veriler için uygulanırken; durağanlığı tespit edilen katsayıların tüm kesitler için ortak olup olmadığı konusunda farklılık göstermektedir (Çifçi, 2016: 85-86). Bu çalışmada bütün kesitleri homojen kabul eden Levin, Lin ve Chu (LLC) birim kök testi, bütün yatay birimleri heterojen kabul eden Im, Pesaran ve Shin (IPS) ve Breitung birim kök testleri kullanılmıştır.

İki tip panel birim kök süreci bulunmaktadır. İstikrarlı parametreler yatay-kesit birimler arasında ortak ise bu süreç ortak birim kök süreci olarak isimlendirilir. Levin, Lin ve Chu(LLC) ve Breitung bu tür birim kök sürecini dikkate alır. Ancak istikrarlı parametreler serbest şekilde yatay-kesit birimler arasında hareket ediyorsa, bu durumda birim kök süreci bireysel birim kök süreci halini alır. Dengeli panel verilere uygulanan IPS testi, aynı zamanda başka bir parametrik birim kök testi ile birlikte de tercih edilebilir. IPS testi kullanımı kolay olması gerekçesiyle en sık kullanılan birim kök testleri arasındadır. Breitung, LLC ve IPS testlerinin yerel gücünü test etmektedir. Breitung, LLC ve IPS birim kök testlerine, bireysel spesifik trend dahil edildiğinde güç kaybına uğradığını savunmaktadır. Bu durumun genelde sapmaların düzeltilmesi nedeniyle oluştuğunu savunmaktadır. Makro ekonomik değişkenler genellikle bir trend eğilim sergilemektedirler. Bu sebeple, değişkenlerin düzeylerinin ve birinci fark formatında sabit-trendli regresyon eşitliklerinin dikkate alınması gerekmektedir. Serilerin anlamlılık düzeylerinin %5 anlamlılık düzeyinde olması durağanlığın sağlandığını göstermektedir (Çetin vd, 2014: 30-31).

Panel veri analizinde kullanılmak amacıyla, ilk olarak geliştirilen panel birim kök analizleri içerisinde yer alan LLC birim kök analizi, paneldeki her bir grubun birim kök içerip içermediğini belirlemek amacıyla kullanılır.

$$\Delta Y_{i,t} = a_i + pY_{i,t} + \sum_{k=1}^n \varphi_k \Delta Y_{i,t-k} + \lambda_i t + \delta_t + \varepsilon_{it}$$

$$i=1....N \quad t=1.....T$$

LLC birim kök testi tüm kesitlerin benzer otoregresif parametreye sahip olduğunu kabul eder. LLC ADF spesifikasyonu ile temellendirilmiştir. Hata terimi kesitler boyunca korelasyon içermemektedir. Model tahmininde öncelikle $\Delta Y_{i,t}$ ve $Y_{i,t}$ 'nin $\Delta Y_{i,t-k}$ ile ayrı ayrı bağlanımları tespit edilir ve kalıntılar elde edilir. Her bir birimlerden gelen heterojenliği temizlemek amacıyla elde edilen kalıntılar ana denklemin standart hatasına bölünerek normalleştirilir. Her yatay birim için standart sapmalara ulaşılır ve sapmalar düzeltilmiş t istatistiklerinin hesaplanmasında kullanılır. Hesaplanan t istatistikleri Levin, Lin ve Chu kritik değerleri ile karşılaştırılır. Böylece serilerin birim kök içerip içermediği belirlenmiş olur.

$H_0: p = 0$ (Her bir kesit serisi birim kök taşımaktadır. Durağan değildir.)

$H_1: p \neq 0$ (Her bir kesit serisi birim kök taşımamaktadır. Durağandır.)

IPS testi, LLC testinin genişletilmiş halidir ve kısa dönem dinamiklerinde heterojenite sağlamaktadır. IPS testinde otoregresif katsayıların heterojen olması gerektiği kabul edilirken; LLC testinde otoregresif katsayıların homojen olması gerektiği öngörülmüştür. IPS testinde de hipotezler LLC testindeki gibi kurulmuştur. Ancak IPS testinde kullanılan test istatistiğinin elde edilmesi LLC testine göre biraz farklıdır. LLC testinde test istatistiği olarak standart normal dağılıma sahip t değerleri kullanılırken IPS testinde her bir birim için elde edilen t değerlerinin aritmetik ortalamasının alınmasıyla elde edilen t istatistiği değeri kullanılmaktadır (Gül ve Kamacı, 2012: 85).

IPS birim kök testinde Breitung ve LLC birim kök testlerinin AR(1) katsayısı ile ilgili varsayımı esnetilerek kullanılmıştır. IPS testinde p 'nin katsayısının bütün birimler için değişmesine imkan tanınmıştır. Monte Carlo Simülasyonu IPS birim kök testinin LLC birim kök testine kıyasla daha sağlam sonuç verdiğini kanıtlamıştır. IPS testinde her bir birim için ADF birim kök testi uygulanır ve ardından bu testler birleştirilerek ortalama ADF test istatistiği elde edilir. IPS birim kök testinde boş hipotez paneldeki bütün kesitlerin birim kök taşıdığını ifade eder. Alternatif hipotez ise panelde bazı kesit verilerin birim kök taşıdığını bazı kesit verilerin ise birim kök taşımadıklarını ifade eder (Çifçi, 2016: 89).

3.3.1.2. Panel Koentegrasyon Testleri

Birim kök taşıyan bir serinin, birim kök taşıyan başka bir serisi ile regresyona tabi tutulması sahte regresyona neden olabilir. Ancak serilerin her ikisinin de birim kök sınaması sonucunda aynı düzeylerde durağan oldukları tespit edilmesi halinde aralarındaki ilişki durağan olmayabilir. İki serinin de olasılıklı bir eğilim taşıyor olması, bu iki serinin de aynı ortak eğilimi paylaşıyor olmasına işaret olabilir. Dolayısıyla bu serilerin birbirleri ile bağlanımı düzemece olmayabilir. İki seri uzun dönemli veya denge denge ilişkisi içindeyse eş bütünleşik olur. Birim kök, eş bütünleşim v.b. kavramlar regresyon kalıntılarının birim kök taşıyıp taşımadığını bulmaya zorlar. Eş bütünleşim testleri, sahte regresyon durumuna düşmemek için yapılan önsel bir sınamadır. Birim kök sınaması ile eş bütünleşim sınaması arasındaki fark şudur: birim kök sınaması tek değişkenli serilere uygulanırken, eş bütünleşim her birinin (koşulsuz olarak) bir birim kökü olan bir öbek değişken arasındaki ilişkiyle ilgilenir (Gujarati ve Porter, 2012: 762-763).

Panel eş bütünleşme testleri, kalıntı veya hata düzeltme modeli esas alınarak türetilmiştir. Tahmin edilen regresyon modellerinden türetilen kalıntıların, birimler arasında ilişki bulunup bulunmamasına bağlı olarak birinci ve ikinci kuşak panel eşbütünleşim testleri kullanılmıştır. Kao, pedroni, McCoskey ve Westerlund panel eş bütünleşme testleri, birinci kuşak eş bütünleşme testleri arasında yer almaktadır ve bu testler birimler arasında korelasyon bulunmadığını kabul eden testlerdir (Tatoğlu, 2017:190).

Bu çalışmada kadın istihdamı ile büyümenin bir vekil değişkeni olarak kullanılan reel GSYH arasında uzun dönemli bir ilişkinin tespiti için Kao Panel Koentegrasyon ve Pedroni Panel Koentegrasyon testleri uygulanacaktır.

3.3.1.2.1. Kao Panel Eşbütünleşme Testleri

Kao, düzmece bağlanım sorunu bulunması halinde LSDV tahmincisinin tutarlı sonuçlar verebileceğini ancak t istatistiklerinin yanlış olduğunu belirtmiştir. Zaman serilerinin aksine panel verilerde kalıntı temelli koentegrasyon testlerinin asimptotik dağılımları düzmece bağlanımın LSDV tahminine bağlıdır. Kao eş bütünleşim testi DF ve ADF temellidir. Kao eş bütünleşme testinin özellikleri;

- Bu testin DF ve ADF testlerine dayanan ve otoregresyon bulunması halinde de kullanılabilecek versiyonları da vardır.
- Sadece dengeli panel verileri için uygundur.
- Kesitler arasında korelasyon bulunmaması varsayımı altında güvenilir sonuçlar vermektedir.

Kao eş bütünleşim testinde boş hipotez (H_0); değişkenler arasında eş bütünleşim yoktur şeklinde tanımlanırken; alternatif hipotez (H_1); değişkenler arasında eş bütünleşim vardır şeklinde tanımlanmıştır (Tatoğlu, 2017: 190-194).

3.3.1.2.2. Pedroni Panel Koentegrasyon Testleri

Pedroni panel koentegrasyon testinde de hipotezler Kao panel koentegrasyon testiyle aynı şekilde kurulmuştur. Pedroni panel koentegrasyon testi ile 7 farklı koentegrasyon testi türetilmiştir. Bir kısmı parametrik yapıya sahip bir kısmı parametrik olmayan bu testlerden dördü panel, üçü grup testidir. Pedroni panel koentegrasyon testinde zaman boyutunun yüksek, birim boyutunun orta büyüklükte olması tercih edilmektedir. $\hat{u}_{it} = \hat{\gamma}_i \hat{u}_{it-1} + \hat{e}_{it}$ bağılanımı parametrik olmayan test istatistikleri için tahmin edilmekte ve kalıntılar hata teriminin birimlere ait uzun dönem varyansının elde edilmesinde kullanılmaktadır. Pedroni panel koentegrasyon testleri içerisinde türetilmiş koentegrasyon testlerinin bazıları heterojen paneller için uygunken bazıları homojen paneller için uygundur. Pedroni panel eşbütünleşme testlerinin özellikleri;

- Beş parametrik ve ikisi parametrik olmayan testten türetilen pedroni panel koentegrasyon testi üçü heterojen ve dördü heterojen olmayan paneller için uygundur.
- Pedroni panel eş bütünleşme testleri dengesiz panel verilerine sahip modeller için de kullanılabilmektedir.
- Kesitler arasında ilişki bulunmadığı varsayımı altında güvenilir sonuçlar elde edilebilmektedir.

3.3.1.3. Panel Eşbütünleşme İlişkisi Katsayı Tahmin Yöntemleri

Seriler arasında uzun dönemli ilişkinin bulunmasının ardından seriler arasında uzun dönemli katsayı tahmin süreci yürütülmelidir. Seriler arasında uzun dönemli ilişki

katsayısını belirlemek için bir takım yöntemler geliştirilmiştir. Geliştirilen bu yöntemler, seriler arasında ilişki bulunup bulunmamasına göre, birinci veya ikinci kuşak tahminciler arasında yer almaktadır. Ayrıca parametrelerin homojen veya heterojen olup olmamasına göre de tahminciler farklılık göstermektedir. Havuzlanmış en küçük kareler tahmincisi (POLS) homojen tahminciler içerisinde yer almış olup seriler arasında düzmece bağlanım sorunu bulunması halinde tutarlı, fakat t istatistikleri yanlış sonuçlar vermektedir. Ancak Kao ve Chiang'ın yürüttükleri Monte Carlo Simülasyonu' na göre homojen panellerde otokorelasyon ve içsellik parametresi negatif olduğu durumda sapmalı sonuçlar elde edilmektedir (Tatoğlu, 2017: 210-211). Buna karşılık, panel dinamik en küçük kareler tahmincisi (PDOLS) ve t istatistikleri Monte Carlo Simülasyonu' na göre homojen ve heterojen panellerin her ikisi içinde uygundur. Bu sebeple, PDOLS tahmincisi OLS ve FMOLS modellerine kıyasla daha fazla güvenilir sonuçlar vermektedir (Tatoğlu, 2017: 213-215).

DOLS yöntemi gecikmeli birinci farkları tahmin ederek otokorelasyonu düzelten parametrik bir test iken; FMOLS yöntemi parametrik olmayan otokorelasyonu düzeltilmemiş bir test yaklaşımıdır. Küçük örneklemelerde bu iki yaklaşımda çok farklı sonuçlara ulaşılabilmektedir (Ayaş ve Vergil, 2014: 16).

Tam değiştirilmiş en küçük kareler yöntemi (FMOLS) Pedroni (2000) tarafından geliştirilmiştir. Bu modelde birimler arasında bağımlılığın olmadığı kabul edilmektedir. Hata terimleri durağandır. Bu durumda bağımlı değişken birinci dereceden durağan olduğunda, bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında uzun dönemli ilişki vardır. Bu tahmin yönteminde ilk aşamada her bir yatay birim için FMOLS tahmincisi ile tahmin yapılmaktadır. Sonrasında her bir yatay kesite ait FMOLS tahmininden elde edilen uzun dönem katsayıların ortalaması alınmaktadır. Grup ortalama panel FMOLS tahmininde yer alan t istatistiği ise; her bir yatay kesit için FMOLS tahmini ile elde edilen uzun dönem katsayılarına ait t istatistikleri hesaplanmaktadır (Nazlıoğlu, 2010:99).

Pedroni tarafından geliştirilen panel DOLS modelinde aşağıdaki regresyon modeli kullanılmaktadır:

$$y_{it} = \alpha_i + \beta x_{it} + \sum_{k=-K_1}^{K_2} \gamma_{ik} \Delta x_{it} + \mu_{it}$$

K_{i0} gecikme sayısını ifade etmektedir. Ayrıca yatay birimler arasında bağımlılığın olmadığı kabul edilmektedir. Uzun dönem katsayı belirlenirken öncelikle yukarıda belirtilen regresyon her bir birim için belirlenmektedir. Sonrasında her bir yatay kesite ait DOLS tahmin vektörlerinin aritmetik ortalaması alınarak panel eşbütünleşme katsayısı elde edilir. Monte Carlo Simülasyonu' na göre örneklem boyutu küçük olması halinde FMOLS yönteminde yanlış sonuçlara ulaşılabilir. FMOLS ve DOLS yönteminin her ikisi de birimler arasında yatay kesit bağımlılığını dikkate almamaktadır (Nazlıoğlu, 2010: 100-101).

3.4. UYGULAMA SONUÇLARI

Bu kısımda kadın istihdamı ile büyüme arasında uzun dönemli ilişkiyi tespit etmek için 3 aşamalı bir yöntem belirlenmiştir. İlk aşamada kadın istihdamı ve büyüme serileriyle kurulacak regresyonda sahte regresyon problemiyle karşılaşmamak için her iki seriye de durağanlık analizleri yapılacaktır. Serilerin durağanlık analizleri için, panel verilere sahip çalışmalarda sıklıkla kullanılan LLC, IPS VE Breitung birim kök testlerine başvurulacaktır. Bütün serilerin düzey değerlerde durağan olmaması halinde birinci farkları alınarak tekrar birim kök testi yapılacaktır. Bu işlem bütün serilerin durağanlığı sağlanana kadar devam edecektir. Büyüme ve kadın istihdamı serilerinin aynı düzeyde durağan olduklarının belirlenmesinin ardından ikinci aşamaya geçilecektir. Bu aşamada seriler arasında uzun dönemli ilişkinin bulunup bulunmadığı araştırılacaktır. Seriler arasında uzun dönemli ilişkiyi belirlemek için bu çalışmada pedroni panel koentegrasyon ve kao panel koentegrasyon testlerine başvurulacaktır. Teorik kısımda da ayrıntılı bir şekilde belirtildiği gibi ilk iki aşama seriler arasında uzun dönemli ilişkinin bulunup bulunmadığı hakkında bilgi elde etmek ve bu ilişkinin sahte olmadığı kanısına ulaşmak için yapılan önsel testlerdir. Bu önsel testler sonucunda değişkenler arasında uzun dönemli gerçek bir ilişkinin bulunduğu kanısına ulaşılması halinde uzun dönem katsayı tahmini yapılacaktır. Uzun dönemli katsayı tahmini için kullanılan FMOLS ve DOLS yöntemleri yardımıyla kadın istihdamının büyüme üzerindeki uzun dönemli etkisi ve bu etkinin yönü ve şiddeti hakkında bilgi sahibi olunacaktır. Büyüme ve kadın istihdamı arasında uzun dönemli ilişkiyi belirlemek için uygulanacak 3 aşamadan oluşan bu yöntem yüksek orta gelir seviyesine sahip ülkeler grubu için ayrı, düşük gelir grubuna sahip ülkeler için ayrı ayrı yürütülecektir. Böylece

panel birimleri gelir düzeyleri bakımından homojenlik sağlanmış olacak ve her iki ülke grubu için ayrı sonuçlar elde edilerek karşılaştırma yapma imkânı doğmuş olacaktır.

3.4.1. Üst Orta Gelir Düzeyine Sahip Ülke Grupları İçin Birim Kök Test Sonuçlarına İlişkin Bulgular

Makroekonomik seriler genellikle durağan olmayan serilerdir. Birim kök taşıyan serilerin ortalamaları, varyansları ve kovaryansları zaman içinde değişim gösterecek, t istatistikleri yanlış sonuçlar verebilecektir. Bu durum ise sahte regresyon sorununa yol açacaktır.

Tablo 3.1: Üst Orta Gelir Düzeyine Sahip Ülke Grupları İçin Birim Kök Test Sonuçları(Düzey Değerler İle)

Birim Kök Testleri	Sabit				Sabit ve Trendli			
	LOG(GSYH)							
	Test I(0)	İstatistiği	Olasılık I(0)	Değeri	Test I(0)	İstatistiği	Olasılık I(0)	Değeri
Levin, Lin ve Chu	-0.86007		0.1949		-9.88772		0.0000	
Breitung					-0.05281		0.4789	
Im, Pesaran ve Shin	1.28018		0.8998		-8.32931		0.0000	
	LOG(KADIN İSTİHDAMI)							
Levin, Lin ve Chu	-3.56874		0.0002		1.01643		0.8453	
Breitung					2.08432		0.9814	
Im, Pesaran ve Shin	-1.04327		0.1484		0.74953		0.7732	

*: Eviews 9 paket programı yardımı ile oluşturulmuştur. Gecikme uzunluğu Akaike bilgi kriterine göre 0 ile 5 arasında alınmıştır. LLC birim kök testinde KernelBarlett metodu kullanılmış ve bant genişliği Newey-West yöntemiyle belirlenmiştir.

Tablo 3.1’de üst orta gelir düzeyine sahip ülkelerin büyüme ve kadın istihdamı serilerinin düzey değerlerde birim kök taşıyıp taşımadığını araştırmak için uygulanan birim kök test sonuçları verilmiştir. Her üç test için de t istatistiği değerinden elde edilen olasılık değerinin 0,05’ten büyük olması H_0 (Seriler birim kök içermektedir. Durağan değildir.) hipotezinin kabul edilmesine neden olurken; olasılık değerinin 0,05’ten küçük olması $H_{Alternatif}$ (Seriler birim kök içermemektedir. Durağandır.) hipotezinin kabul edilmesine neden olmaktadır. Bu durumda bütün yatay kesitlerin homojen olduğunu varsayan LLC birim kök testine göre GSYH serisi sabit terimde olasılık değerinin 0,05’ten büyük olması H_0 hipotezinin reddedilememesine neden olmaktadır. Ancak

GSYH serisinin düzey değerlerde sabit ve trendli teriminde bütün yatay kesitlerin homojen olduğunu kabul eden LLC birim kök testine göre ve bütün yatay kesitlerin heterojen olduğunu kabul eden IPS birim kök testine göre olasılık değerinin 0,05'ten küçük olması H_0 hipotezinin reddedilerek $H_{\text{Alternatif}}$ hipotezinin kabul edilmesini sağlamıştır. Ancak Breitung birim kök testi sadece sabit ve trendli terim için sonuç vermektedir. Breitung birim kök testi ile düzey değerlerde GSYH serisinin birim kök içerdiği kanısına ulaşılmıştır.

Üst orta gelir düzeyine sahip ülkelerin kadın istihdamı serisi ise, bütün yatay kesitlerin homojen olduğunu varsayan LLC birim kök testinin sabit teriminde durağan olduğu kabul edilmiştir. Ancak LLC testinin sabit ve trendli terimine göre, istihdamı serisinin düzey değerinde birim kök taşıdığı kabul edilmiştir. Kadın istihdamı Breitung birim kök testine göre ve bütün yatay kesitlerin heterojen olduğunu kabul eden IPS birim kök testine göre sabit terimde ve sabit ve trendli terime göre düzey değerinde birim kök içermektedir. Durağan değildir.

Sonuç olarak, GSYH ve kadın istihdamı serisi düzey değerlerinde uygulanan tüm birim kök testlerine göre sabit ve sabit-trendli terimine göre durağanlık sağlanamadığı kanısına ulaşılmıştır. Bu serilerin düzey değerlerinde uygulanan tüm birim kök testleri için durağan olmadıkları birim kök içerdikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Durağanlığı sağlanamayan serilere fark alma işlemi uygulanarak durağanlık sağlanabilecektir. Böylece serilerin durağanlığı sağlandıktan sonra varyansları ve kovaryansları zamanla değişim göstermeyecektir. Serilerin birinci farkları alınması halinde durağanlık sağlanıyorsa, bu serilere birinci dereceden entegre veya birinci dereceden bütünleşik seriler denir ve $I(1)$ şeklinde gösterilir. Birinci farklarında da durağanlık sağlanamayan serilere ikinci kez fark alma işlemi uygulandıktan sonra, durağanlık sağlanması halinde bu seriler ikinci dereceden entegre veya ikinci dereceden bütünleşik seriler haline gelir ve $I(2)$ olarak gösterilir.

Tablo 3.2: Üst Orta Gelir Düzeyine Sahip Ülke Grupları İçin Birim Kök Test Sonuçları(Birinci Fark Değerleri İle)

Birim Kök Testleri	Sabit		Sabit ve Trendli	
	LOG(GSYH)			
	Test İstatistiği I(1)	Olasılık Değeri I(1)	Test İstatistiği I(1)	Olasılık Değeri I(1)
Levin, Lin ve Chu	-10.1874	0.0000	-6.47975	0.0000
Breitung			-3.59469	0.0002
Im, Pesaran ve Shin	-6.37805	0.0000	-3.91383	0.0000
	LOG(KADIN İSTİHDAMI)			
Levin, Lin ve Chu	-6.89272	0.0000	-6.12565	0.0000
Breitung			-4.67045	0.0000
Im, Pesaran ve Shin	-9.10878	0.0000	-9.07739	0.0000

*: Eviews 9 paket programı yardımı ile oluşturulmuştur. Gecikme uzunluğu schwarz bilgi kriterine göre 0 ile 1 arasında alınmıştır. LLC birim kök testinde KernelBarlett metodu kullanılmış ve bant genişliği Newey-West yöntemiyle belirlenmiştir.

Üst orta gelir düzeyine sahip ülkelerin kadın istihdamı ile GSYH değerinde düzey değerlerde uygulanan tüm birim kök test sonuçlarına göre, durağanlık sağlanamaması üzerine aynı serilerin birinci farkları alınarak tekrar birim kök testlerine tabi tutulmuş, birinci farklar ile elde edilen birim kök sonuçları tablo 3.2’de verilmiştir.

Bütün yatay birimlerin homojen olduğunu kabul eden LLC birim kök testine göre, GSYH ve kadın istihdamı serisinin birinci farkında sabit ve sabit ve trendli terimlerinin olasılık değerleri 0.05’ten küçüktür. Bu durumda H_0 (Seriler birim kök içermektedir. Durağandır.) hipotezi reddedilmiştir. Breitung birim kök testine göre, GSYH ve kadın istihdamı serileri düzey değerlerinde durağanlık göstermezken birinci farkları alındığında durağanlık göstermektedir. Panel verileri meydana getiren bütün yatay kesit birimlerini heterojen kabul eden IPS birim kök testine göre, GSYH ve kadın istihdamı birinci farkları alındığında sabit ve sabit ve trendli terimlerinde durağanlık göstermektedir.

Sonuç olarak GSYH ve kadın istihdamı düzey değerlerde uygulanan tüm birim kök testlerine göre, durağanlık göstermezken; birinci farkları alındığında seriler durağanlaşmıştır. Her iki seride yatay birimleri hmojen kabul eden LLC birim kök testinin sabit ve sabit-trendli terimine göre, Breitung birim kök testine göre ve bütün birimleri heterojen kabul eden IPS birim kök testinin sabit ve sabit-trendli terimine göre,

birim kök taşımadıkları diğer bir ifade ile serilerin birinci farklarında durağanlaştıkları tespit edilmiştir. Buna göre seriler birinci dereceden eşbütünleşiktir.

3.4.2. Üst Orta Gelir Düzeyine Sahip Ülkeler İçin Koentegrasyon Test Sonuçlarına İlişkin Bulgular

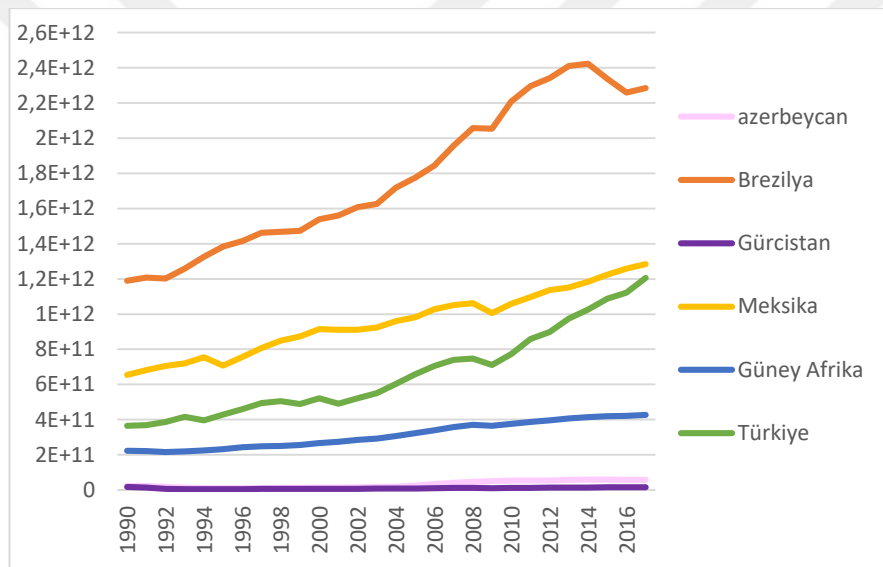
Seriler arasında uzun dönemli ilişkinin tespiti amacıyla kullanılan koentegrasyon testi, düzey değerlerinde birim kök taşıyan değişkenlerin doğrusal birleşimlerinin, uzun dönemde uygun gecikme uzunluklarının eşit olmasını, değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkinin modellenmesini ve tahmin edilmesini içermektedir. Değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin bulunması halinde, seriler arasında koentegrasyon bir ilişkinin bulunduğu söz edilebilir. Birim kök taşıyan serilerin birbirleri ile bağlanıma tabi tutulması halinde, düzmece bağlanım sorunu ile karşılaşılabilir. Fakat, aynı dereceden entegre seriler ortak bir eğilim içerisinde olabilirler. Bu durumda bu seriler birbirleri ile regrese edilmesi halinde, sahte regresyon ortadan kalkacaktır. İlk aşamada 3 farklı birim kök testi ile GSYH ve kadın istihdamı serilerinin düzey değerlerde tüm birim kök testleri için durağan olmadıkları fakat, birinci dereceden entegre $I(1)$ oldukları belirlenmiştir. Serilerin birinci dereceden entegre olması, bu seriler ile eş bütünleşme ilişkini belirlemek için kurulacak regresyonun sahte regreyon sorunu taşımayacağını; aralarındaki ilişkinin gerçek olabileceğini göstermektedir.

GSYH ile kadın istihdamı arasındaki uzun dönemli ilişkinin bulunup bulunmadığı, Pedroni panel koentegrasyon testi ve Kao panel koentegrasyon testi yardımıyla incelenecektir. Ancak serilerin ayrı ayrı ve grup halinde oluşturulmuş grafiklerine bakarak seriler arasında uzun dönemli birlikte hareketin bulunup bulunmadığı hakkında bir işaret olabilecektir.

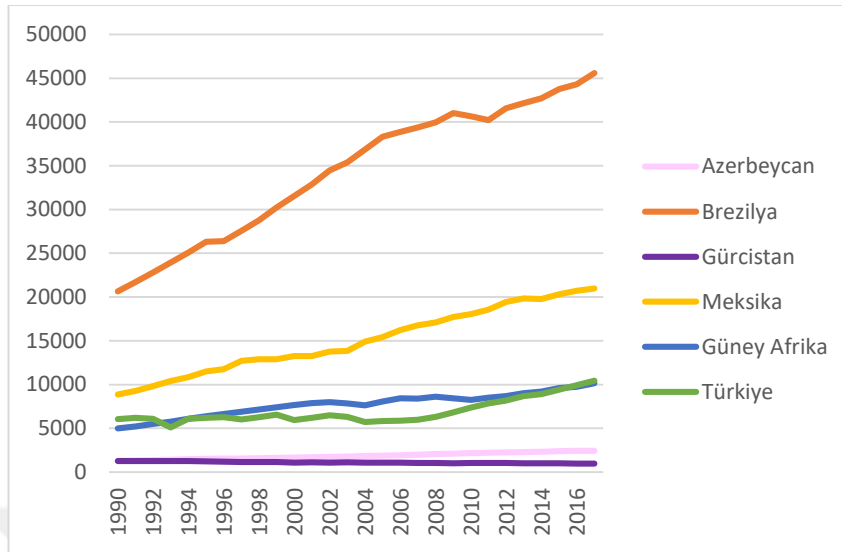
Şekil 3.1’de üst orta gelir düzeyine sahip 6 ülkenin sabit dolar cinsinden GSYH rakamları, şekil 3.2’de ise üst orta gelir düzeyine sahip altı ülkenin kadın istihdam sayıları yer almaktadır. Her iki seri birlikte değerlendirildiğinde, ülkelerin kadın istihdam ve GSYH değerlerinin birlikte hareket ettiği gözlemlenmiştir. Brezilya’nın 2014 yılından sonra GSYH oranının da bir düşüş gözlemlenmesine karşılık Brezilya’nın kadın istihdamı ve GSYH serileri artan trende sahiptir. Ayrıca Brezilya çalışma kapsamında yer alan üst orta gelir düzeyine sahip ülkeler arasında en fazla kadın

istihdamına ve en fazla GSYH'ye sahip ülkedir. Azerbaycan ile Gürcistan'ın GSYH ve kadın istihdam oranları da benzerlik göstermektedir. Seçilmiş ülkeler içerisinde, ikinci en yüksek GSYH ve kadın istihdam oranlarına sahip Meksika'da ise, her iki seride artma eğilimine sahiptir. Türkiye, Güney Afrika'dan oldukça fazla GSYH'ya sahip olmasına karşılık Türkiye'nin kadın istihdam sayısı ile Güney Afrika'nın kadın istihdam sayısı birbirlerine oldukça yakındır. Grafik yorumları, koentegre ilişki hakkında önsel bir bilgi sağlasa da değişkenler arasındaki uzun dönemli (koentegre) ilişkinin tespiti ekonometrik modellerle kanıtlanmalıdır.

Şekil 3.1: Üst Orta Gelir Düzeyine Sahip Altı Ülkenin Sabit Dolar Cinsinden GSYH Rakamları

Şekil 3.2: Üst Orta Gelir Düzeyine Sahip Altı Ülkenin Kadın İstihdam Sayıları

Kadın istihdamı ile GSYH arasında uzun dönemli bir ilişkinin bulunup bulunmadığını belirlemek için uygulanan Pedroni panel koentegrasyon testi ve Kao panel koentegrasyon testi sonuçları tablo 3.3’de verilmiştir.

Tablo 3.3: Üst Orta Gelir Düzeyine Sahip Ülkeler İçin Pedroni Panel Koentegrasyon ve Kao Panel Koentegrasyon Test Sonuçları

Model: $GSYH_{it} = \alpha_{it} + \beta_{it}kadmistihdam_{it} + \mu_{it}$				
Pedroni Panel Kontegrasyon Testi				
Panel testleri (withindimension)	Sabitli Terim		Sabitli ve Trendli Terim	
	Test İstatistiği	Olasılık Değeri	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
Panel v-istatistiği	0.325002	0.3726	-0.675664	0.7504
Panel p-istatistiği	-0.732252	0.2320	0.053338	0.5213
Panel t-istatistiği (Parametrik olmayan)	-1.678033	0.0467	-2.791815	0.0026
Panel t-istatistiği (Parametrik)	-2.192621	0.0142	-5.972631	0.0000
Grup testleri (between-dimension)				
Grup p-istatistiği	0.209324	0.5829	0.810850	0.7913
Grup t-istatistiği (parametrik olmayan)	-1.493607	0.0676	-0.740758	0.2294
Grup t-istatistiği (parametrik)	-3.732644	0.0001	-3.700692	0.0001
Kao Panel Koentegrasyon Testi (Sabitli Terim)				
	Test İstatistiği		Olasılık Değeri	
ADF t-istatistik	-1.688149		0.0457	

*: pedronikoentegrasyon ve kaokoentegrasyon testinde schwarz bilgi kriterine başvurulmuştur. pedronikoentegrasyon testinde maksimum gecikme sayısı 6 olarak belirlenirken; kaokoentegrasyon testinde 4 gecikme belirlenmiştir. KernelBarlett metodu ve bant genişliğinde Newey West yöntemi kullanılmıştır.

Pedroni panel koentegrasyon testi ile artık tabanlı 7 adet test istatistiği bulunmaktadır. bu testlerden dördü panel 3'ü grup testleridir. Pedroni panel koentegrasyon testi ve Kao panel koentegrasyon testi için H_0 değişkenler arasında ilişki yoktur şeklinde tanımlanmışken; alternatif hipotez değişkenler arasında ilişki vardır şeklinde tanımlanmıştır. Panel v istatistiğinin olasılık değerinin 0.05'ten büyük olması H_0 hipotezinin reddedilememesine neden olmaktadır. Bu test istatistiğine göre değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki yoktur. Benzer şekilde panel p istatistiğinin sabit terim ve sabit-trendli teriminde olasılık değerinin 0.05'ten büyük olması bu test istatistiğine göre değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin bulunmadığını göstermektedir. Ancak parametrik olmayan ve parametrik olan panel t istatistiğinin, hem sabit hem de sabit-trendli terimine göre %95 önem düzeyinde değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmaktadır. Pedronikoentegrasyon testi içerisinde yer alan grup test istatistikleri incelendiğinde; grup p istatistiğine göre sabit ve sabit-trendli terimine göre değişkenler arasında uzun dönemli ilişki yoktur. Parametrik olmayan grup

t istatistiğinin sabit terimine göre %10 anlamlılık düzeyinde değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki bulunurken; sabit-trendli terimine göre değişkenler arasında uzun dönemli ilişki bulunmamaktadır. Ancak parametrik grup t istatistiğine göre hem sabit hem de sabit-trendli terimine göre değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmaktadır. Ayrıca Kao panel koentegrasyon testinin olasılık değerinin 0.05'ten küçük olması da GSYH ile kadın istihdamı arasında uzun dönemli bir ilişkinin bulunduğunu kanıtlamaktadır.

Sonuç olarak; pedroni panel koentegrasyon testlerine göre ve Kao panel koentegrasyon testlerine göre, toplamda 7 test istatistiğine göre değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin bulunabileceği kanısına ulaşılmıştır.

Kadın istihdamı ile GSYH arasında uzun dönemli ilişkiyi belirlemek için ilk aşamada serilere birim kök testi uygulanmıştır. Birim kök testi sonucunda, serilerin birinci dereceden entegre seriler oldukları belirlenmiştir. Serilerin birinci dereceden entegre olması aralarında kurulacak regresyonun sahte bir ilişkiden ziyade, ortak bir eğilim taşıyacakları kanısını beraberinde getirmiştir. İkinci aşama da ise seriler arasında uzun dönemli gerçek bir ilişkiyi belirlemek için pedronikoentegrasyon testi ve Kaokoentegrasyon testi uygulanmıştır. Elde edilen test istatistiklerinin bir kısmı koentegrasyon ilişkinin varlığı konusunda önsel bir bilgi sunmaktadır. Uzun dönemli ilişkinin belirlenebilmesi amacıyla yürütülen ilk iki aşama seriler hakkında önsel bir bilgi sunmaktadır. Son aşamada ise Panel DOLS ve FMOLS yöntemleri ile katsayı tahmininde bulunulacaktır. Katsayı tahmini sonucunda kadın istihdamının GSYH üzerinde uzun dönemde etkisinin yönü ve şiddeti hakkında bilgi edinilmiş olacaktır. Ayrıca üst orta gelir düzeyine sahip araştırma kapsamı içerisinde yer alan altı ülkenin her birisi için de kadın istihdamının GSYH üzerindeki uzun dönemli etkisini belirlemek için her ülke için katsayı tahminleri elde edilerek ülkeler arasında karşılaştırma yapma imkânı sağlanmış olacaktır.

3.4.3. Üst Orta Gelir Düzeyine Sahip Ülkeler İçin Panel Uzun Dönem Katsayı Tahminine İlişkin Bulgular

Eş bütünleşme analizleri sonucunda seriler arasında uzun dönemli bir ilişkinin bulunduğu belirlenmiş ise bu ilişkinin yönü ve etkisinin belirlenmesi gerekmektedir. Üçüncü ve son aşamada GSYH üzerinde kadın istihdamının uzun dönemli etkisi

FMOLS ve DOLS tahmin yöntemleriyle belirlenecektir. Kadın istihdamının ve GSYH'nın birinci dereceden entegre seriler olması $I(1)$ ve değişkenler arasında uzun dönemli ilişki bulunması halinde modelin sıradan en küçük karelerle (OLS) tahmin edilmesi, tahmincilerin sapmasız, tutarsız ve etkinlik özelliklerinin kaybolmasına neden olacaktır. FMOLS ve DOLS yöntemleri ise OLS yönteminin karşılaştığı bu problemlerin üstesinden gelmektedir. çalışmanın uygulanacağı ampirik model şu şekilde oluşturulmuştur:

$$GSYH_{it} = \alpha_{it} + \beta_{it}(\text{kadın istihdamı}_{it}) + u_{it}$$

$$i=1990,1991,1992,...2017$$

$$t= \text{Azerbaycan, Brezilya, Gürcistan, Meksika, Güney Afrika, Türkiye}$$

yukarıda tanımlanan ampirik modelin β_{it} katsayısının pozitif ve istatistiki açıdan anlamlı olması üst orta gelir düzeyine sahip çalışma kapsamında yer alan ülkeler için kadın istihdamının GSYH üzerinde etkili olduğunu göstermektedir.

Tablo 3.4: Üst Orta Gelir Düzeyine Sahip Ülkeler İçin Panel Uzun Dönem Katsayı Sonuçları

Model: $GSYH_{it} = \alpha_{it} + \beta_{it} \text{Kadın İstihdamı}_{it} + \mu_{it}$						
	Grup Ortalama FMOLS			Grup Ortalama DOLS		
Ülkeler	Katsayı (β_{it})	Test İstatistiği	Olasılık Değeri	Katsayı (β_{it})	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
Panel	1.321825	6.252085	0.0000	1.470745	4.838096	0.0000
Azerbaycan	3.187286	258.3290	0.0000	3.155133	65.38014	0.0000
Brezilya	2.692657	232.7142	0.0000	2.652920	151.8228	0.0000
Gürcistan	3.281875	114.9157	0.0000	3.296492	70.15265	0.0000
Meksika	2.862130	169.8829	0.0000	2.805840	79.75848	0.0000
Güney Afrika	2.950189	293.3459	0.0000	2.933829	235.0718	0.0000
Türkiye	3.084282	291.7863	0.0000	3.090061	276.8813	0.0000

Kadın istihdamının GSYH üzerindeki uzun dönemli etkisini belirlemek için uygulanan FMOLS ve DOLS katsayı tahmin yöntemleri sonuçları tablo 3.4'de verilmiştir. Tablo 3.4'de hem üst orta gelir düzeyine sahip ülkeler bazında hem de çalışma kapsamında yer alan her bir ülke için katsayı tahmin sonuçları yer almaktadır. FMOLS ve DOLS katsayı tahminlerinden elde sonuçlar karşılaştırıldığında her iki yöntem de hem panel hem de ülke bazında birbirini destekleyen sonuçlar ortaya koymuştur. Çalışmada kadın istihdamının ve GSYH serilerinin logaritmaları alınarak değerlendirildiği için katsayılar yüzdelik olarak yorumlanacaktır. Panel bazda

değerlendirildiğinde kadın istihdamında oluşabilecek %1'lik bir artış FMOLS tahminine göre GSYH'de %1.32; DOLS tahminine göre %1.47 artışa neden olacaktır. Azerbaycan'da kadın istihdamında oluşabilecek %1'lik artış GSYH'de FMOLS tahminine göre %3.18; DOLS tahminine göre %3.15 artışa neden olacaktır. Brezilya'da kadın istihdamında oluşabilecek %1'lik artış GSYH'da FMOLS tahminine göre %2.69; DOLS tahminine göre %2.65 artışa neden olacaktır. Gürcistan'da kadın istihdamında oluşabilecek %1'lik artış GSYH'da FMOLS tahminine göre %3.28; DOLS tahminine göre %3.29 artışa neden olacaktır. Meksika'da kadın istihdamında oluşabilecek %1'lik artış GSYH'da FMOLS tahminine göre %2.86; DOLS tahminine göre 2.80 artışa neden olacaktır. Güney Afrika'da kadın istihdamında oluşabilecek %1'lik artış GSYH'da FMOLS tahminine göre %2.95; DOLS tahminine göre 2.93 düzeyinde artışa neden olacaktır. Türkiye'de kadın istihdamında oluşabilecek %1'lik artış GSYH'da FMOLS tahminine göre %3.08; DOLS tahminine göre %3.09 düzeyinde artışa neden olacaktır.

Sonuç olarak üst orta gelir düzeyine sahip ülkelerde kadın istihdamı ile GSYH değerleri arasında uzun dönemli ilişkinin bulunup bulunmadığını belirlemek için 3 aşamadan oluşan bir yöntem belirlenmiştir. İlk aşamada kadın istihdamı ve GSYH serileri LLC, IPS ve Breitung birim kök testleri yardımıyla ayrı ayrı incelenerek serilerin durağanlıkları incelenmiştir. Birim kök test sonuçlarından elde edilen bulgulara göre; üst orta gelir düzeyine sahip ülkelerin kadın istihdamı ve GSYH serileri birinci dereceden eş bütünleşik I(1) serilerdir. Serilerin aynı düzeyden eş bütünleşik olması, bu iki serinin ortak bir eğilim içerisinde bulunduğunun ve birbirleri ile regrese edilmesi halinde düzmece bağlanım sorunun bulunmayacağının bir göstergesidir. Birinci aşamadan elde edilen bulgular ışığında ikinci aşamada, kadın istihdamı ile GSYH arasında pedronikoentegrasyon ve kaokoentegrasyon analizleri yardımıyla uzun dönemli ilişkinin varlığı araştırılmıştır. Bu iki koentegrasyon testleri ile elde edilen test istatistiklerinden bir kısmının seriler arasında uzun dönemli ilişki bulunduğunu belirtmesi üzerine; üst orta gelir düzeyine sahip ülkelerin kadın istidamı ve GSYH arasında uzun dönemli ilişkinin bulunduğu varsayılarak üçüncü ve son aşamaya geçilmiştir. Bu aşamada kadın istihdamının GSYH üzerinde hem panel hem de araştırma kapsamında yer alan ülkeler bazında FMOLS ve DOLS tahmin yöntemleri ile tahminde bulunulmuştur. Her iki katsayı tahmin yöntemlerinde de tutarlı sonuçlar elde

edilerek hem panel hem de ülke bazında kadın istihdamının GSYH üzerinde pozitif ve %99 önem düzeyine sahip bir etkisinin olduğu belirlenmiştir.

Çalışmanın ilerleyen aşamalarında yüksek-orta gelir düzeyine sahip ülkeler için uygulanan ekonometrik analizler düşük gelir düzeyine sahip ülkeler için de uygulanacaktır.

3.4.4. Düşük Gelir Düzeyine Sahip Ülkeler İçin Birim Kök Analizine İlişkin Bulgular

Düşük gelir düzeyine sahip ülkeler hakkında kadın istihdamının GSYH üzerinde etkisini belirleyebilmek için ilk aşamada sahte regresyon problemiyle karşılaşmamak adına birim kök analizi uygulanacaktır. Gine, Haiti, Madagaskar ve Nijer düşük gelir düzeyine sahip ülkeler arasında yer alan ve çalışma kapsamında yer alan ülkelerdir.

Tablo 3.5: Düşük Gelir Düzeyine Sahip Ülkeler İçin Birim Kök Testi Sonuçları (Düzy Değerler İle)

Birim Kök Testleri	Sabit		Sabit ve Trendli	
	LOG(GSYH)			
	Test İstatistiği I(0)	Olasılık Değeri I(0)	Test İstatistiği I(0)	Olasılık Değeri I(0)
Levin, Lin ve Chu	3.88404	0.9999	-0.24155	0.4046
Breitung			1.92390	0.9728
Im, Pesaran ve Shin	5.78651	1.0000	-0.12361	0.4508
	LOG(KADIN İSTİHDAMI)			
Levin, Lin ve Chu	7.82257	1.0000	-4.38394	0.0000
Breitung			-2.31744	0.0102
Im, Pesaran ve Shin	7.56387	1.0000	-4.68103	0.0000

*: Eviews 9 paket programı yardımı ile oluşturulmuştur. Gecikme uzunluğu Akaike bilgi kriterine göre 0 ile 5 arasında alınmıştır. LLC birim kök testinde KernelBarlett metodu kullanılmış ve bant genişliği Newey-West yöntemiyle belirlenmiştir.

Düşük gelir düzeyine sahip ülkelerin kadın istihdamı ve GSYH serilerinin düzey değerlerde durağanlık gösterip göstermediğini incelemek için uygulanan birim kök test sonuçları tablo 3.5'te verilmiştir. Hatırlanacağı üzere uygulanan üç birim kök testi için de H_0 “seriler birim kök taşımaktadır. Durağan değildir”; şeklinde tanımlanırken alternatif hipotez $H_{Alternatif}$ “seriler birim kök içermemektedir. Durağandır”

şeklinde tanımlanmaktadır. Olasılık değerlerinin 0,05'ten küçük olması H_0 hipotezinin reddedilmesine neden olmaktadır. Bütün yatay kesitlerin homojen olduğunu varsayan LLC birim kök testine göre GSYH düzey değerlerinde sabit ve sabit-trendli teriminde durağanlık göstermemektedir. Ancak LLC birim kök test sonuçlarına göre kadın istihdamı serisi düzey değerlerinde sabitli terimde durağanlık göstermezken; sabit-trendli teriminde durağanlık göstermektedir. Breitung birim kök testi sadece sabit-trendli terim için sonuç vermektedir. Dolayısıyla bu test istatistiğine göre; GSYH serisi düzey değerlerinde durağanlık göstermezken; kadın istihdamı serisi düzey değerlerinde durağanlık göstermektedir. Bütün yatay birimleri heterojen kabul eden IPS birim kök testine göre düzey değerlerinde GSYH sabit ve sabit-trendli teriminde durağanlık göstermemektedir. Ancak kadın istihdamı serisi düzey değerlerinde sabit terimde durağanlık göstermezken; sabit-trendli teriminde durağanlık göstermektedir.

Sonuç olarak her iki seri düzey değerlerinde eşbütünleşik olmadığı kanısına ulaşılmıştır. GSYH serisi uygulanan üç birim kök test sonuçlarına sabit ve sabit-trendli terimde birim kök içerirken; kadın istihdamı serisi sadece sabit-trendli terimde birim kök içermemektedir. Ancak kadın istihdamı serisi sabit terimde uygulanan üç birim kök test sonuçlarına göre birim kök içermektedir. Durağan değildir.

Düzyer değerlerde her iki seride birlikte durağanlık sağlanamaması üzerinde serilere fark alma işlemi uygulanarak birim kök analizleri tekrar uygulanacaktır.

Tablo 3.6: Düşük Gelir Düzeyine Sahip Ülkeler İçin Birim Kök Testi Sonuçları (Birinci Farklarla)

Birim Kök Testleri	Sabit			Sabit ve Trendli				
	LOG(GSYH)							
	Test I(1)	İstatistiği	Olasılık I(1)	Değeri	Test I(1)	İstatistiği	Olasılık I(1)	Değeri
Levin, Lin ve Chu	-7.63557		0.0000		-6.13277		0.0000	
Breitung					-6.22545		0.0000	
Im, Pesaran ve Shin	-7.43277		0.0000		-2.77431		0.0028	
	LOG(KADIN İSTİHDAMI)							
Levin, Lin ve Chu	-2.82828		0.0023		-4.92060		0.0000	
Breitung					-1.65914		0.0485	
Im, Pesaran ve Shin	-2.93768		0.0017		-5.09866		0.0000	

*: Gecikme uzunluğu Akaike bilgi kriterine göre 0 ile 8 arasında alınmıştır. LLC birim kök testinde KernelBarlett metodu kullanılmış ve bant genişliği Newey-West yöntemiyle belirlenmiştir.

Düşük gelir düzeyine sahip ülkelerin GSYH ve kadın istihdamı serilerinin düzey değerlerinde durağanlık sağlanamaması üzerine, serilerin birinci farkları alınarak tekrar birim kök testine tabi tutulmuştur. Birinci farklarla düşük gelir düzeyine sahip ülkelerin GSYH ve kadın istihdamı serilerinin birim kök test sonuçları tablo 3.6'da verilmiştir. Uygulanan üç farklı birim kök test sonuçlarına göre; bütün yatay kesitlerin homojen olduğu varsayan LLC birim kök testine göre GSYH ve kadın istihdamı serisi; sabit ve sabit-trendli terimde durağandır. Birim kök içermemektedir. Breitung birim kök testine göre; GSYH ve kadın istihdamı birim kök içermemektedir. Durağandır. Bütün yatay kesitlerin heterojen olduğunu varsayan IPS birim kök testine göre; GSYH ve kadın istihdamı serisi sabit ve sabit-trendli terimde birim kök içermemektedir. Durağandır.

Sonuç olarak uygulanan üç farklı birim kök test sonuçlarına göre düşük gelir grubunda yer alan ve çalışma kapsamında ele alınan 4 ülkenin GSYH ve kadın istihdam serileri birlikte ele alındığında düzey değerlerde durağanlık sağlanamazken, birinci farkları alındığında serilerde durağanlık sağlanmıştır. Seriler birinci dereceden eş bütünleşik serilerdir $I(1)$.

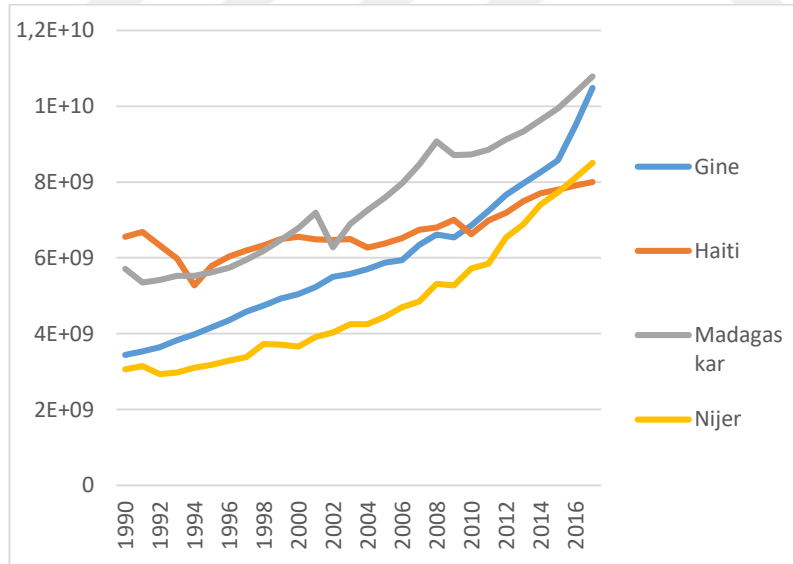
3.4.5. Düşük Gelir Düzeyine Sahip Ülkeler İçin Koentegrasyon Analizine İlişkin Bulgular

Aynı düzeyde durağanlığı sağlanan seriler ortak eğilim içerisinde bulunabilirler. Aynı düzeyden durağan serilerle kurulacak regresyon, sahte regresyon sorunu içermeyebilir. Bu durumda ikinci aşamada seriler arasında uzun dönemli ilişkinin bulunup bulunmadığının belirlenmesi için Panel pedroni ve panel Kaokoentegrasyon testleri uygulanacaktır. Seriler arasında ekonometrik analizlere geçmeden önce grafiklerle seriler arasında bir birlikteliğin bulunup bulunmadığı hakkında önsel bir bilgi edinilebilir. Şekil 3.3'de düşük gelir düzeyine sahip ve çalışma kapsamında yer alan Nijer, Madagaskar, Haiti ve Gine'nin 2010 sabit doları cinsinden GSYH değerleri yer almaktadır. Şekil 3.4'de ise aynı ülkelerin kadın istihdam sayıları yer almaktadır.

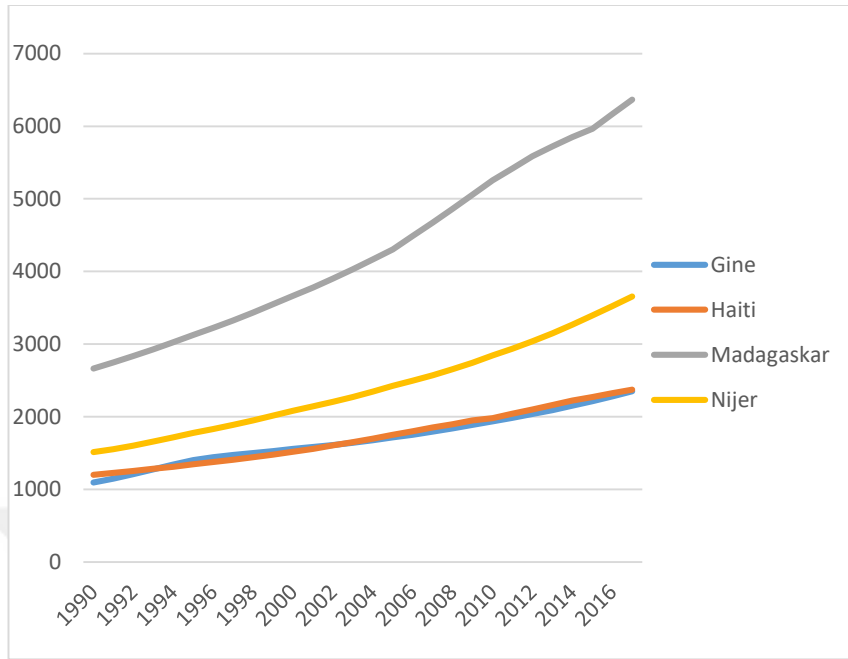
Her iki şekilde birlikte yorumlanacak olursa; çalışma kapsamında yer alan 4 ülke için de kadın istihdam ve GSYH değerlerinin ortak bir eğilim içerisinde yer aldığı görülmektedir. Her iki seri de 1990- 2017 yılları arasında artma eğilimi içerisinde.

Fakat kadın istihdam sayıları dalgalanma göstermeksizin artma eğiliminde olmasına karşılık GSYH genel olarak bir artış trendi içerisinde olsa da, yıllar itibariyle dalgalanmalar görülmektedir. Düşük gelir düzeyine sahip ülkeler içinde yer alan çalışma kapsamında yer alan ülkeler içerisinde Madagaskar en yüksek kadın istihdamına sahip ülke olmuştur. En düşük kadın istihdamına sahip ülke de Gine ve Haiti'dir. İki ülkenin kadın istihdam sayıları birbirine oldukça yakın bir seyir izlemektedir. Özellikle son yıllarda en yüksek GSYH'ye sahip ülke yine Madagaskar'dır. Buna karşılık özellikle 2010 yılından sonra en yüksek GSYH'ye sahip ülke Gine'dir. Nijer 4 ülke içerisinde en yüksek kadın istihdamına sahip ikinci ülke olurken, 1990 ile 2015 yılları arasında en düşük GSYH'ye sahip ülke olmuştur. Yapılan grafik yorumlarına göre incelenen ülkelerde GSYH ve kadın istihdamları arasında ortak bir eğilim bulunduğu hakkında önsel bir kanıya ulaşılmıştır. Fakat uygulanacak ekonometrik modeller uzun dönemli ilişki konusunda daha doğru ve ayrıntılı bilgiler ortaya koyacaktır.

Şekil 3.3: Düşük Gelir Düzeyine Sahip Dört Ülkenin Sabit Dolar Cinsinden GSYH Rakamları

Şekil 3.4: Düşük Gelir Düzeyine Sahip Dört Ülkenin Kadın İstihdam Sayıları

Düşük gelir düzeyine sahip ülkelerin GSYH ve kadın istihdamları arasında uzun dönemli bir ilişkinin bulunup bulunmadığını belirlemek için Pedroni panel koentegrasyon testi ve Kao panel Koentegrasyon testi uygulanmıştır. Hatırlanacağı üzere pedroni panel koentegrasyon testi ile değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin tespiti için 7 farklı test istatistiği elde edilmektedir. Artık tabanlı, yedi farklı test istatistiklerinin 4'ü panel 3'ü grup içi istatistiklerdir.

Tablo 3.7'de düşük gelir düzeyine sahip ülkelerde GSYH ile kadın istihdamı arasında uzun dönemli ilişkiyi belirlemek için uygulanan pedroni panel koentegrasyon testleri ve Kao panel koentegrasyon testleri verilmiştir.

Tablo 3.7: Düşük Gelir Düzeyine Sahip Ülkelerin Pedroni Panel Koentegrasyon Testleri ve Kao Panel Koentegrasyon Test Sonuçları

Model: $GSYH_{it} = \alpha_{it} + \beta_{it}kadmistihdam_{it} + \mu_{it}$				
Pedroni Panel Koentegrasyon Testi				
Panel testleri (withindimension)	Sabitli Terim		Sabitli ve Trendli Terim	
	Test İstatistiği	Olasılık Değeri	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
Panel v-istatistiği	1.904491	0.0284	0.754465	0.2253
Panel p-istatistiği	-1.810211	0.0351	-0.342527	0.3660
Panel t-istatistiği (Parametrik olmayan)	-2.497022	0.0063	-1.360084	0.0869
Panel t-istatistiği (Parametrik)	-2.412461	0.0079	-2.284621	0.0112
Grup testleri (between-dimension)				
Grup p-istatistiği	-0.994845	0.1599	0.835476	0.7983
Grup t-istatistiği (parametrik olmayan)	-2.452080	0.0071	-0.176901	0.4298
Grup t-istatistiği (parametrik)	-2.233817	0.0127	-1.204404	0.1142
Kao Panel Koentegrasyon Testi (Sabitli Terim)				
	Test İstatistiği		Olasılık Değeri	
ADF t-istatistik	1.738807		0.0410	

*: pedronikoentegrasyon ve kaokoentegrasyon testinde schwarz bilgi kriterine başvurulmuştur. pedronikoentegrasyon testinde maksimum gecikme sayısı 6 olarak belirlenirken; kaokoentegrasyon testinde 4 gecikme belirlenmiştir. KernelBarlett metodu ve bant genişliğinde Newey West yöntemi kullanılmıştır.

Panel v test istatistiğinin sabitli terimde olasılık değerinin 0.05'ten küçük olması bu test istatistiğine göre GSYH ve kadın istihdamı arasında uzun dönemli bir ilişkinin bulunduğunu göstermektedir. Fakat aynı test istatistiğinin sabitli terim ve trendli terimine göre ise GSYH ile kadın istihdamı arasında uzun dönemli bir ilişki yoktur. Aynı şekilde panel p istatistiğinin sabitli terimine göre seriler arasında uzun dönemli bir ilişki mevcutken; sabitli ve trendli terimine göre değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmamaktadır. Parametrik olmayan panel t istatistiğine göre sabitli terimde %1 anlamlılık düzeyinde değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki bulunurken; sabitli ve trendli terimine göre değişkenler arasında %10 anlamlılık düzeyinde uzun dönemli bir ilişki bulunmaktadır. Ancak parametrik panel t istatistiğinin hem sabitli hem de sabitli ve trendli terimine göre değişkenler arasında %1 anlamlılık düzeyinde uzun dönemli bir ilişki bulunmaktadır. Grup p istatistiğine göre hem sabitli terime göre hem de sabitli ve trendli terime göre GSYH ile kadın istihdamı arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmamaktadır. Buna karşılık hem parametrik olmayan grup t

istatistiğine göre hem de parametrik olan grup t istatistiğine göre sabitli terimde değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki tespit edilmişken; her iki test istatistiğinin sabitli ve trendli terimine göre değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmamaktadır. Kao panel koentegrasyon testi ile üretilen ADF t istatistiğinin olasılık değerinin 0.05'ten küçük olması H_0 (Değişkenler arasında uzun dönemli ilişki yoktur.) hipotezinin reddedilmesine neden olmaktadır. Bu durumda Kao panel koentegrasyon testine göre düşük gelir düzeylerine sahip ülke gruplarında GSYH ile kadın istihdamı arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmaktadır.

Sonuç olarak Pedroni Panel Koentegrasyon testi ile elde edilen 14 test istatistiğinden 7'sine göre ve Kao Panel Koentegrasyon testine göre düşük gelir düzeylerine sahip ülke grupları içerisinde yer alan ve çalışma kapsamında bulunan 4 ülkenin GSYH ve kadın istihdam düzeyleri arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmaktadır. Çalışmada da yapılan koentegrasyon analizleri ışığında, uzun dönemli ilişkinin bulunduğu kabul edilerek üçüncü ve son aşamaya geçilmiştir. Üçüncü aşamada kadın istihdamının düşük gelir düzeyine sahip ülkelerin GSYH'sı üzerinde nasıl bir etkisinin olduğu araştırılacaktır.

3.4.6. Düşük Gelir Düzeyine Sahip Ülkeler İçin Panel Uzun Dönem Katsayı Tahminine İlişkin Bulgular

Bundan önceki yürütülen ilk iki aşama düşük gelir düzeyine sahip ülkelerde GSYH ve kadın istihdamı arasında uzun dönemde gerçek bir ilişkinin tespit edilmesine yönelik önsel bir süreçtir. İlk iki aşamada elde edilen sonuçlara göre GSYH ve kadın istihdamı birinci dereceden entegre serilerdir $I(1)$ ve bu seriler arasında uzun dönemde gerçek bir ilişki bulunmaktadır. Bu aşamada ise kadın istihdamının söz konusu ülkelerin GSYH değerleri üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisinin bulunup bulunmadığı araştırılacaktır. Düşük gelirli ülkelerde kadın istihdamının GSYH üzerindeki etkisini belirlemek için FMOLS ve DOLS katsayı tahmin yöntemlerine başvurulmuştur. Katsayı tahmini için oluşturulan ampirik model şu şekilde belirlenmiştir:

$$GSYH_{it} = \alpha_{it} + \beta_{it}(kadın\ istihdamı_{it}) + u_{it}$$

$$i=1990,1991,1992,...2017$$

$$t= \text{Gine, Haiti, Madagaskar, Nijer}$$

β_{it} katsayısının her bir ülke için ve ülke grupları için pozitif ve anlamlı olması kadın istihdamının GSYH üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisinin olduğunu gösterecektir. FMOLS ve DOLS katsayı tahmin yöntemleri ile hem düşük gelir düzeyine sahip ülkeler panel bazda hem de bu ülke grubu içinde yer alan ülkeler için ayrı olarak yürütülecektir.

Tablo 3.8’de kadın istihdamının GSYH üzerinde etkisini belirlemek için uygulanan FMOLS ve DOLS tahmin sonuçları hem panel hem de ülkeler bazında verilmiştir.

Tablo 3.8:Düşük Gelir Düzeyine Sahip Ülkeler İçin Panel Uzun Dönem Katsayı Tahmin Sonuçları

Model: $GSYH_{it} = \alpha_{it} + \beta_{it} \text{ Kadın İstihdamı}_{it} + \mu_{it}$						
	Grup Ortalama FMOLS			Grup Ortalama DOLS		
Ülkeler	Katsayı (β_{it})	Test İstatistiği	Olasılık Değeri	Katsayı (β_{it})	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
Panel	1.004699	14.96279	0.0000	0.948883	15.56898	0.0000
Gine	3.020034	243.1517	0.0000	2.980284	94.12472	0.0000
Haiti	3.043787	130.9323	0.0000	3.123374	12.33549	0.0000
Madagaskar	2.722374	143.9273	0.0000	2.561474	20.57796	0.0000
Nijer	2.867482	174.1057	0.0000	2.963210	10.23613	0.0000

Tablo 3.8’de yer alan hem panel hem de ülkeler bazında elde edilen FMOLS ve DOLS katsayı tahmin sonuçlarının birbirleri ile tutarlı sonuçlar verdikleri görülmüştür. Katsayı tahmin sonuçlarına göre hem düşük gelir düzeyine sahip ülke grupları (panel) bazında hem de her bir ülke için kadın istihdamının GSYH üzerinde pozitif ve istatistiki açıdan anlamlı bir etkisi bulunmaktadır. Panel olarak incelendiğinde kadın istihdamında oluşabilecek %1’lik bir artış GSYH üzerinde FMOLS tahminine göre %1.004; DOLS tahminine göre %0.94 düzeyinde bir artışa neden olacaktır. Gine’de kadın istihdamında oluşabilecek %1’lik bir artış GSYH üzerinde FMOLS tahminine göre %3.020; DOLS tahminine göre %2.98 düzeyinde bir artışa neden olacaktır. Haiti’de kadın istihdamında meydana gelebilecek %1’lik artış GSYH üzerinde FMOLS tahminine göre %3.04; DOLS tahminine göre %3.12 düzeyinde bir artışa yol açacaktır. Madagaskar’da kadın istihdamında meydana gelebilecek %1 düzeyinde bir artış GSYH üzerinde FMOLS tahminine göre %2.72; DOLS tahminine göre %2.56 düzeyinde bir artışa neden olacaktır. Nijer’de kadın istihdamında meydana gelebilecek %1 düzeyinde bir artış GSYH üzerinde FMOLS tahminine göre %2.86; DOLS tahminine göre 2.96 düzeyinde bir artışa neden olacaktır.

Sonuç olarak; düşük gelir düzeyine sahip ülkelerde kadın istihdamının GSYH üzerinde uzun dönemde etkisinin bulunup bulunmadığını belirlemek için 3 aşamadan oluşan bir süreç belirlenmiştir. İlk aşamada GSYH ile kadın istihdamının ortak bir eğilim içerisinde bulunup bulunmadığını belirlemek için birim kök analizi yapılmıştır. Birim kök testleri sonucunda düzey değerlerde serilerde durağanlık sağlanamamasına karşılık; serilerin birinci farkları alındığında durağanlık sağlanmıştır. Bu durumda GSYH ve kadın istihdamı çalışma kapsamında yer alan düşük gelirli ülkeler için birinci dereceden entegre seriler olduğu söylenebilir. İkinci aşamada ise GSYH ile kadın istihdamı arasında gerçek bir uzun dönemli ilişkiyi belirlemek için Pedroni panel koentegrasyon analizi ve Kao panel koentegrasyon analizi uygulanmıştır. Bu analizlerden elde edilen test istatistiklerinin çoğunluğunun GSYH ile kadın istihdamı arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu kanıtlaması üzerine, bu çalışmada da düşük gelirli ülkelerde GSYH ile kadın istihdamı arasında uzun dönemli bir ilişkinin bulunduğu kabul edilmiştir. Üçüncü ve son aşamada FMOLS ve DOLS katsayı tahmin yöntemleri ile kadın istihdamının GSYH üzerindeki etkisi hem panel hem de ülkeler bazında araştırılmıştır. Elde edilen katsayı tahmin sonuçlarına göre; hem panel hem de ülkeler bazında kadın istihdamı GSYH'nın artmasına neden olmaktadır. Hem düşük gelirli ülke grubu bazında hem de teker teker ülkeler için kadın istihdamının GSYH üzerinde pozitif etkisi istatistiki %99 önem düzeyine sahiptir.

Üst orta gelir düzeyine sahip ülkeler için ve düşük gelirli ülkeler için kadın istihdamının GSYH üzerinde pozitif ve anlamlı bir şekilde etkili olduğu belirlenmiştir. Her iki ülke grupları için de panel bazda kadın istihdamının GSYH üzerinde benzer şiddette etkisinin olduğu tespit edilmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma, kadının işgücü piyasasındaki önemini ve ekonomik büyümeye olan katkısını incelemek amacıyla hazırlanmıştır. Ekonomik büyümenin kaynaklarından biri olan işgücü içerisinde kadının payı göz ardı edilemez. Kadın işgücünün yok sayılması veya atıl kalması ekonomik bir kayıptır. Kadınların ekonomik hayata daha fazla katılmaları, büyümeden daha fazla pay almaları, aile ve toplum içinde daha iyi bir konuma sahip olmaları gelişmişliğin koşulları arasındadır. Kadının ekonomik yaşam içinde aktif bir şekilde rol alması toplum için kazanç, dengeli büyüme için önemli bir etkidir.

İş hayatında yer almak isteyen kadınların bir çoğu nitelikli işgücü olmak adına kendini yetiştirmektedir. Kadınların işgücüne katılımı kadar, işgücüne katılabilmek adına kendine yaptığı yatırımlar da önemlidir. Bu yatırımların en başında eğitim vardır. Eğitimli ve nitelikli bir işgücü olarak çalıştığı kurumda verimliliği artıran kadın, ülkenin beşeri sermayesine de katkı sağlamış olur. Hemen hemen çoğu ülkede, aile kurumu içinde çocuk sorumluluğunu büyük oranda kadın üstlenmektedir. Eğitimli bir kadının bilinçli bireyler yetişmesinde rol alması, uzun vadede insana yapılan en güçlü yatırımdır.

Milenyum hedefleri arasında yer alan anne sağlığının geliştirilmesi, cinsiyet eşitliğinin ve kadın haklarının geliştirilmesi maddeleri dünyada kadının önemini açıkça göstermektedir. Kadın sağlıklı bir nüfusun oluşmasında ana unsurdur. Kadının erkeklerle eşit muamele görmesi, yasal düzenlemelerde kendine tanınan haklardan yararlanabilmesi bir refah göstergesidir. Birçok uluslararası gelişmişlik raporu ve endeksi cinsiyet eşitliğini temel kriter olarak almaktadır.

Yazılı düzenlemelerde ve uygulamada cinsiyet eşitliği politikaları bir çok ülkenin gündemindedir. Ekonomik, siyasi ve hukuki olmak üzere; bu düzenlemelerin temelinde, gelişmişliğe ulaşmanın bir koşulu saklıdır. Bu koşul özgürlüktür. Kadının, sahip olduğu haklardan eşit yararlanması, ekonomik faaliyetlerde eşit bir şekilde rol alması, sosyal hayatta eşit muamele görmesi özgürlüğün göstergeleri arasındadır. Kadın özgürleştiğinde kendine olan özgüveni ve refahı artar. Özgüveni sağlam ve refah seviyesi yüksek bireyler, ülkenin refahında da artış meydana getirir. Böylece ülke büyüme ve gelişme yolunda ilerler.

Son zamanlarda kadın işgücü ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin varlığına yönelik bir çok çalışma yapılmış ve bu konu iktisat literatüründe önemli bir yer edinmiştir. Dünya nüfusunun yarısını oluşturan kadınların işgücü olarak ekonomik sisteme dahil olması, ülkelerin ekonomik büyümelerine olumlu yansımakta dolayısıyla dünya gelirinde de artış sağlamaktadır. Düşük gelir ve üst orta gelir düzeyine sahip ülkelerin yüksek gelir seviyesine yükselebilmesi için dengeli ve başarılı bir büyüme performansı gerçekleştirmeleri gerekmektedir. Dengeli ve başarılı bir büyüme yolunda, sahip oldukları kadın işgücü sayısı bu ülkeler için ciddi bir potansiyeldir.

Çalışmada, 1990 ile 2017 yıllarına ait dönem için, düşük gelirli ve yüksek-orta gelirli ülkelerde kadın işgücünün ekonomik büyümeye pozitif etkisi ekonometrik yöntemler kullanılarak analiz edilmiştir.

Çalışmanın ilk bölümünü ekonomik büyüme kavramı oluşturmaktadır. Bu bölümde ekonomik büyümenin anlamı, kaynakları, tarihsel gelişimi ve teorileri hakkında bilgi verilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünü kadın işgücü oluşturmaktadır. Kadın işgücünün tarihsel gelişimi, ekonomi için önemi, toplum için önemi, belirleyicileri, çalışma hayatında karşılaştığı sorunlar, Türkiye’deki gelişimi, dünyadaki görünümü, gelişmiş, gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerdeki profili üzerinde durulmuştur.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, öncelikle kadın işgücü ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye yönelik yapılan çalışmaların literatür özetine yer verilmiştir. Daha sonra, seçilen yüksek-orta gelirli ve düşük gelirli ülkeler için kadın işgücünün ekonomik büyümeye pozitif etkisi, 1990-2017 yıllarına ait verilerle analiz edilmiştir.

Kadın işgücünün ekonomik büyümeye etkisini görebilmek için, bağımlı değişken olarak sabit ABD doları cinsinden GSYH; bağımsız değişken olarak kadın işgücü sayısı kullanılmıştır. Ülke grupları arasında karşılaştırma yapabilmek için, düşük gelirli ve yüksek-orta gelirli ülkeler için panel veri analizi ayrı ayrı işletilmiştir. Öncelikle, yüksek-orta gelir düzeyine sahip ülkelere ait serilerin durağanlığını ölçmek için birim kök testleri yapılmış, serilerin durağan olmaması nedeniyle birinci farkları alınmıştır. Seriler, birinci farkları alındığında sabit ve sabit trendli terimlerde durağanlık göstermiştir. LLC ve IPS birim kök testinin sabit ve sabit-trendli terimine göre, serilerin birim kök taşımadıkları ve birinci dereceden eşbütünleşik olduğu tespit edilmiştir. İkinci

aşamada, seriler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığı Pedroni panel koentegrasyon ve Kao panel koentegrasyon testi ile ortaya koyulmuştur. Üçüncü aşamada ise, üst orta gelir düzeyine sahip seçilmiş ülkeler (Azerbaycan, Brezilya, Gürcistan, Meksika, Güney Afrika, Türkiye) için kadın işgücünün GSYH üzerindeki uzun dönemli etkisi FMOLS ve DOLS tahmin yöntemleriyle belirlenmiştir. Panel bazda değerlendirildiğinde, kadın işgücünde meydana gelen %1' lik artış FMOLS tahminine göre GSYH' de %1.32; DOLS tahminine göre %1.47 artışa neden olacaktır. Üst orta gelirli ülkeler için yapılan analiz, düşük gelirli ülkeler için ayrıca yapılmıştır. Öncelikle, serilerin birim kök testleri sonucunda yalnızca kadın işgüsü serisi sabit-trendli teriminde durağanlık göstermiştir. Bu durumda, serilerin birinci farkları alınarak tekrar birim kök testleri yapılmış ve serilerin durağan olduğu görülmüştür. İkinci aşamada, söz konusu ülkeler için kadın işgücü ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı, Pedroni panel koentegrasyon ve Kao panel Koentegrasyon testi uygulanarak tespit edilmiştir. Son olarak, düşük gelir düzeyine sahip seçilmiş ülkeler (Gine, Haiti, Madagaskar, Nijer) için kadın işgücünün GSYH üzerindeki uzun dönemli etkisi FMOLS ve DOLS tahmin yöntemleriyle belirlenmiştir. Panel bazda değerlendirildiğinde, kadın işgücünde meydana gelen %1' lik artış FMOLS tahminine göre GSYH' de %1.004; DOLS tahminine göre %0.94 düzeyinde bir artışa neden olacaktır.

Çalışmada elde edilen bulgular, Dollar ve Gatti (1999), Luci (2009), Tsani (2013), Tansel (2002), Durnel (2010), Pata (2018), Serel ve Özdemir (2017), Karlılar (2019), Alptekin ve Kasa (2015), Savrul ve Zeren (2017), Türüoğlu (2018), Akbar ve Khan, vd. (2017), Altuzzarra ve Galvez, vd. (2019), Mammen ve Paxon (2000), Er (2012) ile benzer sonuçlar göstermektedir.

Öneriler

Çalışmada, seçilmiş üst orta gelirli ve düşük gelirli ülkelerle de kadın işgücünün ekonomik büyümeye pozitif etkisi doğrulanmıştır. Bu sonuç doğrultusunda, kadın istihdamını artırmaya yönelik fırsatlar yaratmak, kadının işgücü piyasasında karşılaştığı sorunları minimum düzeye indirmek ülkelerin büyüme hedeflerine daha kolay ulaşmasına yardımcı olacaktır. Özellikle gelişmesini tamamlayamamış ülkeler için önemli bir amaç haline gelen ekonomik büyüme hedeflerini gerçekleştirmek kalkınma ve gelişmenin ön şartıdır. GSYH' de artış (büyüme) olmadan kalkınma ve

gelişme gerçekleştirilemez. Kadın işgücünün büyümeye olan pozitif etkisi, bir taraftan da ülkenin kalkınma ve gelişme değerlerinde artış sağlayacaktır. Şöyle ki; kadın istihdamını artırmaya yönelik uygulanan politikalar ve yaratılan fırsatlar çoğunlukla eğitim hizmetlerini, cinsiyet eşitliği politikalarını ve teşvikleri içerdiği için, ülkenin hem beşeri sermayesi hem sosyo-ekonomik ve kültürel seviyesi yükselecektir. Gerçek bir gelişmeden söz edebilmek için, yukarıda sayılan politikalar gelir artışıyla paralel şekilde gerçekleştirilmelidir.

Düşük gelirli ülkelerde, kalkınma göstergelerinin oldukça zayıf olduğu ikinci bölümde ele alınmıştır. Bu ülkelerde, acil olarak kadın sağlığına ve eğitimine yönelik politikalar geliştirilmelidir. Ekonomik göstergeler çerçevesinde dünyanın çok gerisinde olan bu ülkeler için, sağlıklı ve kontrollü bir nüfus yapısı öncelikli önem taşımaktadır. Düşük gelirli ülkeler için nüfus artışı, ekonomik ve sosyal bir tehlikedir. Sağlıklı ve kontrollü bir nüfus için, anne sağlığı iyileştirilmeli ve kadın bilinçlendirilmelidir. Bir taraftan kadın, erkek karşısında caydırıcı hukuki yaptırımlarla korunmalıdır. İkinci olarak eğitim hizmetlerine ciddi yatırımlar yapılmalıdır. Devlet bütçesinin çoğunluk payı sağlık ve eğitim hizmetleri için ayrılmalıdır.

Üst orta gelirli ülkeler, kadının konumunu iyileştirmeli ve işgücü piyasasında karşılaştığı sorunlara yoğunlaşmalıdır. Kadınlarda kayıt dışı istihdam oranlarının belirgin olduğu bu ülkelerde kayıt dışı istihdama sebep olan etkenler belirlenmeli ve çözümlenmelidir. Kayıt dışı istihdam, ekonomi için bir kayıp; kadın işgücü için güvencesiz ve haksız bir çalışma ortamı demektir. Kadının iş yaşamında sahip olması gereken haklardan mahrum kalması onu işgücü dışına itebilir veya verimsiz çalışmasına neden olabilir. Çalıştığı kurumda etkin olmayan bir işgücü, ülke etkinliğinde rol alamaz. Kadın işgücünün ekonomik büyüme üzerindeki pozitif etkisi göz önünde bulundurulduğunda, kadın istihdamının artırılmasına yönelik atılacak her adım ve gerçekleştirilecek her proje ülke menfaati için büyük önem taşımaktadır. Unutmamak gerekir ki, üst orta gelir düzeyindeki ülkeler, yüksek gelir düzeyine sahip olmaya en yakın ülke grubudur. Bu ülkeler, yüksek gelir düzeyine sahip olmak için, ekonomik olarak büyürken kadın istihdamının artırılmasına yönelik uygulamalar ve cinsiyet eşitliği esasına dayanan kadının toplum içindeki konumunu iyileştirmeye yönelik çalışmalar, kalkınma ve gelişmişlik düzeyinde de pozitif yansıyacaktır.

KAYNAKÇA

- Abacı, H. (2018). *Elektrik Tüketimi ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Sektörel Açıdan Karşılaştırılması: Türkiye Örneği*(Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Abacı, H. (2018). *Elektrik Tüketimi ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Sektörel Açıdan Karşılaştırılması: Türkiye Örneği* (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi) Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Acar, E. (2017). *Kadın İşgücüne Yönelik Ayrımcılık Sorunu: Bursa Serbest Bölgesi Örneğinde Kadın Yöneticilerin Karşılaştıkları Ayrımcılık Uygulamaları* (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.
- Acar, E. O. (2016). Türkiye’ de Yapısal Dönüşüm ve İşgücü Piyasaları Üzerine Bir İnceleme. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25: 53-72.
- Acar, Y. (1990) *Büyüme Teorileri*. Bursa: Vipaş.
- Acar, Y. (2002). “ İktisadi Büyüme ve Büyüme Modelleri”. Bursa: Vipaş.
- Adak, N. (2007). Kadınların İkilemi: İş ve Aile Yaşamı. *Sosyoloji Dergisi*, Ülgen Oskay’ a Armağan Özel Sayısı(Hakemsiz), 137-152.
- Adıgüzel, O. & Er, O. (2015). Cam Tavan Göstergesindeki Kraliçe Arılar: Kadınların Kariyer İlerlemelerinde Karşılaştıkları Engeller ve Etkili Liderlik. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (1)2: 163-175.
- Afşar, B. & Öğrekçi, S. (2014). Tarihsel Süreçte Kadının Gelişimi ve Ekonomideki Rolü: Toplayıcı Kadından Günümüz Kadınına Dönüşüm. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, (17)1: 65-86.
- Ağır, H. & Kar, M. (2006). Türkiye' de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Eşbütünleşme Yaklaşımı ile Nedensellik Testi, 1926-1994. *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* , (6)11: 50-58.

- Ağlı, E. & Tor, H. (2016). Kadın ve Eğitim. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, (5)Özel Sayı: 67-74.
- Akbar, S., vd (2017). Female Labor Market Participation and Economic Growth: The Case of Pakistan. *Journal of Social Science Studies*, (4)2: 217-230.
- Akçay, A.& Erataş, F. (2015). Satın Alma Gücü Paritesi Teorisinin Geçerliliği G7 Örneği. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2)1: 81-100.
- Akdemir, B. & Duman, M. (2017). Kadın Çalışanların Performansında Cam Tavan Sendromu. *International Journal of Academic Value Studies*, (3)15: 517-521.
- Akdeniz, S. & Balcı, B. (2011, Haziran). Kadın İstihdamı Sorunsalı Nereden Doğuyor? *Anadolu International Conference in Economics II* . Paper presented at EconAnadolu, Eskişehir.
- Akpolat, A., Ceyhan, M. ve Peçe, M. (2016). Türkiye' de Gelir Dağılımının Ekonomik Büyümeye Etkisi Üzerine Ekonometrik Bir Analiz. *International Journal of Cultural and Social Studies*, (2)Special Issue 1: 135-148.
- Aksu, L. (2017). Türkiye' de İstihdam, Verimlilik ve İktisadi Büyüme İlişkilerinin Analizi. *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi* , 39-94.
- Akyüz, D. (2018). *Ar-Ge Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Bric-T Ülkeleri İle Karşılaştırmalı Analizi* (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.
- Aldan, A. & Öztürk, S. (2019, Şubat). Kadın İşgücüne Katılımında Artışın Belirleyicileri: Kuşak Etkisinin Ayrıştırılması. *Çalışma Tebliđi*, No: 19/05, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Ankara.
- Algan, N., vd. (2015). Beşeri Sermaye, Fiziksel Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Brics Ülkeleri ve Türkiye Örneği. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (24)1: 45-60.
- Alptekin, V., & Kasa, H. (2015). Türkiye' de Kadın İşgücünün Büyümeye Etkisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, (18)1: 1-24.
- Altıok, M. (2009). Keynes ve Keynesçi Kuramda Kriz ve İktisat Politikası Tartışmaları. *Toplum ve Demokrasi* , (3)6-6: 75-102.

- Altunç, Ö.F. (2011). Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye' ye İlişkin Ampirik Kanıtlar. *Yönetim ve Ekonomi*, (18)2: 145-157.
- Altuntepe, N. & Güner, T. (2013). Türkiye' de İstihdam-Büyüme İlişkisinin Analizi (1988-2011). *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, (5)1: 73-84.
- Altuzzarra, A., Galvez-Galvez, C. ve Gonzales-Flores, A. (2019). Economic Development and Female Labour Force Participation: The Case of European Union Countries. *Sustainability*, (11)7: 1-18.
- Armağan, G. (t.y). *Az Gelişmiş Ülkelerin Özellikleri*. <http://www.gokselarmagan.com/tr/kirsal/kk03.pdf> [30 Ağustos]
- Arslan, G. E. (2013). Ekonomik Büyüme, Kalkınma ve Gelir Dağılımı. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. (6)2: 45-52.
- Aslan, Ö. F. (2016). Türkiye' de Kadın İstihdamının Oecd Ülkeleri İle Karşılaştırılması. *Türk&İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8: 76-83.
- Aşkın, E. Ö. & Aşkın, U. (2018). Çalışma Yaşamında Kadına Yönelik Mobbing: Bankacılık Sektöründe Bir Araştırma. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (9)4: 255-282.
- Ayaş, N. & Vergil, H. (2009). Doğrudan Yabancı Yatırımların İstihdam Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği. *İktisat İşletme ve Finans*, (24)275: 89-114.
- Aydemir, C.& Güneş, H. H. (2006). Merkantilizmin Ortaya Çıkışı. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, (5)15: 136-158.
- Aydın, S. (2016). Türkiye' de Kadının İstihdamı ve Kadına Dair Sosyal Güvenlik Uygulamaları. *Çankırı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (1)7: 243-258.
- Aykaç, G. & Çiftçi, C. (2011). İçsel Büyüme Modelleri ve Küreselleşme Sürecinde Gelişmekte Olan Ülkelerin Konumları. *Sosyo Ekonomi*, (14)14: 159-180.
- Aykaç, G. & Çiftçi, C. (2011). İçsel Büyüme Modelleri ve Küreselleşme Sürecinde Gelişmekte Olan Ülkelerin Konumları. *Sosyo Ekonom*, Ocak-Haziran: 159-180.

- Aytekin, B. (2017). Adam Smith' in İktisadi Büyüme Düşüncesinden Bugüne Bakmak: Krizlerin Sürekliliği. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi* , (5)1: 28-36.
- Bakacak, A. (2009). Cumhuriyet Dönemi Kadın İmgesi Üzerine Bir Değerlendirme. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, (güz)44: 627-638.
- Baykal, E. (2018). Sosyal Kimlik Teorisi Perspektifiyle Kraliçe Arı Sendromu. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 16: 159-175.
- Bayrakdar, S., Özdemir, Z. ve Yalman, N. (2012). Kadın İstihdamı ve Ekonomik Kalkınma: Geçiş Ekonomileri Örneği. *Büyüme ve Gelişme I*, O11, O53: 115-122.
- Bayraktaroğlu, A. (2018). *Dış Borçların Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi*(Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Berber, M. & Yılmazeser, B. (2008). Türkiye’ de Kadın İstihdamı: Ülke ve Bölge Düzeyinde Sektörel Analiz. ‘İş, Güç’ Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, (10)2: 1-15.
- Berber, M. (2011). *İktisadi Büyüme ve Kalkınma*. Trabzon: Derya Kitapevi.
- Beyazlı, D. & Özkan, S. (2018). Bölgesel Gelişmişlik Düzeyinin Belirlenmesine İlişkin Veri Seti Sorunsalı: Eleştiri ve Öneriler. *Planlama Dergisi*, (28)1: 22-39.
- Biçerli, K. & Özer, M. (2003). Türkiye’ de Kadın İşgücünün Panel Veri Analizi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, (03)1: 55-86.
- Bocutoğlu, E. (2012). İktisat Teorisinde Emegın Öyküsü: Değerin Kaynağı Olan Emekten Marjinal Faydanın Türevi Olan Emegı Yolculuk. *Emek ve Toplum* , (1)1: 127-150.
- Bozkaya, G. & Taş, S. (2012). Avrupa Birliğine Uyum Sürecinde Türkiye’ de Uygulanan İstihdam Politikaları. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (2)1: 151-176.

- Bozkurt, E., Sevinç, H., & Sevinç, D. (2016). Ekonomik Büyümede Kadın İstihdamının Rolü? Yakınsama Temelli Kanıtlar. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (17)1: 57-69.
- Bulut, S. & Göktürk G. Y. (2012). Mobbing: İşyerinde Psikolojik Taciz. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (12)1: 53-70.
- Bürgin, D. & Çınar, Ü.O. (2015). Büyükşehirli Ev Kadınları ve Kadın İstihdamı: İzmir Örneği. *Sosyoloji Dergisi*, (31): 19-58.
- Büyükaslan, M. (1995). Toplumsal Kalkınma ve Eğitim. *Eğitim Yönetimi*, 1: 1-10.
- Can, Y. & Karataş, A. (2007). Yerel Ekonomilerde Kalkınmanın İtici Gücü Olarak Kadın Girişimcilerin Rolü ve Mikro Finansman: Muğla İli Örneği. *Selçuk Üniversitesi Karaman İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi Yerel Ekonomiler Özel Sayısı*, 251-261.
- Canbay, Ş. & Erdoğan, S. (2016). İktisadi Büyüme ve Araştırma&Geliştirme (Ar-Ge) Harcamaları İlişkisi Üzerine Teorik Bir İnceleme. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (4)2: 29-44.
- Cemaloğlu, N. & Daşçı, E. (2018). Beşeri Sermayeye Yapılan Harcamaların Ekonomik Büyümeye Etkisi: Panel Veri Analizi (The Impact of Human Capital Spending on Economic Growth: Panel Veri Analysis). *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (18)2: 1-16.
- Çağlayan, T. (2017). İktisadi Düşünce Değerin Kaynağı Sorunsalı. *Çalışma ve Toplum*, 2: 667-680.
- Çakmak, E. & Gümüş, S. (2005). Türkiye' de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Ekonometrik Bir Analiz (1960-2002). *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (60)1: 59-72.
- Çakmaklı, S., Özkan, Ö. ve Yıldırım, E. (2011). Eskiden Yeniye Neo-Klasik Sentez: Bir Literatür Taraması. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (66)4: 153-184.
- Çalcalı, Ö. (2013). Kamu Maliyesi Perspektifinden Adam Smith. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 11: 89-108.

- Çelik, M. & Dağ, M. (2017). Kapitalist Düşüncenin Geçirdiği Dönüşümler Üzerine Bir Değerlendirme. *Bitlis Eren Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Akademik İzdüşüm Dergisi*, (2)3: 50-70.
- Çelik, Ü. H. & Karcıoğlu, F. (2012). Mobbing(Yıldırma) ve Örgütsel Bağlılığa Etkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, (26)1: 59-75.
- Çetin, A., vd. (2014). Handheld Hight-Throughput Plasmonic Biosensor Using Computation On-Chip Imaging. *Light: Science & Applications*, 3: e122.
- Çetin, M. (2006). Teori ve Uygulamada Bölgesel Sürdürülebilir Kalkınma. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* , (7)1: 1-20.
- Çetin, M. (2012). “ Sabit Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Büyüme: Ampirik Bir Analiz”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İdari Bilimler Dergisi*, (7)1: 211-230.
- Çifçi, İ. (2016). *Balassa-Samuelson Hipotezi: Türkiye ve Dış Ticaret Ortakları Uygulaması* (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Çiftçi, E. (2015). *Türkiye’ de Enflasyon İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Ampirik Bir Uygulama* (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Çiftçi, N. (2008). *İçsel Büyüme Teorileri Çerçevesinde Ar-Ge Harcamalarının Dış Ticaret ve Büyüme Üzerine Etkileri* (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Çoban, S. (2010). *İçsel Büyüme Teorileri Kapsamında Firmaların Büyüme Dinamiklerinin Analizi: Türk Sanayi Sektörü Üzerine Bir Uygulama*(Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Danışoğlu, F. & Yılmaz, Z. (2017). Ekonomik Kalkınmada Beşeri Sermayenin Rolü ve Türkiye’ de Beşeri Kalkınmanın Görünümü Olarak İnsani Gelişim Endeksi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 51: 117-147.

- Danışoğlu, F. (2015). *Ekonomik Kalkınmada Beşeri Sermayenin Rolü, Türkiye' de Beşeri Sermayenin Profili ve Türkiye Üzerine Ampirik Bir Analiz* (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Daşcı, E. (2018). *Beşeri Sermaye Bileşenlerinden Eğitimin Ekonomik Büyümeye Etkisi: Panel Var Analizi* (Yayınlanmış Doktora Tezi) Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Dedeoğlu, S. (2000). Toplumsal Cinsiyet Rollerini Açısından Türkiye’ de Aile ve Kadın Emeği. *Toplum ve Bilim*, (güz)86: 139-170.
- Demirhan, M. (2019). *Vergi Gelirlerinin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Seçilmiş OECD Ülkeleri İçin Bir Panel Veri Analizi* (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Dilber, İ& Karakayalı, H. (2010). *Kuramlarda Büyüme ve Kalkınma*. Manisa: Emek Matbaacılık ve Yayıncılık.
- Doğan, Z. (2014). Ekonomik Büyüme Süreçlerinin Analizinde Yeni Açılımlar ve Büyümenin Yersel Dinamikleri. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (2)6: 365-380.
- Doğrul, G. & Yıldırım, K. (2008). “Çalışmak ya da Çalışmamak”: Türkiye’ de Kentsel Alanlarda Yaşayan Kadınların İşgücüne Katılamama Kararının Olası Belirleyicileri. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (8)1: 239-262.
- Dolanay, S.S. (2009). Schumpeter Sisteminde Yenilikler, Ekonomik Gelişme ve Devresel Hareketler. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 2: 171-188.
- Dollar, D. & Gatti, R. (1999). Policy Research Report On Gender And Development, *The World Bank*, <http://siteresources.worldbank.org/INTGENDER/Resources/wp1.pdf> [30 Ağustos]
- Dolmacı, N. & Türel, N. (2013). Kadın Çalışana Yönelik Ayrımcı Bakış Açısı ve Mobbing Üzerine Ampirik Bir Çalışma. *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, (2)2: 83-104.

- Dumrul, C.& Erdem, E. (2014). Keynesyen ve Neo-Klasik Yaklaşımlarda Finansal Sistem ve İktisadi Büyüme. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* , (33)2: 45-86.
- Durmaz, Ş. (2016). İşgücü Piyasasında Kadınlar ve Karşılaştıkları Engeller. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (2)3: 37-60.
- Durnel, J. C. (2010). *Female Labor Force Participation In Economic Development Process: The Case of Turkey* (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Lund University, School of Economics and Management Department of Economics, Lund.
- Dücan, E. & Polat, M. (2017). Kadın İstihdamının Ekonomik Büyümeye Etkisi: Oecd Ülkeleri İçin Panel Veri Analizi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (26)1: 155-170.
- Er, Ş. (2012). Women Indicators of Economic Growth: A Panel Data Approach. *Semi-Annual Online Journal*,(2)1: 27-42.
- Erdem, Y. (2019). *Savunma Harcamaları ile Ekonomik Büyüme İlişkisi Türkiye Üzerine Bir Uygulama* (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir.
- Erdinç, Z. (1999). Küreselleşmenin İstihdama Etkileri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3: 111-120.
- Erdirençelebi, M. & Karakuş, G. (2018). Kadın Çalışanların Cam Tavan Sendromu Algılarının İş Tatminleri ve Örgütsel Bağlılıkları Üzerindeki Etkisini Ölçmeye Yönelik Bir Araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, (10)3: 95-119.
- Erdirençelebi, M. & Karakuş, G. (2018). Kadın Çalışanların Cam Tavan Sendromu Algılarının İş Tatminleri ve Örgütsel Bağlılıkları Üzerindeki Etkisini Ölçmeye Yönelik Bir Araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, (10)3: 95-119.
- Erdoğan, S. & Yaşar, S. (2018). Türkiye’ de Kadın İstihdamının Gelişimi: Konya-Karaman Örneği. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, (34) 20: 18-28.

- Erdoğan, S. (2016). *Kurumsal Yapı ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Karşılaştırmalı Bir Analiz*(Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay.
- Eren, A. A. (t.y). Sir William Petty: Merkantilist Bir Düşünür Mü? *Ekonomik Yaklaşım* , (22)79: 45-70.
- Eren, E. (2017). İktisatta Yeni Heterodoks Gelişmeler. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* , (6)2: 134-151.
- Eren, G. (2015). Tarımsal Kapitalizm: Fیزیokrasi. *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi* , (5)2: 6-23.
- Erol, E. (2011). İnsani Gelişme Yaklaşımı Doğrultusunda Beşeri Kalkınmanın Boyutları: Gelişmekte Olan Ülkeler. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, (3)2: 99-108.
- Esen, N. & Torun, E. (2010, Eylül). Kadın Emeginin Örgütlenme ile Etkinleştirilmesi. IX. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi. *Şanlıurfa*, Türkiye.
- Eşitti, Ş. & Işık, M. (2015). I. Dünya Savaşı Propaganda Afişlerinde Kadın Temsillerinin Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Göstergebilimsel İncelenmesi, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (70)3: 655-682.
- Evcim, N. (2017). *Ar-Ge ve İnovasyon Faaliyetleri ile Büyüme İlişkisi* (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Fidan, F. (2000). Kapitalizmin Gelişme Sürecinde Kadının Çok Yönlü Konumu. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1: 117-133.
- Göcen, C. E. (2018). Türkiye’ de Kadının İşgücüne Katılımındaki Yeri ve Uluslararası İstihdam Çabaları. *Econder*, (2)2: 313-333.
- Göçmener, S. (2018). *Avrupa Birliği’ ne Uyum Sürecinde Türkiye’ de Kadın Erkek Eşitliği* (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Gökkaya, F. & Kocacık, F. (2005). Türkiye’ de Çalışan Kadınlar ve Sorunları. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, (6)1: 195-219.

- Gökkaya, V. (2015). Sosyal Teoriler ve Kadın Üzerine. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 38: 337-350.
- Görevdere, B.& Türkoğlu, M. (2016). Malthus' un Nüfus Teorisine Şarkılı İtiraz: Dickens Yaklaşımı. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* , (21)2: 427-439.
- Gujarati, D.N. & Porter, D. C. (2012). *Basic Econometrics*. New York: McGraw-Hill.
- Güçlü, E. (2016). *Türkiye' de Kadın İşgücünün Sorunları, Gaziantep Halı Kilim İmalat Sektöründe Kadın İşgücü Örneği* (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Güder, F., Şenyurt, A. ve Yücekaya, P. (2016). Kamu Harcamaları ile Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye İçin Keynesyen Görüş mü? Wagner Kanunu mu Geçerli? (2006-2015 Dönemi). *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* , (1)1: 47-60.
- Gül, E. & Kamaç, A. (2012). Dış Ticaretin İstihdam Üzerindeki Etkileri: Bir Panel Veri Analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (12)4: 23-32.
- Güleç, M. (2015). *Kadın Çalışanlarda Cam Tavan Sendromunun Örgütsel Vatandaşlığa Etkileri Kuşadası 4 ve 5 Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Uygulama* (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Gülmez, A. (2009). *Endojen Büyüme Teorileri Kapsamında Türkiye ve Güney Kore' de Ekonomik Büyümenin Karşılaştırmalı Analizi* (Yayınlanmış Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Günaydın, G. (2009). Smith, Ricardo ve Marx İktisadında Tarım (Emek Değer ve Rant Teorisi Yaklaşımları Bağlamında). *Mülkiye 2009* , (33)262: 345-362.
- Günday, P. (2011). *Ekonomik Kalkınmada Kadın' ın Önemi ve Katkısı* (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

- Gündoğdu, H. G. (2017). Smith' te Tutarlılık Tartışması Bağlamında Görünmez El Metaforu ve Kendiliğinden Doğal Düzenin İktisat ve Toplum Açısından Önemi (In the Context of Consistency Discussion in Smith, The Invisible Hand Metaphor and The Importance of Spontaneous Order in T. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi* , (5)2: 263-276.
- Güneş, H. H. (2009). İktisat Tarihi Açısından Nüfus Teorileri ve Politikaları. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* , (8)28: 126-138.
- Güngör, K. (2006). İktisat Tarihine Kısa Bir Bakış ve Merkantilizmden Günümüze İktisadi Düşünceler. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14: 1-41.
- Gürak, H. (2006). *Ekonomik Büyüme ve Küresel Ekonomi*. Ankara: Ekin Basım Yayın.
- Gürbüz, H. & Hasgür, İ. (1997). Satın Alma Gücü Paritesi Örneğinin Mevsimsel Verilerle (1970:01-1994:04) Analizi Üzerine Bir Uygulama: Eşbütünleşme. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (2)2: 171-196.
- Hiç, M. (1960). Ricardo' nun Büyüme Teorisi ve Az Gelişmiş Memleketler. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* , (22)2: 25-36.
- İçin, N. (2012). *Çalışma Yaşamında Kadın İşgücünün Karşılaşabileceği Sorunlar: Yalova Örneği* (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yalova.
- İçke, M. A. (2014). Schumpeter ve Yeniliklerin Finansmanı. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (11)1: 17-38.
- İçli, T. & Öğün, A. (1988). Sosyal Değişme Süreci İçinde Kadın Suçluluğu. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (5)2: 17-32.
- İleri, H. (1999). Verimlilik, Verimlilik İle İlgili Kavramlar ve İşletmeler Açısından Verimliliğin Önemi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi* , 2: 9-24.

- İsabetli, İ. (2017). *Toplam Faktör Verimliliği ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Çok Boyutlu Panel Veri Modelleri ile Analizi*(Yayımlanmış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- İspirlioplu, F. (2018). *Yükselen Piyasa Ekonomilerinde Ticari Dışa Açıklığın Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Ekonometrik Bir Uygulama* (Yayımlanmış Doktor Tezi). Kahramanmaraş Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü , Kahramanmaraş.
- Karcıoğlu, F. & Leblebici, Y. (2014). Kadın Yöneticilerde Kariyer Engelleri: “Cam Tavan Sendromu” Üzerine Bir Uygulama. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, (28)4: 1-20.
- Karlılar, S. (2019). *Kadın İşgücüne Katılımı ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin U Şekilli Kadınlaştırmaya Hipotezi ile İncelenmesi: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Bir Analiz* (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Kaymak, M. (2005). Ulusların Tarımsal Zenginliği: Adam Smith ve Fizyokrasi. *Ekonomik Yaklaşım Dergisi* , 54: 1-25.
- Kılıç, D. & Öztürk, S. (2014). Türkiye’ de Kadınların İşgücüne Katılımı Önündeki Engeller ve Çözüm Yolları: Bir Ampirik Uygulama. *Amme İdaresi Dergisi*, (47)1: 107-130.
- Kılıç, R., Kılıç, T ve Özücü, E. (2007). Cam Tavan Sendromu ve Kadınların Üst Düzey Pozisyonuna Yükselmelerindeki Engeller: Balıkesir Örneği. *Yönetim ve Ekonomi*, (14)2: 117-135.
- Kılınç, N. (2015). Küresel Eğilimler Çerçevesinde Kadın İstihdamı. *Hak-İş Uluslar arası Emek ve Toplum Dergisi*, (4)9: 120-135.
- Kıraçlar, F. (2005). *Ekonomik Büyüme Modellerinde Beşeri Sermaye: İçsel Büyüme Modelinin Analizi* (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Kırmızıoğlu, H. & Zorlu, K. (2018). Adam Smith' in Devlet Anlayışı Üzerine Bir İnceleme (A Theoretical Study of Adam Smith's State Concept). *Akademik Bakış* , (11)22: 77-99.

- Kibritçioğlu, A. (1998). İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (53)1-4: 207-230.
- Klasen, S. (2000). *Does Gender Inequality Reduce Growth and Development? Evidence From Cross- Country Regressions*.
- Koçak, E. & Uçan, O. (2018). İnsani Gelişme Endeksi İle Büyüme İlişkisi: Pedroni Eşbütünleşme Örneği. *Journal of Politics Economy and Management*, (1)2: 55-61.
- Korkmaz, A. & Korkut, G. (2012). Türkiye’ de Kadının İşgücüne Katılımının Belirleyicileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (17)2: 41-65.
- Kubar, Y. (2016). Az Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerin Kalkınma Göstergeleri İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Bir Panel Veri Analizi(1995-2010). *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4: 65-99.
- Kurt, D. (2014). *Beşeri Sermayenin Ekonomik Büyümeye Etkisi: Beşeri Sermayenin Unsuru Olan Eğitim Göstergeleri İle Avrupa Birliği Ülkeleri Üzerine Dinamik Panel Veri Analizi* (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Küçükcalay, M. (1997). Endüstri Devrimi ve Ekonomik Sonuçlarının Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2: 51-68.
- Levent, A. (2019). Teknoloji, Yenilik ve Güç: Kurumsal İktisat Özel Bir İnceleme. *İçtimayat Sosyal Bilimler Dergisi*, (3)1: 70-78.
- Luci, A. (2009). Female Labour Market Participation and Economic Growth. *International Journal of Innovation and Sustainable Development*, (5)1: 97-108.
- Makal, A. (2001). Türkiye’ de 1950-1965 Döneminde Tarım Kesiminde İşgücü ve Ücretli Emeğe İlişkin Gelişmeler. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 56(03): 103-140.

- Makal, A. (2001). Türkiye’ de 1950-1965 Döneminde Ücretli Kadın Emeğine İlişkin Göstergeler. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (56)02: 117-155.
- Malatyalı, Ö. (2016). Teknoloji Transferlerinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği 1989-2014. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (13)3: 62-73.
- Mammen, K. & Paxson, C. (2000). Women’s Work and Economic Development. *Journal of Economic Perspectives*, (14)4: 141-164.
- Mere, M. (2006). *Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Ekonomisi Üzerine Bir Uygulama* (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.
- Meriçelli, F. (2017). *Kadınların Okul Yöneticisi Olmasının Önündeki Engeller* (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Osmangazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Nazlıoğlu, Ş. (2010). *Makro İktisat Politikalarının Tarım Sektörü Üzerine Etkileri: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Bir Karşılaştırma* (Yayınlanmış Doktora Tezi). Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Öcal, F. (2008). 1980 Sonrası Uygulanan Gelir Dağılımı Politikaları ile Gelir Dağılımının Değişimi ve Türkiye Ekonomisine Olan Etkileri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, (10)1-2: 263-278.
- Öğüt, A. (2006). Kadın Girişimciliğinin ve Yöneticiliğinin Önündeki Güçlükler: Cam Tavan Sendromu. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, (1)1: 56-78.
- Öğüt, A. (2006). Türkiye’ de Kadın Girişimciliğinin ve Yöneticiliğinin Önündeki Güçlükler: Cam Tavan Sendromu. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, (1)1: 56-78.
- Öner, O. (1971). Teknolojik Gelişme, İktisadi Büyüme Teorisi ve Az Gelişmiş Ülkeler. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (26)02: 213-272.

- Örnek, İ. & Yıldırım, M. (2012, Eylül). Walt Whitman Rostow' un Kalkınma Aşamaları Yaklaşımına Göre Gaziantep Ekonomisinin İncelenmesi. *Tartışma Metni* , Türkiye Ekonomi Kurumu.
- Özden, M. (2014). *İktisadi Büyüme ve Kalkınma Olgusunda Dış Ticaretin Yeri ve Önemi: Türkiye Örneği* (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Namık Kemal Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Tekirdağ.
- Özel, H. A. (2012). Ekonomik Büyümenin Teorik Temelleri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* , (2)1: 63-72.
- Özgüven, A. (1987). İktisadi Büyüme ve Kalkınma. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* , (45)1-2: 159-170.
- Özkoçak, Y. & Tavuz, A. (2014). Erkeğin ve Kadının Birbirlerini Ötekileştirmesi: "Bir Erkek Bir Kadın" Dizi Örneği. *Atatürk İletişim Dergisi* , 6: 187-202.
- Özsağır, A. (2008). Dünden Bugüne Büyümenin Dinamiği. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi* , (1)14: 332-347.
- Özsoy C. & Tosunoğlu, T. (2017). GSYH' nin Ötesi: Ekonomik Gelişmenin Ölçümünde Alternatif Metrikler. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , (26)1: 285-301.
- Öztopçu, A. (2016). İktisadi Düşüncede Yenilikçilik ve Ekonomik Kalkınmadaki Yeri. *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi* , 55: 367-379.
- Öztürk, M. (2019). *İhracat Dinamikleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği* (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Parasız, İ. (2008). *Büyüme Teorileri*, Bursa: Ezgi Kitapevi Yayınları.
- Peker, H. S. (2015). Avrupa' da Merkantilist Uygulamalar ve Osmanlı Ekonomisi ile Bir Karşılaşma. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* , (5)1: 1-12.
- Sağ, V. (2001). Tarihsel Süreç İçerisinde Türk Kadını ve Atatürk. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* , (2)1: 9-23.

- Sağdıç, A. (2008). *Türkiye' de Döviz Kuru, Enflasyon ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Ekonometrik Analiz(2003:1-2017:3)* (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Sağın, A. (2018). *Türkiye Ekonomisinde Kısa Vadeli Yabancı Kaynakların Ekonomik Büyümeye Etkisi*(Yayınlanmış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Sağlam, S. S. (2017). Kadın İstihdam Raporu: Ulusal ve Uluslar arası Sosyal Politikalar. *İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi*, İstanbul.
- Savrul, B. & Zeren, F. (2017). Kadınların İşgücüne Katılım Oranı, Ekonomik Büyüme, İşsizlik Oranı ve Kentleşme Oranı Arasındaki Saklı Korelasyon İlişkisinin Açıklanması. *Yönetim Bilimleri Dergisi*. (15)30: 87-103.
- Serel, H. & Özdemir B.S. (2017). Türkiye' de Kadın İstihdamı ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, (15)3: 132- 148.
- Songur, M. (2017). Türkiye' de Beşeri Sermaye ve Fiziksel Sermaye Arasındaki İkame Olanakları: Translog Üretim Fonksiyonu Yaklaşımı. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (7)2: 201-224.
- Suiçmez, H. (2013). Verimlilik Ekonomisi ve Politika Arayışları. *Verimlilik Dergisi* , 4: 33-77.
- Sümer, E. (2019). *İktisadi Büyüme ve Kamu Harcamaları İlişkisi: Türkiye Örneği*. (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Bülent Ecevit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak.
- Şahbaz, A. (2014). Sabit Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Nedensellik Analizi. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi* , (7)1: 1-12.
- Şaşmaz M.Ü. & Yayla, E. (2018). Ekonomik Kalkınmanın Belirleyicilerinin Değerlendirilmesi: Ekonomik Faktörler. *International Journal of Public Finance*, (3)2: 249-268.
- Şen, N. (2017). İş Hayatında Psikolojik Şiddet (Mobbing): Trabzon Örneği. *İmgelem* (1)1: 135-151.

- Taban, S. (2018). *İktisadi Büyüme Kavram ve Modelleri*. Ankara: Nobel Yayın.
- Tansel, A. (2001). Economic Development and Female Labor Force Participation in Turkey: Time-Series Evidence and Cross-Province Estimate. *Journal of Economic Literature (JEL) Classification System*, J16, J21, J22: 1-41.
- Tanyeri, İ. (2000). David Ricardo' nun İktisadi Analizi Üzerine. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* , (18)2: 1-15.
- Taş, B. (2016). *Kişisel Gelir Dağılımının İşgücü ve İstihdam Üzerindeki Etkileri* (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Tatoğlu, F. (2017). *Panel Zaman Serileri Analizi*. İstanbul: Beta Basım Yayın.
- Telatar, O. & Terzi, H. (2010). Nüfus ve Eğitimin Ekonomik Büyümeye Etkisi: Türkiye Üzerine Bir İnceleme. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, (24)2: 197-214.
- Tezcan, M. (1979). Az Gelişmiş Ülkelerin Eğitimsel Sorunları. *Eğitim ve Bilim*, <http://egitimvebilim.ted.org.tr/index.php/EB/article/view/5457/1622>[15.04.2019]
- The World Bank, “*Kalkınma Göstergeleri*”, <https://databank.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG/1ff4a498/Popular-Indicators> [22.08.2019].
- Tiryaki, D. (2018). *Türkiye’ de Kadın İstihdamında Karşılaşılan Sorunları Gidermeye Yönelik Politikalar* (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırklareli.
- Tsani, S. (2013). Female Labour Force Participation And Economic Growth In The South Mediterranean Countries. *Economics Letters*, 120: 323-328.
- Tunanlı, H. & Yılmaz, A. (2016). Büyüme, Beşeri Sermaye ve Kalkınma İlişkisi: OECD Ülkeleri' nin Ekonometrik Bir İncelemesi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* , (14)4: 295-318.
- Tunanlı, H. & Yılmaz, A. (2016). Büyüme, Beşeri Sermaye ve Kalkınma İlişkisi: OECD Ülkeleri' nin Ekonometrik Bir İncelemesi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* , (14)4: 295-318.

- Turan, V. (2017). Karl Marx' ta Bölüşüm. *İpek Politik Kuram*, (1)2: 143-167.
- Turanlı, R. (1977). *Malthus' un Nüfus Kuramı ve Az Gelişmiş Ülkelerde Nüfus Sorunu* (Yayınlanmış Doktora Tezi).İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi İktisat Kürsüsü, İstanbul.
- Tutar, F. & Yetişen, H. (2009). Türkiye' de Kadının Ekonomik Kalkınmadaki Rolü. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (2)2: 116-131.
- Türker, M. T. (2009). İçsel Büyüme Teorilerinde İçsel Büyümenin Kaynağı ve Uluslararası Ticaret Olgusuyla İlişkisi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* , 25: 87-94.
- Uçak, A. (2013). Modern Büyüme Teorilerinin İlham Kaynağı Olarak Adam Smith' in Ekonomik Büyüme ile İlgili Fikirleri. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* , (15)1: 29-48.
- Urhan, V. (2011). Ondokuzuncu Yüzyılda Klasik Servet Analizinden Modern İktisat Politikasına Geçiş. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi* , (3)2: 179-188.
- Ülgener, S. Joseph A. Scuhumpeter (1983-1950). *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, (12)3-4: 7-13.
- Yağcıoğlu, S. (2018). *Kadın İşgücü İstihdamı ve Sorunları: Konya Örneği* (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Yağmur, A. (2009). *İstihdam Edilebilirlik Açısından Eğitim-İstihdam İlişkisi: Konya Bölgesi İmalat Sanayi Örneği* (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Yanar, R. & Zengin, G. (2018). Satın Alma Gücü Paritesi Yapısal Kırılmalar Altında Türkiye Örneği: 2003-2018. *Al-Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (2)4: 158-164.
- Yavuziğit, M. K. (2019). *Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: OECD Ülkeleri Üzerine Panel Data Analizi* (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

- Yazıcı, H. (2018). *Türkiye' de İşsizlik Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki (1960-2015)* (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Bartın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bartın.
- Yeşiloğlu, B. (2018). *Enflasyon ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Özelinde Ekonometrik Bir Uygulama* (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Karatekin Üniversitesi ,Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çankırı.
- Yıldıran, M. (2014). İpek Yolu Ekonomilerinde Komünist Olmayan Gelişme Stratejisi: İpek Yolu' nda Rostow ve Porter Yaklaşımlarına Göre İktisadi Gelişmenin Analizi. *Avrasya Etüdleri*, T.C. Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı: 217-248.
- Yıldız, G. (2018). Teknolojik İnovasyonun Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye-AB(15) Ülkeleri Örneği. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi* , Prof. Dr. Harun Terzi Özel Sayısı: 41-58.
- Yılmaz, M. & Zoğal, Y. (2015). Kadının İşgücüne Katılımının Tarihsel Gelişimi ve Kadın İstihdamını Etkileyen Faktörler: Türkiye ve Avrupa Örneği. *EconWorld2015@Totinto*, (J16, J21, J71): 1-25.
- Yılmaz, M. (2008). *Gelişmekte Olan Ülkelerde Doğrudan Yabancı Yatırımlar-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Veri Analizi* (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Yılmaz, Ö. (2005). Türkiye Ekonomisinde Büyüme İşsizlik Oranları Arasındaki Nedensellik İlişkisi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, 2: 11-29.
- Yorgun, S. (2010). Sömürü, Koruma ve Pozitif Ayrımcılıktan Çalışma Hayatının Egemen Gücü Olmaya Doğru Kadınlar: 21. Yüzyıl ve Pembeleşen Çalışma Hayatı. *Sosyoekonomi*, (11)11: 167-190.
- Yurdakul, Ç. (2018). Marx' ın Tarih Anlayışı: Tarihsel Materyalizm. *Uluslar arası Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, (1)3: 1-19.
- Yurgiden, H. (2018). *Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği*(Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Adıyaman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adıyaman.

Zünbül, T. (2002). *Gelir Dağılımı Teorisi, Politikası ve 1980 Sonrası Türkiye' de Gelir Dağılımının Sonuçlarına İlişkin Mukayeseli Bir Analiz* (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi) . İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

DİZİN

-A-

ABD, xiv, 3, 14, 32, 40, 60, 61, 74, 103
 Almanya, 53, 60, 61
 Azerbaycan, v, 62, 63, 64, 73, 87, 91,
 92, 104

-B-

Brezilya, v, 16, 62, 63, 64, 65, 73, 86,
 91, 92, 104

-E-

Ekonomik büyüme, v, 3, 6, 7, 10, 12,
 15, 18, 61, 102

-G-

Gine, v, 66, 67, 73, 93, 95, 96, 99, 100,
 104
 Güney Afrika, v, 56, 62, 63, 64, 65, 74,
 87, 91, 92, 104
 Gürcistan, v, 62, 63, 64, 65, 74, 87, 91,
 92, 104

-H-

Haiti, v, vi, 66, 67, 73, 93, 95, 96, 99,
 100, 104

-İ-

İngiltere, 1, 21, 22, 23, 53, 60, 61

-K-

Kadın işgücü, v, 2, 3, 41, 42, 43, 71,
 102, 103, 105
 Kanada, 48, 60, 61

-M-

Madagaskar, v, 66, 67, 73, 93, 95, 96,
 99, 100, 104
 Meksika, v, 62, 63, 64, 65, 74, 87, 91,
 92, 104

-N-

Nijer, v, 66, 67, 73, 93, 95, 96, 99, 100,
 104

-T-

Türkiye, v, 3, 9, 43, 44, 45, 46, 62, 63,
 64, 65, 70, 71, 72, 74, 87, 91, 92, 103,
 104, 106, 107, 108, 109, 110, 111,
 112, 113, 114, 115, 117, 118, 119,
 120, 121, 122, 123, 124, 125

